

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE TÜRK
BOĞAZLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Kübra AKYEL

TezDanışmanı
Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

Karabük
HAZİRAN-2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI.....	4
ÖNSÖZ.....	5
ÖZ	6
ABSTRACT	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	11
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	11
GİRİŞ	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	15
1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR BOĞAZLAR İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER VE BOĞAZLARIN STATÜSÜ	15
1.1. İstanbul'un Fethi.....	15
1.2. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması	16
1.3. Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması	18
1.4. 1829 Edirne Antlaşması	20
1.5. 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması	22
1.6. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi	24
1.7. 1853-1856 Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması	25
1.8. 1871 Londra Boğazlar Sözleşmesi	27
1.9. 1878 Berlin Antlaşması.....	28

1.10. Balkan Savaşları ve Boğazlar.....	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ SÜRECİNE KADAR BOĞAZLARIN STATÜSÜ.....	32
2.1. Birinci Dünya Savaşı.....	32
2.2. Çanakkale Savaşı ve Boğazlar	36
2.3. 1918 Mondros Mütarekesi.....	41
2.4. Sevr Antlaşması.....	43
2.5. 1921 Moskova Antlaşması	47
2.6. 1922 Mudanya Antlaşması	48
2.7. 1923 Lozan Barış Antlaşması Sürecinde Boğazlar Meselesi	50
2.8. Sevr ve Lozan Antlaşmaları ile Boğazlar Meselesi	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	64
3. MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ SÜRECİ VE BOĞAZLARIN STATÜSÜ	64
3.1. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Öncesi Türkiye.....	64
3.2. Montrö Boğazlar Sözleşmesine Ortam Hazırlayan Gelişmeler	65
3.3. 11 Nisan 1936 Tarihli Nota.....	69
3.4. 1936 Montrö Konferansı.....	73
3.5. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Sonrasında Kamuoyu	80
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA	88
ÖZGEÇMİŞ.....	97

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Kübra AKYEL'a ait "ULUSLARARASI GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE TÜRK BOĞAZLARI" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	:Doç. Dr. İsmail ŞAHİN	
Danışman Üye	:Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU	
Üye	:Dr. Öğr. Ü. Marziya MAMMADLI	

Tez Sınavı Tarihi: 24/6/2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Kübra Akyel

İmza :

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans öğrenimim esnasında, ders ve tez aşaması dönemlerinde desteğini benden esirgemeyen, bilgisi ve tecrübesi ile her daim bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca eğitim hayatım boyunca desteğini benden esirgemeyen ve her zaman yanımda olduğunu hissettiğim babam İsmail AKYEL'e teşekkür ederim.

ÖZ

Askeri, iktisadi ve stratejik bakımdan önemli bir yere sahip olan Türk Boğazları, İstanbul'un fethi ile beraber Türk hakimiyetine girmiştir. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinin askeri yenilgilerle birlikte güç kaybetmesi üzerine kapitülasyonlar rejiminin bir parçası olarak boğazlardan geçiş hakkının verilmesi, Osmanlı Devletinin gücünü yitirmesi ve özellikle kuzeyde Rusya gibi bir rakibinin yükselmesi sonucu boğazlar üzerindeki Türk hakimiyeti aşınmaya başlayacaktır.

Bir ilgi ve rekabet alanı haline gelen Boğazların statüsü 18. yüzyıldan itibaren ikili veya çoklu taraflar arasında çeşitli düzenlemelere konu olmuştur.

Bu tez çalışması 1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasından başlayarak 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi de dahil olmak üzere Osmanlı Devletinden Cumhuriyet Dönemi boğazlarla ilgili anlaşmaları ve bu anlaşmaları ortaya çıkaran siyasi koşulları ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu suretle söz konusu anlaşmaları da bir arada vermek ve değerlendirmek boğazların statüsü ile ilgili gelişmeleri kronolojik olarak takip etmeye imkân verecektir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Osmanlı Devleti, Türkiye, Türk Boğazları.

ABSTRACT

Turkish Straits, which had an important place in terms of military economy and strategically, came under Turkish rule with the conquest of Istanbul. As the Ottoman Empire lost power with the military defeats from the 18th century onwards, the Turkish domination over the Straits would begin to erode as a part of the regime of capitulations, giving the right of passage through the Straits, the loss of power of the Ottoman Empire and the rise of a rival such as Russia in the north.

The status of the Straits, which has become an area of interest and competition, has been the subject of various arrangements between the two sides or multiple parties since the 18th century.

This thesis aimed at revealing the political conditions that led to the agreements between the Ottoman Empire and the Straits of the Republic Period, including the 1936 Montreux Straits Convention, starting from the Küçük Kaynarca Agreement signed between the Ottoman Empire and Russia in 1774. In this way, giving these agreements together and evaluating them will allow to follow the developments related to the status of the Straits.

Keywords: Lausanne Treaty, Montreux Straits Contract, Ottoman Empire Turkey, Turkish Straits.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Uluslararası Gelişmeler Çerçevesinde Türk Boğazları
Tezin Yazarı	Kübra AKYEL
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	Haziran/2019
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi
Tezin Yeri	KBÜ SBE/KARABÜK
Tezin Sayfa Sayısı	103
Anahtar Kelimeler	Lozan Anlaşması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi Osmanlı Devleti, Türkiye, Türk Boğazları

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of theThesis	Turkish Straits under international agreements
Author of theThesis	Kübra AKYEL
Advisor of theThesis	Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Status of theThesis	Master
Date of theThesis	June/2019
Field of theThesis	International PoliticalEconomy
Place of theThesis	KBÜ SBE/KARABÜK
Total PageNumber	103
Keywords	Lausanne Treaty, Montreux Straits Contract, Ottaman Empire Turkey, Turkish Straits.

KISALTMALAR

A.B.D: Amerika Birleşik Devletleri

a. g. e.: Adı Geçen Eser

a. g. m.:Adı Geçen Makale

Çev.:Çeviren

Haz. :Hazırlayan

LBS: Lozan Boğazlar Sözleşmesi

s. : Sayfa

S.S.C.B: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T.B.M.M: Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C: Türkiye Cumhuriyeti

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusu stratejik, askeri ve ekonomik bakımdan büyük öneme sahip Türk Boğazlarının Osmanlı Devleti hakimiyetinden itibaren 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi dahil olmak üzere ikili ve çoklu anlaşmalar çerçevesinde incelenmesidir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, Türk Boğazlarının statüsündeki değişimleri boğazları konu edinen düzenlemeler çerçevesinde ele almaktır. Türk Boğazlarının anlaşmalar çerçevesinde incelenmesini sağlayan bu çalışma, anlaşmalar ile birlikte değişen boğazlar statüsünün Montrö Boğazlar Sözleşmesine dek incelenmesini içermektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma ile ilgili veriler doküman inceleme yöntemi ile elde edilmiştir. Bu çerçevede bu konu ile ilgili; arşiv belgeleri, kitap, makale, tez ve süreli yayınlardan yararlanılmıştır.

Tez yazım aşamasının üç bölümden oluşması tasarlanmış, birinci bölüm İstanbul'un Fethi'nden başlayarak Birinci Dünya Savaşı sürecine kadar sürmüş, ikinci bölüm Birinci Dünya Savaşı sürecinden Montrö Boğazlar Sözleşmesi sürecine kadar devam etmiş ve üçüncü bölüm Montrö Boğazlar Sözleşmesinden oluşmuştur.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışmada, Boğazların Türk hâkimiyetine geçmesi sürecinden başlayarak 1936 yılındaki Montrö Boğazlar Sözleşmesi arasındaki süreç yapılan anlaşmalar çerçevesinde incelenmiştir. Bu konuda farklı dönemler incelenerek oluşturulmuş eserler mevcuttur. Bu konuyu araştırmamdaki en büyük etken, boğazlar meselesini çeşitli devletlerle yapılan anlaşmalar ışığında inceleme isteğim olmuştur.

GİRİŞ

Türk Boğazları, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını kapsayan, tarihi süreçte birçok devletin dikkatini çeken; politik, ekonomik, askeri ve stratejik yönden çıkar çatışmalarına sahne olan coğrafi bir alanı kapsamaktadır. İki kıtayı (Asya ve Avrupa) birbirine bağlayan boğazlar, iki deniz arasında bulunan bir geçit pozisyonundadır. Aynı devletin toprak sınırları içerisinde yer almaları, Akdeniz ve Karadeniz'e savunma açısından olumlu anlamlar yüklenmesine sebep olmaktadır.¹ İstanbul ve Çanakkale boğazlarının tam ortasında bir konuma sahip olan Marmara Denizi ise tarihi süreçte bir iç deniz olarak nitelendirildiğinden boğazlar denildiğinde İstanbul ve Çanakkale boğazları ile bir olarak Marmara Denizidedüşünülmektedir. Boğazlardan geçiş söz konusu olduğunda Marmara Denizi geçişi de anlaşılmaktadır.² Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde boğazlar; Ege, Akdeniz ve Karadeniz limanlarını birbirlerine bağlayan bir özellik göstermektedir. Karadeniz limanlarının ticaret yapabilmeleri için kullandıkları nehirlerin zorunlu güzergâhı olan Türk Boğazları, önemli işlek deniz yollarından biri olarak değerlendirilmektedir.³

Türk Boğazları, Hazar Bölgesi'ne ait petrolerin ve doğal gazın uluslararası pazarlara ulaştırılmasında önemli bir görev üstlenerek, bu ulaşımda enerji koridoru konumunda olmuştur. Bununla birlikte, bitki ve hayvan türleri açısından zenginliğe sahip olması durumuyla hassas çevresel ve ekolojik özellikleri barındıran bir bölgedir. Değerli tarihi ve kültürel özellikleri olan Türk Boğazları için tüm bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda tarihin her döneminde egemenlik yarışına sebep olması durumunun kaçınılmaz olarak ortaya çıktığı görülmektedir.⁴

Boğazlar üzerindeki ilk Türk egemenliği 1353 yılında Türklerin Çanakkale Boğazı'nı kullanarak Rumeli bölgesine geçmeleri ile başlamıştır. Devam eden süreçte Gelibolu Yarımadası'nın da ele geçirilmesi ile birlikte tam olarak 1356 yılında Çanakkale Boğazı'na hâkim olunmuştur. O tarihlerde Karadeniz ticaretini yoğun bir şekilde gerçekleştiren Ceneviz ve Venedikliler çıkarlarının zedelenmemesi adına

¹Cemil Birsnel, *Türk Boğazları*, (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1948), 28.

²Süleyman Kocabaş, *Türkiye'nin Canı Boğazlar*, (İstanbul: Vatan Yayınları, 1994), 2.

³Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, (Ankara: Başnur Matbaası, 1968), 10.

⁴Jale Nur Ece, "Tarihten Günümüze Türk Boğazlarının Geçiş Rejimi ve 80. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi", *Marmara Üniversitesi VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Montrö Anlaşması'nın 80. Yılında Türk Boğazları, Marmara Denizi ve İstanbul Tebliğler Kitabı*, İstanbul Yayınları, 2016, 71.

Osmanlı Devleti ile ilişkilerine önem vermeye başlamışlardır. Diğer taraftan 1363 yılında Marmara Denizi ve Doğu Trakya dolaylarının egemenlik altına alınması ile bir iç deniz olmuş ve “Türk Gölü” haline getirilmiştir. Bu tarihlerde Bizans İmparatorluğu’nun başkenti olan İstanbul şehri dışında, tüm İstanbul Boğazı sahilleri Osmanlı Devleti’nin egemenliği altına girmiştir. İstanbul’un fethine kadar Osmanlı Devleti boğazlar üzerinde mutlak hâkimiyet sağlayamamıştır. Uzun bir süre Bizans İmparatorluğu’nun hâkimiyetinde olan ve imparatorluğa başkentlik yapan İstanbul’a, bu hâkimiyet sürecinde Hunlar, Avarlar, Araplar, Slavlar, Persler ve Peçenekler tarafından kuşatma girişimleri olmuşsa da bu konuda başarılı olunamamış ve İstanbul ile boğazlar hâkimiyetini ancak Osmanlı Devleti Bizans İmparatorluğu’nun elinden alabilmiştir. Akdeniz tarihi süreçte açık deniz olma özelliğini kaybetmemiş, bu sebepten dolayı birden çok devletin sınırları bu deniz ile birlikte konumlanmıştır. Karadeniz ise kimizaman açık deniz kimi zamansa kapalı deniz olma özelliğini kaybetmiştir. 1475 yılında Kırım Hanlığının Osmanlı Devleti hâkimiyet alanına girmesi ile birlikte kapalı deniz durumuna geçmiş ve aynı zamanda Karadeniz bir “Türk Gölü” haline gelmiştir.⁵

İstanbul’un fethi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunun egemenlik alanına dahil olan boğazlar konusunda çıkar çatışmaları bitmemiş aksine gün geçtikçe devletler boğazlara daha fazla hassasiyet göstermeye başlamışlardır. 1833 Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Hünkar İskelesi Anlaşması ile ortaya çıkan boğazlar sorunu, 1841 yılında Londra Boğazlar Sözleşmesi ile birlikte uluslararası nitelik kazanmıştır. Bu sözleşme ile kabul edilen boğazların ticaret gemilerine açıklığı, savaş gemilerine kapalılığı 1871 Londra ve 1878 Berlin Antlaşmaları ile teyit edilmiş, bu durum Birinci Dünya Savaşına kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonucu imzalanan Mondros Mütarekesi ile boğazlar yabancı devletler tarafından işgal edilmiştir. 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Anlaşması ile Boğazlar Komisyonu kurularak boğazların kontrolü uluslararası bir statüye sokulmuştur. Türkiye, Milletler Cemiyetine bağlı olan bu komisyonun ilerleyen süreçte görevini yerine getirmediği ve boğazlar rejiminin değişen dünya konjonktürüne uymadığı gerekçeleri ile Milletler Cemiyetinden boğazlar rejiminin iptalini talep etmiştir.

⁵ Kocabaş, 2-4.

Türkiye'nin,Lozan Barış Anlaşması ile kabul edilen Lozan Boğazlar Sözleşmesini iptal talebi1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanarak sonuçlanmıştır. 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliği tam anlamıyla sağlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR BOĞAZLAR İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER VE BOĞAZLARIN STATÜSÜ

1.1. İstanbul'un Fethi

Asya ve Avrupa kıtası arasındaki güzergâhı kullanırken tehlikelere maruz kalmak istemeyen Osmanlı Devleti için İstanbul'un fethi, gerçekleştirilmesi zorunlu olan bir fetih haline gelmiştir. İstanbul'un fethine ortam hazırlayan II. Mehmet, Boğazkesen olarak da adlandırılan Rumeli Hisarı'nı yaptırmıştır. Hisarın yaptırılmasındaki amaç, Karadeniz'den gelebilecek her türlü yardımı kesmektir. Boğazın en dar kısmında inşa edilen bu hisarın yapımı 1452 yılının temmuz ayında tamamlanmıştır. Fethine karar verilmesiyle birlikte sancakbeylerine, subaşlarına ve beylerbeylerine bahara kadar hazır olmaları ve bir araya gelmeleri yönünde emir verilmiştir. Osmanlı Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet, 23 Mart 1453 tarihinde Edirne'den çıkmış, 6 Nisan'da İstanbul şehrini kuşatma altına almış ve 29 Mayıs'ta şehri fethetmiştir.⁶

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethi ile birlikte Türk Boğazları olarak anılmaya başlayan bu coğrafik alan, tam olarak Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir.⁷ Boğazların mutlak hâkimiyeti 1475 yılında tüm Karadeniz kıyılarının egemenlik altına alınması ile pekiştirilmiş ve bu durum 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar tek taraflı yetki kullanma şeklinde devam etmiştir.⁸ Kili ve Akkerman kalelerinin ele geçirilmesi Karadeniz sularında yabancı bayrak taşıyan gemilerin giriş ve çıkışlarını yasaklamış, Osmanlı Devleti sadece kendi bayrağını taşıyan gemileri bu sularda serbest bırakmıştır. Boğazlar ve Karadeniz bu süre itibarı ile yabancı olan savaş ve ticaret gemilerine kapatılmıştır.⁹

İstanbul şehri ve limanı kullanılarak Avrupa'nın büyük ticaret işlemleri Asya'ya aktarılırken, Asya'nın büyük ticaret işlemleri Avrupa'ya ulaştırılmıştır. Bu sebeple

⁶M. Fatih Ertürk, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Nokta Kitap: İstanbul, 2008), 57-59.

⁷Kudret Özersay, *Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi*, (Ankara: Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları, 1999), 19.

⁸Birsel, 33.

⁹Şarika Gedikli Berber, *Siyaset, Güç ve Denge Bağlamında Türk Boğazları (1883-1998)* (Ankara: Berikan Yayınları, 2013), 52.

Asya ve Avrupa'ya ait ekonomi uluslararası ticarete katılmış ve büyümeye başlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti liman kentleri büyük ticaret merkezi haline gelmişlerdir.¹⁰

1.2. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması

Karadeniz kıyı şeridinin egemenlik altına alınmasına ek olarak, Kırım Hanlığının da Osmanlı siyasi yapısına dâhil edilmesi ile birlikte Karadeniz Osmanlı Devleti için bir iç deniz haline gelmiştir. Bu durum 1700 yılında imzalanan ve Azak Kalesi ile dolaylarını Rusya'ya bırakan İstanbul Anlaşması'na kadar devam etmiştir. Bu anlaşma Rus devletinin gemilerine Azak'ta sefer yapma imkânını vermiştir. 1711 yılında Prut'ta mağlup olan Rusya, 1713 yılında imzaladığı Edirne Antlaşması ile Azak'ı tekrar Osmanlı Devleti hâkimiyetine bırakmayı kabul ederek; Osmanlı Devleti'ne Karadeniz'in Türk gölü olma özelliğini sürdürmesi fırsatını vermiştir. Fakat durum bu şekli ile kalmamış, Rusya 1736 yılında herhangi bir savaş ilanı yapmadan Azak Kalesi'ni kuşatmış ve 1739 Belgrad Antlaşması'nın imzalanmasına sebebiyet vermiştir. Bu antlaşma maddelerinde kalenin yıkılmasının ve bu bölgenin iki devlet tarafından da boşaltılmasının gerekliliğini içeren hususlar yer almıştır.¹¹

Boğazlardaki mutlak hâkimiyet dönemi 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti lehine süren bu durumu bozmaya çalışan ilk devlet Çarlık Rusya olmuştur. Çarlık Rusya sıcak denizlere inme politikasını benimsemesi itibari ile boğazları tehdit altında tutmaya çalışmıştır. Bu süreç boğazlar meselesinin ortaya çıkmasında etkili olan ana sebebi doğurmuştur.¹²

1768 yılından itibaren Rusya çeşitli devlet politikalarını hayata geçirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Kafkasya bölgesi, boğazlar, Karadeniz'in kuzey kısmı ve Balkanlar Rusya'nın hedefi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'ne açtığı savaşta birçok galibiyet alarak Osmanlı Devleti'nin Çeşme 'de bulunan donanmasını yakmıştır. 21 Temmuz 1774 Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması tüm bu olayların sonunda imzalanmıştır. Boğazlar tek taraflı

¹⁰Gülğün AybetÜçel, "17. Yüzyılda İstanbul Limanı ve Marmara Denizi'nde Uluslararası ve Şehirlerarası Ulaşım ve Ticaret," *Marmara Üniversitesi VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Montrö Anlaşması'nın 80. Yılında Türk Boğazları, Marmara Denizi ve İstanbul Tebliğler Kitabı*, İstanbul Yayınları, 2016, 31-32.

¹¹Kemal Beydilli (Ankara: Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992), İslam Ansiklopedisi, Cilt: 6, "Boğazlar Meselesi", 266.

¹²Kocabaş, 3.

yönetilme sürecinden çıkmış ve Ruslar Karadeniz ve Akdeniz sularında kendi devletlerinin bayraklarını çekerek serbestçe ticaret yapma ayrıcalığını elde etmişlerdir.¹³ Bu antlaşma ile boğazlarda tek söz sahibi olan Osmanlı Devleti boğazları iki devlet arası olan bir statüye bırakmış aynı zamanda Karadeniz Türk gölü olma özelliğini yitirmiştir.¹⁴

Rusların kazandıkları bu ayrıcalıklar Osmanlı Devleti tarafından 1784 yılında Cermen İmparatorluğuna, 1799'da İngiltere'ye ve 1802 yılında Fransa'ya aynı şartlarda verilerek Karadeniz kapıları bu ülkelere de açılmıştır. Buradaki amaç belirli bir denge siyasetine bağlı kalınarak bahsi geçen ülkelere herhangi bir üstünlük fırsatını vermemek olmuştur.¹⁵ Bu devletlerin belirli çizgide yol alması ve Osmanlı Devleti açısından herhangi bir sorun çıkarmaması ortamı sağlanmaya çalışılmıştır. Rusya Küçük Kaynarca Antlaşması ile topraklarına katmadığı Kırım'ı 1784'de topraklarına katarak Karadeniz egemenliği hususunda önemli bir fethi imza atmıştır.¹⁶

Rusya'nın ticaret gemileri kapsamında kazandığı ayrıcalıklar Küçük Kaynarca Antlaşması gereğince olmuşsa da Karadeniz'in savaş gemilerine kapalılık ilkesinin bozulması durumu Fransa ordusunun 1798 yılında Mısır ve Malta'yı işgal sürecinde meydana gelen gelişmeler neticesinde olmuştur. Fransa'nın Akdeniz'de üstünlük elde etme çabası ile giriştiği bu işgaller, İngiltere ve Rusya'nın çıkarlarına aykırı olduğundan bu iki devletin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasına neden olmuştur. Rusya ve Osmanlı Devleti yapılacak yardım ile ilgili görüşmeler yaparken 31 Ağustos 1798'de ilk kez bir Rus filosu Karadeniz sularından İstanbul Boğazı'na gelerek Büyükdere civarlarına girmiştir. Bu hareket Osmanlı Devleti'ne yardım konusunda bir baskının oluştuğuna ve Akdeniz'de meydana gelecek olası durumlarda Rus etkisinin geç kalmayacağına bir işaret olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ 23 Eylül 1805 tarihinde Rusya ile yapılan başka bir anlaşma ile Rusya Osmanlı Devleti'nden gemilerine geçiş hakkı sağlamış ve bu ayrıcalığın diğer devletlere verilmesini engellemek için Rusya

¹³Sergef Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), 12-13.

¹⁴Berber, 65.

¹⁵Erkin, 23.

¹⁶Kocabaş, 31.

¹⁷a.g. e. , 33.

Osmanlı Devleti'nden teminat almıştır.Bu yardımın sebebi, savunmada oluşan boşluk olarak gösterilmiştir.¹⁸

Rus, İngiliz ya da Fransız yardımları bu devletlerin kendi çıkarlarına ters düşen gelişmelerin yaşanması sonucunda oluşan ve bir diğer çıkar çatışması ortaya çıkana kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Bu devletlerden biri, söz konusu olduğunda aldığı imtiyaza ek diğerlerine bu imtiyaza giden yolu kapatma isteğini her daim dile getirmiştir. Bu isteği kendilerini garanti altına alma düşüncesi ile elde etmeyi talep etmişlerdir. Boğazlar, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalanana dek ikili anlaşmalar şeklinde çerçeve içine alınmaya çalışılmıştır.

1.3. Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması

Rusya, 1798 ve 1805 yıllarında imzalan anlaşmalar ile Karadeniz'de avantajlı konuma geçmesine rağmen Osmanlı Devleti aleyhine propagandalara devam etmiştir. Balkan uluslarının kışkırtılması sürecine dâhil olmuş ve bölgede bulunan Hristiyan nüfusu da ayaklandırmaya başlamıştır. Ayrıca yapılan anlaşma ile Yedi Ada Cumhuriyeti'nden askerlerini çekmesi gerekirken aksine boğazlardaki ayrıcalığına dayanarak buraya asker göndermeye devam etmiştir. Aynı zaman diliminde Fransa'nın Rusya'yı barışa zorlamak istemesi üzerine Osmanlı Devleti Fransa'yı yanında bir güç olarak görmüştür. Fransa'nın desteğini alan Osmanlı Devleti öncelikle boğazları Rus savaş gemilerinin geçişine kapatarak Rus baskısını kırmaya çalışmıştır. Fakat buna Rusya ile beraber İngiltere karşı çıkarak Osmanlı Devleti'nin anlaşmalara aykırı hareket ettiğini öne sürmüşlerdir. Dalmaçya'dan Fransa, Karadeniz'den Rusya ve Çanakkale'den İngiltere tehdidi göz önünde bulundurularak boğazlar eskiden olduğu gibi Rus savaş gemilerine açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu geri adımı Rusya'nın kendisine savaş açmasına engel olamamıştır. Nitekim İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Rusya, Aralık 1806'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Bu savaşın Fransa'nın yarayacağına inanan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesini istemiş fakat bu teklif Babıali tarafından olumlu karşılanmayınca İngiliz filosu Osmanlı Devleti başkentine (İstanbul'a) kadar gelmiş ve şehri tehdit girişiminde bulunmuştur. Fakat halk savunmaya girişmiş, İngiliz filosuna kayıplar

¹⁸Erkin, 23.

verdirmiş ve böylelikle İngiltere'nin girişimi başarısız olmuştur.¹⁹İstanbul girişimi başarısızlıkla sonuçlanan İngiltere bu kez İskenderiye'ye çıkarma yapmış ancak burada da güçlü bir Osmanlı Devleti direnişi ile karşılaşmış ve geri çekilmiştir.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayıp İngiltere'nin katılması ile yayılan savaş Fransa'nın lehine bir tablo oluşturmuş ve Napolyon Bonapart Osmanlı Devleti sayesinde iki düşmanını (İngiltere ve Rusya) doğu ve güney yönünde zorlamıştır. Bu şartlar altında Fransa ile müttefik konuma gelen Osmanlı Devleti Fransa'nın çıkarlarına katkıda bulunmaya devam etmiştir. Fakat bu süreçte Avrupa siyasi yapısında meydana gelen değişiklikler Fransa'nın saf değiştirerek Rusya yanında yer almasına neden olmuş ve bu durumda Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan uzaklaşarak İngiltere yanlısı bir politika takip etmesine zemin hazırlamıştır. Fransa 1807 yılında Rusya ile Tilsit Anlaşmasını imzalayarak Osmanlı Rus savaşında arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Eğer bu arabuluculuğu ve anlaşmayı Osmanlı Devleti kabul etmezse her iki devlet birlikte Osmanlı Devleti'ne savaş açma hususunda görüş birliğine varmışlardır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki barış görüşmeleri herhangi bir sonuca varmadan 1809 yılına kadar devam etmiştir.²⁰ İstanbul ve boğazlar bölgesinin Fransa için önemi "Toulon'un Anahtarı" olarak değerlendirilirken, Rusya bu coğrafya için "Evimin Anahtarları" benzetmesini kullanmıştır.²¹

1806-1812 savaşının sebeplerinden biri olan Sırp İsyanı Rusya'nın da desteği ile Osmanlı Devleti'nin iç siyasetini belirli bir süre meşgul etmiş ve Osmanlı Devleti aleyhine olaylar gün geçtikçe artmıştır. Ayrıca Rusya ile müttefik olan Fransa Osmanlı Devleti'nin güvenini kaybetmiş ve bu durum İngiltere Osmanlı Devleti yaklaşmasına neden olmuştur. Aynı şekilde İngiltere bu iki devletin(Rusya-Fransa) bir araya gelmesinden rahatsızlık duymuş ve bu durumu kendi çıkarlarına aykırı bir hareket olarak değerlendirmiştir. Napolyon ile Çar I. Aleksandr 1808 yılında Erfurt'ta bir araya gelerek; Eflak Boğdan ve Finlandiya'nın Rusya'ya bırakılması hususunda anlaşmaya varmışlardır. Bu durum İngiltere ile görüşmelerin başlamasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'ni temsilen Vahit Efendi görevlendirilirken, İngiltere'yi Elçi Robert

¹⁹Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, (İstanbul: Der Yayınları, 2013), 111-114.

²⁰Uçarol, 109-111.

²¹Kocabaş, 51.

Ader temsil etmiştir. Çanakkale’de bir araya gelerek tarafların isteklerini dile getirmişlerdir.²²

1809 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere Devleti arasında imzalanan Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması’nda²³boğazlar ile ilgili olarak; İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçiş bu antlaşmaya kadar olduğu şekilde (boğazlardan savaş gemilerinin geçmeyeceğinin teyidini içeren madde) devam edecektir hükmü yer almıştır.²⁴

Böylece Çanakkale Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti, Fransız-Rus yakınlaşmasına İngiltere’nin desteğini alarak cevap vermiştir. Dış siyasette yaşanan güçlükler böylelikle çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu antlaşmadan sonra İngiliz elçinin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında arabuluculuk yapması yönündeki teklifi ise reddedilmiştir. 1809 yılında Osmanlı-Rus Savaşı yeniden başlamış ve bu savaş 1812 Bükreş Antlaşması imzalanana kadar devam etmiştir. Başlayan savaş, bu antlaşma ile son bulmuş ve Rusya’nın içinde bulunduğu kötü durumdolayısı ile Osmanlı Devleti bu süreci az kayıp ile atlattır. Kale-i Sultaniye ve Bükreş Antlaşması ile birlikte büyük devletler Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki emellerini açığa vurmuşlardır.²⁵

1.4. 1829 Edirne Antlaşması

Rusya, Fransız İhtilali ile birlikte benimsediği Panslavizm politikası doğrultusunda Balkanlarda emellerini gerçekleştirmek maksatlı Balkan uluslarını kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Yıllardır balkanlarda var olan karışıklık durumu Rusya ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu’nun da etkisi ile isyanların çıkmasına kadar varmıştır. İlk olarak 1804’te Sırp İsyanı ile başlayan isyanlar süreci 1821 Yunan İsyanı ile devam etmiş, Rusya ve diğer büyük devletlerin dahil olması ile Osmanlı Devleti’ni zor bir sürece sokmuştur.

²²Uçarol, 116.

²³Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970), 50.

²⁴Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri(Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)*, Cilt: 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953), 235.

²⁵Uçarol, 118-119.

Yunan İsyanı, Rumlar ile ilgili her alanda etkin olan Filiki Eteryacı Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucunda başlamıştır.²⁶ 1821 yılında Eflak-Boğdan'da başlayan Yunan İsyanı, Mora'da devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olan isyan, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerini göndermesi ile kontrol altına alınmış iken Avrupalı Devletlerin müdahalesi ile devletlerarası bir mesele halini almıştır. Özellikle Osmanlı Devleti ile Rusya'nın çıkarlarının çatışması sebebi ile büyük devletlerin de çabalarıyla 1826'da Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Akkerman Sözleşmesi yapılmıştır.²⁷ Osmanlı Devleti Akkerman Sözleşmesinin boğazlar ile ilgili olan maddesinde; Rus ticaret gemilerine Osmanlı Devleti'ne ait denizlerde ve sularda serbestçe dolaşma hakkını vermiştir.

Akkerman Sözleşmesi sonrasında, Rum meselesinde Rusya'nın ön plana çıkması ve güçlü bir şekilde inisiyatif alması İngiltere'yi endişelendirmiştir. Nitekim İngiltere, Rusya'ya müracaat ederek Osmanlı Devleti ile ilgili sorunların çözümünde etkili olmak istediğini belirtmiştir. Bu konuda Rusya'nın sözlü taahhüdü İngiltere için yetmemiş ve "Saint Petersburg Protokolü" iki devlet arasında imzalanmıştır.²⁸

Rusya'ya yeterli gelmeyen Akkerman Sözleşmesi sonrasında Ruslar Osmanlı Devleti'ni ikna edemeyeceklerini anlamışlar ve Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya devam etmişlerdir. Nitekim 1827 yılında Ruslar boğazları geçmiş; Fransız ve İngiliz yardımları ile Navarin'de Türk donanmasını büyük ölçüde yok etmişlerdir. Bu teşebbüsün Osmanlı Devleti'ne geri adım attıramayacağına inanan Ruslar, Türk topraklarında yağma girişiminde bulunmuşlar ve Osmanlı Devleti'ni Edirne Antlaşması'nı kabule zorlamışlardır.²⁹ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan 1829 Edirne Antlaşması'na göre Yunanistan'a bağımsızlık verilmiş, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında barışın korunması gerekliliği savunulmuş ve Yunanistan'a göç talep eden Rumlara bir yıl süre tanınmıştır.³⁰ Ayrıca, antlaşmada Rus ticaret gemilerinin Türk sularında geniş bir şekilde hakları olduğunun teyidini içeren bir

²⁶Kocabaş, 56.

²⁷Uçarol, 163-168.

²⁸ Bu protokole göre; Yunanlılar Osmanlı Devleti'ne 8ju7özerk olarak bağlı tek bir devlet haline getirilecek ve Yunanistan'da bulunan Türkler çıkarılacaktır. İngiltere ve Rusya birlikte bu hususları Osmanlı Devleti'ne kabul ettireceklerdir. İki devlet arasında alınan bu karar Yunanistan'ın kurulması yolunda devletlerarası diplomasi alanında atılan ilk adım olmuştur.

²⁹Erkin, 25.

³⁰Ertürk, 240.

madde yer almıştır.³¹Böylece Rusya Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarından yararlanarak boğazlar ile ilgili çıkarlarını antlaşmaya ilave ettirme fırsatını kaçırmamıştır.

1.5. 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa 1831 yılında Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden kurtulmak maksadı ile isyan girişimlerinde bulunmuştur. Çıkan isyan karşısında padişah II. Mahmut Avrupalı devletlerden yardım istemiş fakat bu isteğine olumlu cevap alamamıştır.³² Bu durumu fırsat olarak gören Rusya Osmanlı Devleti'ne yardım çağrısında bulunmuştur. Görüşmeler devam ederken 1833 yılında bir Rus filosu İstanbul Boğazı önlerine kadar gelmiştir. Herhangi bir yardım durumu kabul edilmeden ve bir anlaşmaya varılmadan yapılan bu hareket Padişah II. Mahmut'un isteği üzerine genişleyerek kalabalık bir Rus filosunun Anadolu yakasına yerleşmesi ile devam etmiştir. Bu durum diğer büyük devletler tarafından endişe ile karşılanmıştır. Özellikle İngiltere ve Fransa kendi çıkarlarına aykırı olan bu durum karşısında bir hayli endişeye duymuş ve olası bir Rus tehdidini hissetmişlerdir.³³

Yüzyıllardır süregelen Osmanlı-Rus düşmanlığına rağmen Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yardım eli uzatmasında Çar I. Petro zamanından itibaren Rusya'nın Karadeniz hakimiyeti politikaları ile İstanbul ve boğazları alarak Akdeniz'e ulaşmayı hedeflemesi etkili olmuştur. Fransa ve İngiltere Rusya'nın bu yardım hamlesine karşılık isyancı Mehmet Ali Paşa'yı II. Mahmut ile uzlaşmaya zorlamışlardır.³⁴ Neticede Mayıs 1833'de Kütahya Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte; bir süreliğine durum çözüme kavuşturulmuştur. İstanbul'da bulunan Rus Filosundan rahatsız olan İngiltere ve Fransa Osmanlı Hükümeti'ne baskıda bulunmuşlardır. İngiltere ve Fransa'nın sürece dâhil olması ile birlikte 8 Temmuz 1833 tarihinde sekiz yıl yürürlükte kalacak olan bir anlaşma, Hünkâr İskeleyi Anlaşması, imzalanarak Rus filosunun İstanbul'u terk etmesi sağlanmıştır.³⁵

³¹Erkin, 25.

³²Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2001, 84.

³³Kurat, 60-61.

³⁴Uçarol, 202.

³⁵Kocabaş, 63.

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması, Kütahya Antlaşmasına rağmen, II. Mahmut'un Fransa ve İngiltere'yi bir tehdit olarak algılamaya devam etmesi sonucunda Rusya desteğinin devamlılığını sağlamak için kabul ettiği bir antlaşma olarak değerlendirilmektedir. Mısır sorununun başlangıcından itibaren Rusya'nın Osmanlı yanlısı olarak ortaya koyduğu politika, Osmanlı Devleti'nin kendini güvende hissetmesine katkıda bulunmuştur. Rusya'da aynı şekilde çıkarlarını düşünerek İstanbul Hükümeti'ne baskıların devam etmiş ve elde etmiş olduğu üstünlük durumunu korumak için çareler aramaya devam etmiştir.³⁶

1833 yılında Rusya ile imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması, ittifak ve savunma antlaşması niteliğindedir ve Rusya ile Osmanlı Devleti'nin karşılıklı taahhütlerini içermektedir. İki devletten biri saldırıya uğradığında diğeri yardım edecek ve yardım masraflarını karşı taraf karşılayacaktır. 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ve sonrası anlaşmalar tekrar onaylanacaktır. Antlaşmanın iki ay ya da daha kısa bir süre içerisinde onaylanması istenmiştir.³⁷

Rusya Osmanlı Devleti'nden yardımlarının karşılığını alamayacağı düşüncesinde olduğundan yardımların karşılığı olarak Osmanlı Devleti'nden Rus filosu haricindeki yabancı gemilere boğazı kapatmasını ve hiçbir şekilde girişlerine izin vermemesini istemiştir. Rusya ile Avrupalı Devletler arasında meydana gelecek olası bir savaşta Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nı kapatacaktır. Antlaşma metnine bu şekilde belirlenen gizli bir madde eklenmiştir.³⁸

İngiliz ve Fransız düşüncelerine Avusturya tarafından da olumlu yanıt verilince Rusya elde ettiği ayrıcalıkları paylaşmayamecbur kalmıştır. Ayrıca 1833 yılında Avusturya ve Rusya arasında Münchengraetz Anlaşması imzalanarak Osmanlı Devleti'ni muhafaza etmek hususunda iki devlet anlaşmıştır. Fakat ilerleyen süreçte Avusturya için Balkanlardaki Rus hâkimiyeti bir tehdit olarak görülmüş; Avusturya, İngiltere ve Fransa boğazların kapalılığı ilkesini uluslararası bir statüye kavuşturmak istemiştir. Daha sonra bu üç devlete Prusya da dâhil olmuştur.³⁹

³⁶Uçarol, 205.

³⁷a. g. e. , 205-206.

³⁸Berber, 85.

³⁹Garyanof, 15.

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması, İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde aktif politika uygulamaya başladığı yılların antlaşması olmuştur. İngiliz tüccarların Ortadoğu ticaretlerinin Hünkâr İskelesi Antlaşması sonucunda kısıtlanması sebebi ile tüccarların hükümetten daha etkili bir dış politika beklentileri, Akdeniz ticaretinin İngiltere için önem kazanması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Hint yolu bakımından öneminin anlaşılması ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik politikalarının İngiltere'nin emperyalist çıkarlarına zarar vermesi durumları İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne aktif politikalar uygulamaya başlamasına zemin hazırlamıştır.⁴⁰

1.6. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi

Ayaklanmanın ikinci aşaması olarak değerlendirilen bir süreç söz konusu olmuş ve bu süreç 1839 yılında başlamıştır. Padişah II. Mahmut Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1833 Kütahya Antlaşması ile ettiği ayrıcalıkları hususunda endişelenmiş ve verilen ayrıcalıkları geri almak amacıyla ordusunu harekete geçirmiştir. Fakat bu saldırı Mehmet Ali Paşa'ya ait kuvvetlerce önlenmiş, Osmanlı Devleti Nizip civarında yenilmiştir. Bu olay sonucunda İngiltere, Fransa ve Rusya kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. 1840 yılında Londra'da bir konferansın toplanmasını sağlayarak padişah Abdülmecit'in 1841 yılında duyurduğu ferman ile Mısır valiliğinin babadan oğula geçmesi kararını almışlardır. Bu güç durum diğer devletler tarafından kullanılarak 1841 yılında Londra Boğazlar Sözleşmesi de imzalanarak boğazların statüsü belirlenmiştir. Bu sözleşmede; İngiltere, Rusya, Prusya, Fransa, Avusturya ve Osmanlı Devleti yer almıştır.⁴¹ Londra Boğazlar Sözleşmesi ile birlikte; Osmanlı Devleti topraklarında barış hakim iken yabancı devletlere ait savaş gemileri boğazdan geçmeyecektir. Dost devletlerin hafif savaş gemilerine boğazlardan geçiş için verilecektir.⁴²

Boğazlardan geçiş bahsi geçen sözleşme ile ilk kez devletlerarası bir statüye dahil edilmiştir. İngiltere 1809 yılında Osmanlı Devleti ile boğazların durumuna ilişkin olarak yaptığı tek taraflı anlaşmayı çok taraflı bir Avrupa antlaşması haline getirmiştir.

⁴⁰Anıl Çeçen, "Mısır Sorununda İngiliz Politikası," *Seha L. Meray'a Armağan*, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Cilt:1, Ankara, 1981, 350.

⁴¹Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e* (Ankara: İmge Kitapevi, 2015), 302-303.

⁴²Erim, 312.

Boğazların kapalılığı sorununa devletlerarası bir nitelik vermiştir. Boğazların kapalılığı ilkesinin yürütülmesinde tek devlet olma sorumluluğundan sıyrılmış ve aynı zamanda Rusya'yı Karadeniz'e kapatarak Ortadoğu'daki çıkarlarını tehdit eden ciddi bir tehlikeyi önlemiştir. Fransa ve Avusturya'da Rusya'nın yayılması önlediğinden anlaşmadan memnun kalmışlardır. Bu durum Akdeniz'in İngiltere ve Fransa'nın egemen olduğu bir deniz olması halini devam ettirmiştir. Denilebilir ki boğazların ticaret gemilerine açıklığı, savaş gemilerine kapalılığı devletlerarası bir statüye dönüşerek, boğazların durumu Avrupa Devletler Hukuku'nun ve siyasetinin bir prensibi haline getirilmiştir.⁴³

Rusya'nın boğazlar üzerinde üstün olmasını engelleyen İngiltere, anlaşmadan en karlı çıkan devlet olmuştur. Savaş zamanında boğazları kendi iradesine göre kullanma hakkı olan Osmanlı Hükümeti, bu hakkını 1853-1856 yılları arasında meydana gelen Kırım Savaşı sürecinde boğazları istediği savaş gemilerine açarak kullanacaktır.⁴⁴

Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden görüleceği üzere 19.yüzyıl da Osmanlı Devleti'nin güç kaybı giderek artmıştır. Boğazlar ve Mısır gibi kendi sınırları içerisinde yer alan ve bir iç sorunu olan meselelerde bile büyük devletlerin müdahalelerine maruz kalmıştır.⁷

1.7. 1853-1856 Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sonrasındaki süreçte Osmanlı Devleti üzerindeki çıkar çatışmaları devam etmiş ve Rusya Osmanlı Devleti'ni denetim altına almak istemiştir. Kudüs civarı için Ortodoks ve Katolik koruyuculuklarını isteyen Rusya, Fransa ile çatışmış, İngiltere'ye Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılmasını teklif etmiştir. İngiltere tarafından kabul görmeyen bu teklif Rusya'nın yalnız olarak hareket etmesine ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasından Kırım Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. İngiltere ve Fransa, Rusya karşısında Osmanlı Devleti'ne yardım ederek Rusya'nın Avrupa dışında tutulmasını

⁴³Uçarol, 223-224.

⁴⁴Dördüncü, 86-88.

hedeflemişler ve Avrupa'da, İngiltere ve Fransa lehine olan güç dengesini korumaya çalışmışlardır.⁴⁵

Kırım Savaşı sonucunda Rusya savaşı kaybetmiş ve Paris Barış Konferansı toplanmıştır. Paris Barış Konferansı ile 1841 yılında Londra Boğazlar Sözleşmesi ile alınan kararlar tekrarlanmış, Karadeniz tarafsız hale getirilmiş, ticaret gemilerine açıklık savaş gemilerine kapalılık ilkesi kabul edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti ve Rusya Karadeniz kıyı şeridi boyunca tersane bulundurmayacaktır. Söz konusu iki devlet güvenliklerini sağlamak amacıyla bulunduracakları hafif savaş gemilerinin sayısının belirlenmesini gizli bir anlaşma ile sağlayacaklardır. Bu gizli anlaşma Paris Antlaşmasının bir eki olarak kabul görmüştür. Londra Boğazlar Sözleşmesi'nde kabul edilen barış şartları altında boğazlardan savaş gemilerinin geçmesinin yasak olduğu hükmü 1856 Paris Barış Antlaşması ile savaş zamanında da gemilerin geçişinin yasak olacağı şeklinde düzenlenmiştir. Boğazlardaki bu yeni statüko Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir durum yaratmış ve Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan boğazlar üzerindeki haklarına kısıtlama getirmiştir.⁴⁶ Ayrıca Paris Barış Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti Avrupa Devleti sayılmış ve toprak bütünlüğü Avrupalı Devletlerin garantisi altına alınmıştır.

Paris Barış Antlaşması'nın yapıldığı şu sıralarda Osmanlı Devleti Islahat Fermanı'nı ilan etmiş ve bu ferman Müslüman-Hristiyan halkın eşitliğini sağlamaya çalışmıştır.⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin arzu etmemesine rağmen Paris Barış Antlaşması'nda Islahat Fermanı'ndan söz edilmesi Osmanlı Devleti'ne büyük devletlerin müdahalesinin önünü açmıştır.

Rusya memnun olmadığı ve imzalamak zorunda kaldığı Paris Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti aleyhinesorunlar yaratmaya başlamıştır. Karadağ halkının Osmanlı Devleti'ne saldırması için ortam hazırlayan Rusya, Sırp isyanı ve Girit isyanlarının da destekleyicisi olmuştur. Denilebilir ki Rusya bu hareketler ile Osmanlı Devleti'ni içten yıkmayı hedeflediğini açıkça göstermiştir.⁴⁸

⁴⁵Sander, 306-307.

⁴⁶Beydilli, 267.

⁴⁷Sander, 310-311.

⁴⁸Kocabaş, 87.

1.8. 1871 Londra Boğazlar Sözleşmesi

1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Karadeniz için getirilen tarafsızlık statüsü,1870 yılında Prusya-Fransa Savaşı'ndan Fransa'nın mağlup ayrılması ile kaybedilmiştir. Bu konjonktürden yararlanan Rusya, Karadeniz'in tarafsızlık ilkesine riayet etmeyeceğini açıklayarak bu hükmün kaldırılmasını istemiştir. Paris Barış Antlaşması'nda imzası bulunan devletler, bu konuyu eleştirmiş olsalar da bu durum Rusya lehine çözülmüştür. 1871 yılında imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile Karadeniz'in tarafsızlaştırılması durumu ortadan kaldırılınca Rusya'nın önü açılmış ve boğazlar meselesi bu devlet için yeni fırsatlar doğurmuştur.⁴⁹ Osmanlı Devleti ve Rusya, Karadeniz'in tarafsızlığı hükmü kaldırıldığı için donanma bulundurma ve tersane kurma hakkı elde etmişlerdir. Bu anlamıyla 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nde yer alan statüye geri dönülmüştür. Bu antlaşmayı kabule zorlayan Rusya Avrupalı devletler arasındaki itilaf ve düşmanlıkları kendi lehine çevirerek bu ortamdan yarar sağlamaya çalışmıştır. Kendi hedeflerini gerçekleştirmek adına konjonktürden yararlanmayı çok iyi bilmiştir.⁵⁰

1871 Londra Antlaşması ile Karadeniz'de serbestliğe kavuşan Rusya, Balkanlarda aktif bir siyasete başlayarak, kısa bir süre zarfında bu bölgede yaşayan Hristiyan nüfusu Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmıştır. Bu tür faaliyetlerinde başarılı olan Rusya, Panslavist politikasına yayılma alanı bulmuş ve bu durum akabinde Bosna'da ayaklanmaya, Bulgarların isyanına ile Karadağ ve Sırp'ların düşmanlığına yol açmıştır. Müteakibinde 1877-1878 yıllarında Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki savaş patlak vermiştir.⁵¹

Karadeniz'de serbestlik kazanan Rusya ile diğer devletleri dengelemek amacıyla Osmanlı Devleti müttefik olan devletlerin savaş gemilerine gerektiği zaman boğazları açabilme yetkisini vermiştir. Boğazların bu yeni statüsü Birinci Dünya Savaşı'na kadar uygulanmıştır.⁵² Boğazların statüsünde Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesine paralel olarak önemli değişiklikler olmuştur.

⁴⁹Berber, 101-104.

⁵⁰Hakan Emanet, *Deniz Hâkimiyetinden Dünya Hâkimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003), 67.

⁵¹Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, haz., Bülent Aksoy (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayını, 1947), 368.

⁵²Berber, 105.

1.9. 1878 Berlin Antlaşması

1877-1878 yıllarında Rusya ve Osmanlı Devleti arasında meydana gelen ve Tuna ve Kafkaslar olmak üzere iki cephede devam eden savaşta Osmanlı Devleti kuvvetleri yenilgiye uğrayarak oldukça ağır şartlar taşıyan Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmaya göre; özerk bir Bulgaristan Prensiği kurulmuş, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'a bağımsızlık verilmiş ve Ardahan, Batum, Kars, Beyazıt ve Eleştirt bölgeleri Rusya'nın işgaline bırakılmıştır.⁵³

Ayastefanos Antlaşması'nın boğazlar ile ilgili olan 24. maddesinde; İstanbul ve Çanakkale Boğazları Rus limanlarına giden ya da bu limanlardan çıkan tarafsız durumdaki ticaret gemilerine savaş ya da barış hali gözetilmeksizin açık olacaktır, hükmü yer almıştır. Rusya, bu madde ile ekonomik menfaatini emniyet altına alınmıştır.⁵⁴

3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın tekrar gözden geçirilmesi maksadı ile toplanılan Berlin Kongresi sürecinde Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti'ni paylaşma hususunu gündeme getirmişlerdir.⁵⁵ İngiltere'nin yeni politikası çerçevesinde yaptığı ilk girişim 1878'de Kıbrıs'ı işgal ve idare etme hakkını elde etmek olmuştur. İngiltere, daha sonra 1882 yılında Mısır'ı işgal ederek politikasındaki kararlılığını göstermiştir. Bu işgallerin yanı sıra Ermeni meselesinin büyümesinde etkili olan Ermeni ayaklanmalarını teşvik ederek Osmanlı Devleti'nin parçalanması hususunda başka bir adımı da atmış ve Protestan savunuculuğunu yapmıştır.⁵⁶

İngiltere, Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından 1907 yılına kadar geçen süre içerisinde boğazlar konusunda birkaç farklı politikalar takip etmiştir. Rusları İstanbul ve boğazlardan uzak tutmak isteyen İngiltere bu sebeple Osmanlı Devleti'ni desteklemiş, güçsüz olan Osmanlı Devleti'nin olası yıkımı ya da İngiltere'ye karşı yakınlık politikasından vazgeçiş halinde ise İstanbul ve boğazlar bölgesine Doğu Hristiyanlarını (Bulgarlar ve Ermeniler) Ruslara karşı set olarak çekmeyi ve bazı yerlere de (Kıbrıs ve Mısır) kendi yerleşmeyi tasarlamıştır. İngiltere, Rusya tehdidini en

⁵³Sander, 313-315.

⁵⁴Kurat, 87.

⁵⁵H. Bayram Soy, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan Nato Üyeliğine: Boğazlar Sorunu ve Türkiye'nin Batı İle İttifakı," *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 45, Ankara, 2015, 182.

⁵⁶Sander, 316.

çok Çin ve Hindistan dolaylarında hissetmiştir. Bu stratejik mevkiiler, İngiltere'nin uzun deniz yollarını aşarak Rusya ile yalnız başına uğraşma zorunluluğunu ortaya çıkarabileceğinden 19.yy. sonu itibari ile İngiltere'nin Japonya'yı koruması ve yetiştirmeye çalışmasının sebebi Çin ve Hindistan kesiminde Rusya'ya bir yardımcı devlet elde etmek isteğidir. İngiltere, Boğazlar bölgesinde ve Yakınoğu'da Rusya'ya karşı kendisine yardımcı olacak çok devlet bulunduğunun farkında olmuş ve bundan dolayıdır ki samimi olmayan bir tavır ile Rusya'ya rahatlıkla boğazları ve İstanbul'u vermeyi teklif edebilmiştir.⁵⁷

İngiltere'nin Uzak Doğu Bölgesi'nde yalnız kalmasından dolayı ortaya çıkan İngiltere-Japonya dayanışması, İngiltere'nin altı maddelik bir anlaşma yayınlaması ile bu iki devlet arasında neticelenmiştir. Anlaşma ile Japonya'yı yanına çeken İngiltere, Japonya'nın boğazlar konusunda talepleri ile karşılaşmıştır. Boğazların Rus gemilerine açılması durumundan rahatsızlığını bildiren Japonya, Karadeniz'de, Rusya'nın bulundurduğu gemileri, Rusya'nın kendi aleyhinde kullanmasını önlemek maksadıyla bu duruma itiraz etmiştir. 1902 yılından itibaren İngiltere'nin boğazlar üzerindeki politikası değişmeye başlamıştır. İngiltere, Rusya'ya İstanbul ve boğazlar teklifinden vazgeçmiştir. Japonya'nın desteğini iyice hissederek Uzak Doğu'da yalnızlıktan kurtulmuş; İtalya, Fransa ve Avusturya'nın Yakın Doğu'da İngiltere için yaptıklarını, Uzak Doğu'da Japonya tek başına yapabilecek bir hale gelmiştir. İngiltere artık Hindistan ve Çin meselelerinde sırtını Japonya'ya rahatça yaslayabilecektir.⁵⁸

1.10. Balkan Savaşları ve Boğazlar

1878'den itibaren kendisine rakip olarak gördüğü Almanya karşısında çeşitli girişimlerde bulunan Rusya'nın ilk işi, 1894 yılında Fransa ile resmi ve askeri ittifak yapması olmuştur.⁵⁹ Rusya boğazlar ile ilgili yürüttüğü politikasını, Osmanlı Devleti'nin karışıklık durumundan yararlanarak; ikili anlaşmalar ile sürdürmeye çalışmıştır. İngiltere ise, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan tamamen atma fikrini muhafaza etmiş ve 1912 yılında meydana gelen Balkan Savaşları'nın yönlendiricisi pozisyonunda olmuştur. İngiltere bu kışkırtıcı yönde olan hareketleri ile Birinci

⁵⁷Yusuf Hikmet Bayur, *Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943), 111-112.

⁵⁸Bayur, 112-113.

⁵⁹Fahir Armaoğlu, *20. yy. Siyasi Tarihi (1914-1995)*, (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2009),52.

DünyaSavaşı yaklaşırken Almanya ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşlar ile güç kaybetmesini hedeflemiştir.⁶⁰

Rusya boğazlar politikasını Balkanlar politikası ile birlikte ele almaya başlamış ve boğazlar konusunda umduğunu bulamayınca boğazlar için Balkanlarda karışıklık yaratmaya çalışmıştır. Çıkardığı karışıklıklar neticesinde boğazlarda hakim olmak isteyen Rusya, Panislavist politikayı yeniden gündeme getirmiştir. Rusya'nın bu yeni "Neopanislavist" politikası balkan devletlerinin bir araya gelmesine yol açmış ve 1912 yılında Bulgaristan ve Sırbistan arasında bir ittifak anlaşmasını doğurmuştur. Başlangıçta Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan bu ittifaka dahil olmuşlar, daha sonra bu birliğe Yunanistan'ın katılımı gerçekleşmiştir. İşte Balkan devletleri arasında ortaya çıkan bu birlik ve ittifak Balkan Savaşlarının ortaya çıkmasının başlıca nedeni olmuştur.⁶¹

Osmanlı Devleti'nin kargaşa ve bunalım dönemi olan 1908-1914 yılları arasında; II. Meşrutiyetin ilanı, Bosna Hersek bunalımı, Trablusgarp Savaşı ve Balkan savaşları gelişmeleri yaşanmıştır. Bu dönemde yönetimde etkili olan İttihatçıların düşüncesi bu karışıklık günlerinden seçim yolu ile aklı başında bir hükümetin oluşturulması sonucunda çıkılabileceği olmuştur. Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyetinin baskısı ile II. Meşrutiyet'i ilan eden II. Abdülhamit 1908 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koyarak, kendisine olan baskıları azaltmaya çalışmıştır. İttihat ve Terakki Türk unsurun zamanla yönetim ve diğer alanlarda üstünlüğü için çabalamış ve dış güçlerin Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik ve siyasi denetimine karşı koymaya çalışmıştır. Ekim 1908'de Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgali sonucunda bu durum Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının nedenlerinden biri olmuştur. Bu işgal İtalya ve Sırbistan tarafından büyük tepki ile karşılanmıştır. İtalya Rusya ile yakınlaşarak Trablusgarp Savaşı'na; Sırbistan'ın da diğer Balkan devletleri ile iş birliği ve ittifakı Balkan Savaşları'na ortam hazırlamıştır.⁶²

Artan Alman tehdidi karşısında İngiltere, ilk olarak Fransa ile daha sonrasında Rusya ile ittifak yaparak bu tehdiye çözüm bulmaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma ve dağılmasını

⁶⁰Erdoğan Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 35.

⁶¹Kocabaş, 106.

⁶²Sander, 320-325.

engellemeuğraşaları da aynı politika doğrultusunda olmuştur. Almanya'yı belirli bir sınırdaki tutmak ve Rusya'nın müttefik olmasına rağmen geleneksel güneye inme düşüncesini sınırlamaya çalışmak İngiltere'nin öncelikli amaçları arasında yer almıştır. Ayrıca İngiltere, İtilaf güçleri arasında oluşan dayanışmayı devam ettirmek arzusunun taşıdığıdır. Osmanlı Devleti'nin dağılması durumu İngiltere için lehine olan yerleşik statükunun bozulmasına ve güçler arası savaş ihtimalinin ortaya çıkmasına neden olacaktır.⁶³

II. Abdülhamit'i, Balkan devletleri arasında en çok Bulgaristan düşündürmüştür. Ona göre Bulgaristan masum görünen fakat huzursuzluğun başı olan devlet niteliğindedir. Barbarlık yapan, Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine oluşturduğu olumsuz fikirleri yayan Bulgaristan olmuştur. II. Abdülhamit'e göre Osmanlı Devleti aleyhinde yaydıkları olumsuz düşünce ile Bulgaristan; İngiltere ve Fransa'yı yanına çekmeyi başarmıştır. Rusya Panslavizm politikası ile Bulgarları boğazlara kadar yaymak isteğinde olmuş ve İngiltere'de bu yayma düşüncesinin önlenmesi gerekliliği fikrinde olarak ilk başlarda Büyük Bulgaristan fikrine sıcak bakmasa da daha sonraları Bulgaristan taraftarlığı yapmaya başlamıştır. II. Abdülhamit Bulgaristan'a karşı durabilecek unsurun yalnızca Yunanistan olabileceğini düşünmüş ve Yunanlılara karşı mülayim davranılması hususuna önem vermiştir. Bu mülayim davranış Girit'in Yunanlılara verilmesi fikrine kadar gitmiş fakat İngiltere'nin bu duruma sıcak bakmayacağı hissedildiğinden bundan vazgeçilmiştir. Romanya, II. Abdülhamit'e göre Avusturya ile Rusya arasında kalmış ve Avusturya ile daha sıkı olan ilişkileri söz konusu olmuştur. Avusturya Macaristan ile Romanya yakınlaşması, Macarların hâkimiyetinde bulunan Romen halkı Macarlaştırmaları hususu Osmanlı Devleti açısından bir engel teşkil edebilecek nitelikte olacaktır.⁶⁴

⁶³Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev., Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Basım Yayıncılık, 2013), 265.

⁶⁴Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri*, 4. Baskı, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), Cilt: 8, 187-188.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ SÜRECİNE KADAR BOĞAZLARIN STATÜSÜ

2.1. Birinci Dünya Savaşı

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan yeni fikirler özellikle milliyetçilik hareketleri devletler arası münasebetlere farklı boyutlar kazandırmıştır. İtalya milli birliğinin kurulması ve Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkması Avrupa siyasi dengesinin farklı biçim kazanmasına sebep olmuştur. Ayrıca milliyetçilik hareketleri Balkanlar'daki milli duyguların gün yüzüne çıkmasına ortam hazırlayarak, 1870'lerden itibaren Avrupa diplomasisinin Balkanlarda faaliyet göstermesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte endüstrileşmenin 19. yüzyıl içerisinde hız kazanması ve sömürgeciliğe neden olması büyük devletler arasındaki çatışma alanlarını artırmıştır.⁶⁵

1914-1918 yılları arasında meydana gelen Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerinden Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren en önemli kısımda, Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması hususundaki anlaşmazlıklar yer almaktadır. Balkanlar bölgesinde devam eden Rusya ve Avusturya arasındaki çatışma, Fransa'nın var olan Suriye talepleri, İngiltere'nin Hindistan'a giden yollarda güvenlik talebi ve Almanya ile Rusya arasında boğazlar üzerindeki hâkimiyet mücadelesi önemli olan problemleri doğurmuştur.⁶⁶ Bununla birlikte; İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti süregelen süreçte boğazlar konusunda uzlaşma sağlayamamışlar ve güç mücadelesine devam etmişlerdir.⁶⁷ Özellikle İngiltere ve Rusya boğazlar konusunda Osmanlı Devleti'ni önemli ölçüde uğraştıran iki devlet olmuştur.

Osmanlı Devleti yöneticileri ilk olarak İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma çabası içerisine girmişler fakat İngiltere ile Fransa'nın değişen politikaları sebebi ile bu devletler Osmanlı Devleti yöneticilerinin ittifak teklifini kabul etmemişlerdir. Çünkü hem İngiltere hem de Fransa artık Osmanlı Devleti topraklarını koruma politikasından vazgeçmişlerdir. Bu olumsuz cevaplar neticesinde Almanya ile yakın münasebetleri

⁶⁵Armaoğlu, a.g.e. , 131-132.

⁶⁶Sander, 350.

⁶⁷Şarika Gedikli Berber, "Lozan Anlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış," *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, 2006, 619.

olan Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi durumu kolaylaşmıştır.⁶⁸

Almanya, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'ne dostane tutumlar sergileyerek, Osmanlı toprakları için herhangi bir plan ve düşüncesinin olmadığını göstermeye çalışmıştır. II. Abdülhamit döneminde başlayan Osmanlı Devleti ile Almanya münasebetleri, İttihat ve Terakki Partisi iktidarı döneminde pekişmiştir. Balkan Savaşının sonuçlanmasıyla Avusturya ile direkt sınır kalmaması durumu da Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Almanya'nın dahil olduğu bloğa katılma durumunu ortaya çıkarmıştır.⁶⁹ Almanya, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'den başlayan ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan topraklarını kullanmak ve böylelikle İngiltere'nin sömürgelerine giden yolunu kesmek düşüncesi ile Osmanlı Devleti'ni müttefiki olarak savaşa sokmak istemiştir.⁷⁰

İngiltere, Fransa ve Rusya Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf grubunu oluştururken; Almanya, Avusturya Macaristan İttifak grubunu oluşturmuşlardır. Her iki grupta yer alan devletlerin Osmanlı Devleti için farklı dönemlerde farklı politikalar izlediği görülmüştür.⁷¹ Güçlü bir görüntü çizen İtilaf Devletleri grubu savaştan başarı ile ayrılacak olan taraf olarak öngörülmüştür. Özellikle Rusya adına açıklamalarda bulunan Çar, savaş başladığı andan itibaren, kazanımının Boğazlar olacağını dile getirmiştir. Akdeniz'in güvenliğinin boğazlar hâkimiyetinden geçtiğini savunan Fransa, uzun süredir Rusya'nın boğazları ele geçirmesini engellemek maksadı ile Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumuştur. Fransa'nın Kırım Savaşı'na katılması bu politikası sebebi ile olmuştur. Fakat büyüyen Almanya tehlikesi karşısında hem İngiltere hem de Fransa, Rusya'yı kendi yanlarına çekebilmek için her şeyi göze almışlardır. 20 Mayıs 1915'de İtalya ve 12 Ekim 1915 tarihinde Bulgaristan İttifak Grubu'nda savaşa dâhil olurken; 17 Ağustos 1916 tarihinde Romanya, 26 Ekim 1917'de Yunanistan ve 2 Nisan 1917 tarihinde ABD, İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmışlardır.⁷²

⁶⁸Mustafa Karaca, *Bir Ulusun Yaşam Savaşı Çanakkale* (Nokta Kitap: İstanbul, 2008), 35.

⁶⁹Karaca, 34.

⁷⁰Ihsan Tahyani, "Tarihte Türk Rus İlişkileri (1878-1923)," *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, İzmir, 2007, 146.

⁷¹Ertürk, 245-246.

⁷²Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1(Kuruluş)*, (İzmir: Zeus Kitapevi, 7.Baskı, 2006), 55-66.

2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan gizli ittifak anlaşması ile Avusturya ve Sırbistan arasında devam eden savaşta, Osmanlı Devleti ve Almanya tarafsız kalacaktır. Rusya savaşa dahil olur ve akabinde Almanya Rusya'ya savaş açar ise; Osmanlı Devleti Almanya'nın müttefiki olarak savaşa dahil olacaktır. Osmanlı Devleti savaşa dahil olursa, ordunun işleyişi Almanya'ya verilecektir. Almanya İtilaf Devletleri karşısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyacaktır ilkeleri kabul edilmiştir. Bu anlaşma ile savaşa hemen dahil olmayan Osmanlı Devleti ordusu, Alman subayları tarafından bir süre diplomatik ve siyasi yönden baskı altında tutulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan özellikle Rusya tarafından Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruma çabaları sürmüştür. Çünkü Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması boğazların kapatılmasını ve doğuda bir cephe açılması durumunu gündeme getirerek; savaşın büyümesi ve Rusya'nın savaş yükünün artması anlamına gelmektedir.⁷³ Rusya, boğazları ele geçirmek; Romanya, Yunanistan ve Sırbistan ile bir yakınlaşma kurarak Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmanın peşinde olmuştur.⁷⁴

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı başında tarafsızlığı sebebi ile boğazları savaş gemilerine kapatmıştır. Bu durumun değişmesine sebep olan gelişme 11 Ağustos 1914 tarihinde "Goeben" ve "Breslau" adında iki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi ile yaşanmıştır. Bu gemilerin Osmanlı Devleti tarafsız konumda iken boğazlardan geçmesi boğazların kapalılığı ilkesine aykırı olduğundan Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığına gölge düşürmüş ve tartışmalara sebep olmuştur. Osmanlı Devleti bu iki savaş gemisini de satın aldığını açıklayarak, tepkileri azaltma yoluna gitmiş ve bu iki gemiye "Yavuz" ve "Midilli" adlarını vermiştir. Bu iki geminin satın alma işleminden sonra Rusya'ya ait Sivastopol Limanı'nı bombalaması ile birlikte Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmuştur. İngiltere bu esnada Irak ve Çanakkale'de cepheler açarak Osmanlı Devleti'ni farklı cephelerde savaşmaya itmiştir.⁷⁵ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı başladığında tarafsız olması ve Osmanlı Devleti tarafsız durumda iken, Alman savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi durumu 1841, 1856 ve 1871 yılında imzalanan antlaşmalara

⁷³Karaca, 38.

⁷⁴Tahyani, 146.

⁷⁵Armaoğlu, a.g.e., 143-145.

aykırı hareket edildiğinin ve bu antlaşmanın ortadan kalktığıının kanıtıdır.⁷⁶ Bu antlaşmalar geçerli olduğu süreçte; Osmanlı Devleti savaş halinde iken boğazların rejimini belirleme hakkını tek taraflı olarak Osmanlı Devleti'ne vermiştir.⁷⁷

Gemiler hadisesinden sonra, 1 Kasım 1914 tarihinde Rusya, 5 Kasım 1914 tarihinde ise Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Padişah Mehmet Reşat, 11 Kasım 1914 tarihinde “Cihadı Ekber” ilan etmiş, Osmanlı Devleti'nin Almanya, Avusturya Macaristan ve Bulgaristan'ın da dahil olduğu İttifak Devletleri grubunda savaşa girdiği kesinleşmiştir. Kafkas Cephesi olarak adlandırılan Doğu Cephesi; Filistin Cephesi, Yemen Cephesi, Irak Cephesi, Hicaz Cephesi ve Çanakkale Cephesi Osmanlı Devleti sınırları içerisinde açılmış olan cephelerdir. Bu cepheler haricinde Osmanlı Devleti, Romanya, Makedonya ve Galiçya Cepheleri Türk askerlerinin savaştığı diğer cephelerdir.⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte, Almanya General Liman Van Sanders'i Osmanlı ordusunu güçlendirmek ve orduya etki etmek için Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. Bu etkiler Almanya'nın Yakındoğu bölgesindeki üstünlük kurma beklentisi ile İngiltere ve Fransa'yla yapmış olduğu gizli demir yolu anlaşmasından karlı çıkma düşüncesi olmuştur.⁷⁹ Almanya, Osmanlı Devleti'nin müttefikliğini kazanmasından ötürü boğazların kontrolünü ele geçirmiştir. Bu durum Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa ile ayrılması durumunu ortaya çıkarmıştır. Durum böyle iken İtilaf Devletleri'nin hedefi, boğazların açılmasıyla savaşın kısa bir süre içinde bitmesini gerçekleştirmek olmuştur. Rusya boğazlar konusunda İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşmaları imzalamış ve bu devletlerin onayladıklarını düşündüğü içinde boğazlara yerleşme planları yapmıştır. Fakat bu durum Almanya karşısında güçlü bir ittifak oluşturma düşüncesinden başka hiçbir gerçekçi İngiliz ya da Fransız isteğini barındırmamıştır. O süreçte Almanya'nın karşısına güçlü bir ittifak çıkarmak tek amaç olmuştur. Birinci Dünya Savaşına dahil olan Osmanlı Devleti'nde uçak ve pilotlar ordunun ihtiyacını karşılayacak sayıda olmadıklarından ötürü bu süreçte Almanya'nın yanında savaşa dahil olunması ile belirlenen pilotlar ve gerekli olan malzemeler Almanya Hükümeti'nden gelmeye

⁷⁶Emanet, 69.

⁷⁷a. g. e. , 70.

⁷⁸Ertürk, 287.

⁷⁹Sander, 366.

başlamıştır.⁸⁰ Böylelikle Türk ordusunun İtilaf güçlerine karşı diri tutulmasına gayret gösterilmiştir.

1913 yılının başlarından itibaren iktidar yönetimini tamamen ele geçiren Jön Türkler Rusya, Fransa, İtalya ve İngiltere'nin emperyalist tavırlarının farkında olmuşlar fakat dış politika da Avrupa'ya yönelik olmaktan vazgeçmemişlerdir. Birçok Jön Türk taraftarı İtilaf ve İttifak Devletleri'ni Avrupalılaştırmak için araç olarak görmüşler ve Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarını koruma fikrini reddetmesi ile birlikte Almanya tarafına geçmiştir. Kaçınılmaz tercih olan Almanya da güçlü ve modern bir devlet profili çizdiğinden Osmanlı Devleti için olumlu bir tercih olarak sayılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sürecine dâhil olması durumu, ülkenin kaderini belirlemiş ve milli bir devlet oluşumuna zemin hazırlamıştır.⁸¹

2.2. Çanakkale Savaşı ve Boğazlar

İngiltere savaş başlar başlamaz propaganda faaliyetlerine başlamış ve bu faaliyetlerde geleceği düşünen akılcı bir politika takip etmiştir. Toplum psikolojisi gözlemlenmiş, güncel ve istihbarata dayalı propaganda usullerini kullanmıştır. İngiliz propaganda faaliyetlerinin temel amacı savaşı başlatan tarafın Almanya olduğunu, İngiltere'nin masum halkların haklarını korumak için savaşa dahil olduğunu dünya kamuoyuna ispatlamak ve dünya kamuoyunu bu konuda ikna etmek olmuştur. Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü propagandalarda ise İngiltere, İttihat ve Terakki Partisi üzerinde bir düşmanlık uyandırmayı hedeflemiştir. Bu düşmanlık duygusunu uyandırarak Almanya yanlısı izlenen politikaya son vermeyi hedeflemiştir.⁸²

İngiltere, Almanya yanında savaşa giren Osmanlı Devleti ordusunun Balkan Savaşı'ndan yeni çıkması dolayısıyla yorgun ve güçsüz olarak değerlendirmiş ve bu yüzden Çanakkale Boğazı'nın İngilizler tarafından kolayca geçilebileceğini ifade etmiştir. İngiliz Bahriye Bakanı olan W. Churchill, İngiltere'ye ait olan donanmanın

⁸⁰Soner Oran, *Çanakkale Savaşı'nda Türk Hava Harekâtı (Mart 1915-Ocak 1916)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006, 15.

⁸¹Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 101-105.

⁸²Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, (Ankara, Kim Yayınları, 2004), 251-252.

Marmara Denizi civarına girip İstanbul'u kolaylıkla alabileceğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekilde bitirileceğini tasarlamıştır. Bu tasarısına ek olarak Yunanistan'ın savaşa dahil olması, Gelibolu Yarımadası'nın Yunanistan tarafından işgali ve bu güvence ile İngiliz donanmasının rahatlıkla Marmara'ya geçmesi durumunu planlamıştır. Karşı görüşte olanların bulunmasına rağmen, kurulacak büyük bir donanmanın kara desteğine ihtiyaç duyulmadan boğazı geçeceği fikri, Kitchener ve Churchill tarafından hakim olmuştur. Avrupa kesimindeki savaşın taktik harekât niteliğini kaybederek cephe savaşına dönüşmesi durumu hızlandırarak, harekete geçilmesi hususunu sıcak tutmuştur. Fransız-İngiliz filosu 15 Şubat 1915 tarihinde Limni Adası'na bağlı Mondros Liman'ında toplanmış, 19 Şubat'ta Çanakkale Boğazı'na bombardımana başlamış ve bu bombardıman 17 Mart'a kadar devam etmiştir. 18 Mart 1915 tarihinde Fransız-İngiliz filosu iki kat halinde boğazı geçmek maksatlı saldırıya başlamıştır. Bir gece öncesinde Türk olan "Nusret" isimli mayın gemisinin boğaza döktüğü mayınlardan habersiz boğaza giren müttefik donanması, altı saat kırk beş dakika süren direniş sonucu boğazı geçemeyeceğini anlamışlardır. Bu kez de Gelibolu işgaline karar veren İtilaf Güçleri, Devamlı asker çıkartılan bu alan, tarihin en kanlı savaşlarından birine şahit olmuştur. Anafartalar Savaşlarında, Yarbay Mustafa Kemal yer alarak, düşman çıkartmasının burada başarısız olmasını sağlamıştır.⁸³

18 Mart 1915 tarihinde gerçekleştirilen deniz saldırısında, müttefik donanmaya ait üç geminin batırıldığına dair, Sancak beyi olan Nazım Efendi tarafından yazılan bir telgraf Osmanlı Hükümeti'ne ulaştırılmıştır. Sarımsak mevkiini bombalayan İngiliz kruvazörü ile İtilaf Devletlerine ait bir savaş gemisinin Midilli tarafına gittiği Dardanos, Rumeli ve Hamidiye tarafındaki bölgeleri bombalayan gemilerin batırıldığı ve bu sebeple yangın çıktığı hususu telgrafta yer almıştır. Aynı husus mutasarrıf Murad Fuat Efendi'nin de telgrafında yer almıştır. Murat Fuat'ın bir başka telgrafında, düşman kuvvetlere ait on üç büyük savaş gemisinin Rumeli, Mecidiye ve Dardanos tabyalarını bombaladığı hususu yazılmıştır.⁸⁴

Verilen kayıplara karşılık Türklerin moral yönünden kazançları oldukça büyük anlamlar taşımıştır. Aylardan beri İstanbul'da endişe içinde olan halk için Çanakkale

⁸³Aybars, 52-53.

⁸⁴T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, Yayın No:130, haz., Kemal Gurulkan, Ersin Kırcı... İstanbul, 2013, 170-171.

Deniz Zaferi kurtuluş anlamı taşımış ve kökleşmiş İngiliz donanmasını geri dönmeye zorlayan bu azim ile kararlılık halkın heyecanını zirvelere taşımıştır. 18 Mart akşamı zafer haberinin ulaştığı her yerde şenlikler yapılmıştır. Bu zafer dünyada bulunan diğer Müslüman devletlere de örnek olmuş ve sömürge olarak yaşayan devletlere oldukça anlamlı bir örnek olmuştur. Deniz zaferi yaşayamayan müttefik devletler İstanbul'u almak için kara yolunu denemeye karar verdiler. Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yaparak bu işe başlamışlardır. Bu husus sonrasında İngiltere ve Fransa Rus dostluğunu kuvvetlendirmeye çalışmış ve Yunanistan ile İtalya'yı kendi saflarında savaşa sokmak için gayret etmişlerdir.⁸⁵

İtilaf Devletleri tarafından Birinci Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirmek maksatlı başlatılan Çanakkale deniz harekâtı ve İtilaf Devletlerinin sonrasında başlattıkları Çanakkale kara harekâtı tüm çabalara rağmen Türk savunma hattı karşısında yok olmuştur. Balkan Savaşları ile Rumeli topraklarını kaybeden ve ağır yaralar alan Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri tarafından kolay lokma görülmüş fakat olumlu sonuç alınamamıştır. Gelibolu Yarımadası'na çıkarılan İngiliz Fransız Müttefik ordusuna hiç beklenilmeyen şekilde karşı koyulmuştur. 25 Nisan 1915 tarihinde başlayan ve Ağustos 1915'e kadar devam eden kara harekâtı Türk savunması ile kırılarak taarruz önlenmiştir.⁸⁶

Çanakkale Savaşı o dönem şartlarında güçlü iki ülke konumunda olan Fransa ve İngiltere'ye karşı direnecek güç ve cesareti kendinde bulan Türk ordusunun zaferi ile noktalanmış, bu güç ile cesaret tarihe yazılmıştır. Balkan Savaşları neticesinde saygınlık kaybeden Türk ordusu bu zafer ile prestijini kurtarmış ve Balkan Savaşlarının yarattığı travma durumu yok edilmiştir. Türk Kurtuluş Savaşının öncüsü durumunda olan Çanakkale Zaferi, Türk Kurtuluş Savaşına birçok komutan kazandırmıştır. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere; Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, Refet Bele, Fahrettin Altay, Şükrü Naili Gökberk, Cafer Tayyar ve İzzettin Çalışlar bu savaşta edindikleri tecrübe ve güven ile Türk Kurtuluş Savaşında görev almışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın uzamasına neden olan bu savaş ile birlikte Çarlık

⁸⁵Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*, IX. Cilt, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 2. Baskı, 443-447

⁸⁶Vahdettin Engin, Muzaffer Albayrak, *Tarihin Akışını Değiştiren Savaş Çanakkale 1915*, (Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, 2016), 195.

Rusya'nın boğazlara hâkim olma hedefi gerçekleşmemiş ve Çarlık Rusya'da bir hayli artan iç karışıklık sebebi ile Bolşevikler 1917 devrimini gerçekleştirmiş, Çarlık Devri böylelikle kapanmıştır.⁸⁷

İstanbul ve boğazların Rusya'ya verildiğinin kâğıt üzerinde İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilmesi, İtilaf Devletleri açısından Osmanlı Devleti topraklarını paylaşma anlaşmalarının yapılmasına neden olmuştur. Rusya'nın talebini, Fransa'nın Suriye ve Adana bölgesindeki talepleri izlemiş ve İngiltere ve Rusya bu talebi kabul etmişlerdir. 1915 yılında Rusya Çanakkale Savaşı'nı kaybetmesinden dolayı halkının güvenini kazanmak için Doğu Anadolu'da toprak talep etmeye başlamıştır. Fransa İngiltere'nin Araplar ile birlikte Ortadoğu bölgesinde yürüttüğü faaliyetlerden haber alınca Suriye ve Adana konusunda ısrarcı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Durum böyle iken İngiltere, Rusya ve Fransa arasında görüşmeler başlamış ve bu görüşmeler Anadolu üzerine yoğunlaşmıştır. Rusya, Arap Devleti'nin kurulmasını ve İngiltere İle Fransa'nın Mezopotamya, Adana ve Suriye'yi paylaşma durumunu kabul etmiş; buna karşılık, Bitlis, Van, Erzurum ve Karadeniz kıyılarındaki bazı kesimlerin kendisine verilmesini istemiştir. İngiltere Merkezi Devletler ile temas halinde olan Osmanlı Devleti'nin bu durumunu fark edince Arap nüfusunu Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtma faaliyetlerine başlamış ve Mekke Şerifi olan Hüseyin ile irtibata geçmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra bu faaliyetler hız kazanmıştır. Şerif Hüseyin'in sınırları tüm Arap Yarımadası'nı, Irak ve Suriye'yi içine alacak şekilde bağımsız bir devlet kurma talebi Lübnan hariç olacak şekilde 1916 yılında yapılan anlaşma ile kabul edilmiştir. Bu durumdan sonradan haberi olan Fransa ile İngiltere arasında başka bir anlaşma imzalanmıştır. SykesPicot Anlaşması'na göre; Suriye'nin kuzeye doğru tüm kıyı bölgesi ile Adana ve Mersin Fransa'ya verilmiştir. Dicle ve Fırat dolayları da İngiltere'ye verilecektir, hükümleri anlaşmada yer almıştır. Geri kalan kısımda Arap Devleti ya da Arap Federasyonları kurulacaktır. Suriye'nin kıyı bölgelerinin Fransa'ya verilmesini öngören anlaşma maddesi İngiltere'nin ikiyüzlü bir politika takip ettiğinin göstergesi olmuştur. 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden ve kendisini Arabistan Kralı ilan eden Şerif Hüseyin, İngiltere tarafından hemen tanınmıştır. 1917'de Bolşevik İhtilali'nin çıkması ve Çarlık Rusya'nın yıkılması ile gizli olan tüm belgeler açığa çıkarılmıştır. İngiltere'nin ikiyüzlü politikası çok

⁸⁷Engin, Albayrak, 199-205.

geçmeden anlaşılmiş ve Araplar İngiltere'nin dostane tavırlarının gerçeği yansıtmadığını anlamışlardır.⁸⁸

1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli anlaşmalardan sonradan haber alan İtalya, girişilen her duruma kendisinin dahil edilmesini istemiştir. Müttefikler kesin bir anlaşmanın söz konusu olmadığını ve sadece Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki anlaşmaların var olduğunu söylemişse de İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu emelleri İtalya tarafından kıskanılmıştır. Bu durumun akabinde İngiltere, İtalya ve Fransa arasında üç gün süren görüşmeler sonucunda, 1917 yılında St.JeandeMaurienne Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile Rusya, Fransa ve İngiltere arasında 1916 yılında yapılan antlaşmayı kabul etmiş ve Mersin dışarıda kalacak şekilde İzmir, Aydın, Antalya ve Konya İtalya'ya verilmiştir. Fransa ve İngiltere'ye İzmir'de birer serbest liman kurma hakkı verilmiştir. İtalya'da İskenderun, Mersin, Akka ve Hayfa'da serbest liman kurma hakkına sahip olacaktır.⁸⁹

2 Kasım 1917 yılında İngiltere Dünya Siyonist Teşkilatı'na hitaben bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri ile İngiltere Filistin'i Yahudilerin vatanı olarak benimsenmesi durumunu kabul etmiş ve bu konu için elinden gelen yardımı yapacağını garanti etmiştir. 1918 yılında yayınlanan HogartMesajı, İtilaf Devletleri'nin Araplara karşı iyi niyetini göstermek maksadı ile yayınlanmıştır. Amerikan Başkanı Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde yayınlanan "On Dört Madde" adı altında yayınlanan bildiri de, Osmanlı Devleti'nin Türk olan kesimlerinin bağımsızlığının korunması, Türk hâkimiyeti altında olan diğer milletlerin özerk hükümet hakkına sahip olması ve Çanakkale Boğazı'nın uluslararası platformda güvence altına alınan tüm gemilere açılması hususu yer almıştır. "Beş Husus" adı ile Başkan Wilson tarafından yayınlanan bir başka bildiride ise; adaletli bir ortamın sağlanması gerekliliği ve her halkın eşit derecede haklara sahip olmasının öngörüldüğü bildirilmiştir.⁹⁰

1918 yılı sonrasında İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nden geriye kalan toprakları kendi aralarında paylaşmışlardır. İngiltere, Fransa'ya yalnızca Suriye ve Lübnan'ı bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Güneybatı Asya'daki tüm büyük imparatorluklar arasında en uzun süre varlık gösterenlerdendir. Osmanlı

⁸⁸Armaoğlu, a.g.e., 163-166.

⁸⁹a. g. e., 176-177.

⁹⁰Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, çev., Şerif Erol (İstanbul: Gençlik Yayınları, 1996.), 4-5.

İmparatorluğu, 14.yy. ortalarından itibaren 400 yıldan daha uzun bir süre boyunca varlığını korumuş ve büyümüştür. Parçalanma süreci bir buçuk yüzyıldan daha fazla sürmüştür.⁹¹

2.3. 1918 Mondros Mütarekesi

Mondros Mütarekesi, mağlup Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri adına İngiltere ile 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır. Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda imzalandığı için Mondros Mütarekesi olarak adlandırılan bu antlaşma esnasında; Türk Hükümeti adına Bahriye Nazırı Rauf Bey, Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Yarbay Sadullah Bey; İngiltere adına Amiral Calthrope yer almışlardır. Mütarekenin Boğazlar ile ilgili hükümleri şunlardır:

- Çanakkale Boğazı ve Karadeniz Boğazı'nın açılması.
- Çanakkale Boğazı ve Karadeniz'de bulunan kalelerin Müttefik Devletlerce işgal edilmesi
- Karadeniz'de bulunan mayınların bilgisinin Müttefik Devletlere verilmesi.
- Türk sularında bulunan torpido kovanları, mayın tarlaları ve öteki tehlike arz eden yerlerin taranması, tespiti ve Müttefik Devletlere gösterilip yardımcı olunması.
- Türk karasularında ve Türk işgali altında bulunan yerlerdeki tüm savaş gemilerinin teslim edilmesi.⁹²

Mondros Mütarekesi ile “Boğazların Kapalılığı” ilkesinin uygulanmasına son verilmiş, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması ile aykırı davrandığı 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi, İngiltere ve Fransa için de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile ortadan kalkmıştır.⁹³

Bu antlaşma ile birlikte Avrupa'nın “Hasta Adam” olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti ölmüş ve mirası paylaşmak başta İngiltere olmak üzere Fransa ve

⁹¹Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev., Eşref Bengi Özbilen 2. Baskı (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2011), 672.

⁹²İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1946)*, Cilt: 1, 3. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 12-14.

⁹³Kocabaş, 135.

diğer devletler için beklenen son olmuştur. Rusya'nın savaştan çekilmesinden dolayı Doğu Sorunu⁹⁴ olarak adlandırılan ve artık Anadolu topraklarını ilgilendiren mesele İngiltere ve Fransa tarafından çözüme kavuşturulmak istenecektir. Mütareke imzalandığı sırada Türk Hükümetine İngiliz Hükümeti tarafından yapılan açıklamada İstanbul ve Boğazlar bölgesine Yunanlılara ait olan herhangi bir kuvvetin çıkarılmayacağı teyit edilmiş ve İstanbul'da güvenliğin sağlandığı sürece buraya herhangi bir işgalin söz konusu olmayacağı ifade edilmiştir.⁹⁵

Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Hükümetinin kendini düşman güçlere teslim ettiğini ve bu antlaşma metninde net bir şekilde belli olmayan şartlar konusunda hükümeti uyarmıştır.⁹⁶

1917-1919 yılları arasında İngiltere'nin boğazlar üzerinde süregelen politikasında iki önemli değişiklik meydana gelmiştir. İngiltere 19. yüzyıl boyunca sürdürdüğü politikadan vazgeçerek boğazların tüm devletlere ait savaş ve ticaret gemilerine açık olması prensibini uygulanabilir görmüş ve bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. İkinci olarak İngiltere, Türk Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu değişimin birçok sebebi olmakla birlikte Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan zorlukların bunlardan başlıcası olduğu değerlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde en güçlü donanmaya sahip İngiltere savaşın en az iki yıl uzamasına sebep olan büyük bir başarısızlık yaşamış ve bu başarısızlık savaş boyunca güç kaybetmesine rağmen, boğazları kapalı tutmasını iyi bilen Osmanlı Devleti'ne karşı olmuştur. Bu durumdan dolayı ileride yaşanabilecek benzer durumlara tedbir niteliğinde, İngiliz Başbakanı Lloyd George boğazlar politikasında yukarıda bahsi geçen değişikliklerin yapılmasını en çok savunan kişi olmuştur.⁹⁷

⁹⁴19.yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması anlamını taşıyan Doğu Sorunu, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması ve 20.yüzyıl itibariyle de tüm topraklarının paylaşılması anlamını taşımıştır.

⁹⁵Aybars, 78-79.

⁹⁶Ali Gürsel, "Saray-Hükümet, İngiltere, Mustafa Kemal ve Anadolu'ya Yolculuk," *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Ankara, 2006, 21.

⁹⁷Esin Yurdusev, "İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası 1915-1923" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Cilt:71, Sayı:11, 2016, 18-19.

2.4. Sevr Antlaşması

28 Ocak 1920 tarihinde Meclisi Mebusan Misakı Milli kararlarını ilan ederek; devletin bağımsızlığını ve ulusun geleceğini bu ilkelere eksiksiz uyulmasına bağlamıştır. Bu kararlar şu şekildedir:

- Osmanlı Devleti'nin işgal altında olan kesimlerinin geleceği halkların serbestçe kullanacağı oylar ile belirlenmelidir.
- Elviye-i Selase yani Kars Ardahan Batum için gerekirse yeniden halk oylamasına başvurulmalıdır.
- Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasına kadar ertelenen Batı Trakya'nın hukuki durumu da halkın kullanacağı oy ile belirlenmelidir.
- İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği sağlanmalı bununla birlikte Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve ulaşımına açılması Türkiye ile diğer devletlerin ortak kararı ile olmalıdır.
- Azınlık hakları komşu ülkelerdeki Müslümanların halkların hakları da göz önünde bulundurulacak şekilde güvence altına alınmalıdır.
- Türkiye'nin siyasi, hukuki ve ekonomik alanlarda gelişmesini engelleyecek her türlü kısıtlamalara karşı çıkılmalıdır.⁹⁸

Anadolu'da başlayan direnişin 12 Ocak 1920'de Meclisi Mebusan'ın toplanması ile sonlanacağını ümit eden İtilaf Devletleri Misak-i Milli kararlarını protesto etmişlerdir. İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clemanceau Türkiye'yi bu kararları kabul ettiği için cezalandırmaya karar vermişlerdir.⁹⁹ Anadolu'da işgallere karşı başlatılan direniş, Misakı Milli kararlarından duyulan rahatsızlık ve son haline getirilmeye çalışılan Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasını kabule zorlamak için koz gayesi ile İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmiştir.

Kocabaş, bu işgalin Boğazlarda Milletler Cemiyeti'nin manda fikrini gerçekleştirme maksadı ile olduğunu savunmuştur.¹⁰⁰ İstanbul'un Türklerde kalmasını istemeyen Lloyd George Türklerin Ermenileri katlettiği gibi asılsız haberleri de yaymaya çalışmıştır. İstanbul'da sıkıyönetim ilan eden İngiltere, yayınladığı bir

⁹⁸Soysal, 15-16.

⁹⁹Aybars, 172.

¹⁰⁰Kocabaş, 136.

bildiride işgalin geçici olduğunu, İtilaf Devletleri'nin niyetinin nüfuz kırmak değil aksine Osmanlı Devleti idaresinde kalacak olan bölgelerde nüfuzu kuvvetlendirmek olduğunu, herkesin saltanat makamı olan İstanbul'dan gelecek tüm emirlere uyması gerektiğini ve herhangi bir isyan ya da katliam durumunda İstanbul'un Türklerden alınacağını beyan etmiştir. Ayrıca İtilaf Devletleri işgaldeki tüm sorumluluğu Kuvay-i Milliye Hareketine yıkmaya çalışmıştır. Bu süreçte Anadolu'daki direnişi önleyemeyen İngiltere, devamlı bir endişe içinde olmuştur.¹⁰¹

İngiltere'nin en büyük amacı olan İstanbul ve Boğazlar egemenliği, savaş sonu politikasında da kendine yer bulmuştur. İngiltere, İstanbul'da bulunan tüm Türklerin buradan çıkarılması ve müttefik ordu askerlerinin İstanbul'a yerleştirilerek hiçbir Türk askerinin bu bölgeye sokulmamasını istemiştir.¹⁰² Savaşın sonrasında siyasi ağırlığı artan İngiltere, iyi ilişkiler içerisinde olmadığı Türkiye'nin zararına olacak durumlar yaratmaya devam etmiş, buna karşılık Anadolu'daki milli hareketin lideri Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri arasında var olan görüş ayrılıklarından yararlanmaya çalışmıştır. Özellikle Fransa ve İngiltere arasındaki ilişkilerde göze çarpan bu durum; İngiltere'nin Boğazlar işgalinde ağırlıklı rol oynaması ve Osmanlı Devleti ile Mondros Mütarekesi sürecine Fransa'nın dahil edilmemesinden kaynaklanmış ve Mustafa Kemal Paşa, görüş ayrılıklarından yararlanma fırsatı bulmuştur. İtalya ile İngiltere arasındaki itilaflardan da yararlanmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, ileride İtalya'nın Türkiye'ye yaklaşmasına ortam hazırlamıştır. Ayrıca İngiltere'nin Türk Devleti'ne karşı Yunanistan'ı kullanma politikası Fransa'yı tedirgin etmiş ve Fransa'nın Ortadoğu politikasını değiştirmeye sevk etmiştir. Tüm bunlar İngiltere'nin Anadolu siyasetinde yalnız kalması neticesini vermiştir.¹⁰³

O dönemde Avrupa'da denge siyaseti takip eden İngiltere, Almanya'nın çok güçsüz olmasını istememiş ve Almanya'dan Fransa'yı dengelemesini talep etmiştir. Fransa'nın amacı ise Almanya'nın kendini rahatsız etmeyecek şekilde yıpratılmasını sağlamak olmuştur. Fakat bu düşünce İngiltere tarafından onaylanmamış ve Fransa

¹⁰¹Aybars, 173-175.

¹⁰²Karakuş, 44.

¹⁰³Uyar, 33-34.

kabul görmeyen düşüncesi karşısında İngiltere'nin destek olduğu Yunanistan'a karşı Milli Mücadele'den yana olan bir tavrı benimsemiştir.¹⁰⁴

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgalinin ardından Meclisi Mebusan'ın kapanmak zorunda kalması ile Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açmış ve bu gelişme Sevr Antlaşması hazırlığı içerisinde olan müttefik güçlerde telaşyol açmıştır.¹⁰⁵ İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya ve Amerika'nın etkili olduğu 19 Nisan 1920 tarihinde toplanan San Remo Konferansı'nda İstanbul Hükümeti ile Sevr Antlaşması'nın imzalanması kararı çıkmış ve bu antlaşmanın imzalanması 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesini ortadan kaldırmıştır. İngiltere ve Fransa'nın boğazları milletlerarası statüye sokma çabaları sonuç vermiş, İstanbul ile Boğazlar yeni bir statü olarak Milletler Cemiyeti'nin kontrolüne verilmiş ve beynelmilel özelliğe bürünmüştür. Milletler Cemiyeti o dönemde, İngiltere'nin kontrolünde işleyiş göstermiştir.¹⁰⁶ Boğazların savaş ya da ticaret gemisi ayrımı olmaksızın tüm devletlerin gemilerine açık olmasını öngören Sevr Antlaşmasının Boğazlar ile ilgili ikinci kısmı, uçaklarında bölgeyi kullanabilecekleri durumunu içermiştir.¹⁰⁷

Sevr Antlaşması koşulları bakımından oldukça ağır ve kabulü zor bir antlaşma olarak değerlendirilmiştir. Fakat özellikle İngiltere basını koşulların ağır olması hususunu kabul etmekle birlikte Türklerin bu antlaşma şartlarını beklediğini ve hak ettiğini savunmuştur. "Manchester Guardian" isimli İngiliz gazetesi ise çözülemeyen sorunların maskelenmesi amacıyla yapılan bu antlaşmanın uygulanmasının olanaksız olduğu fikrini paylaşmıştır. Bazı Fransız ve İtalyan gazetelerinde antlaşma İngiltere'nin galibiyeti olarak görülürken; genel olarak basında öne çıkan, olarak görülmesi olmuştur. Türk basınındaise antlaşmayla Türkiye'ye idam cezası verildiği ve bunun kabul edilemez olduğu düşünceleri gündeme getirilmiştir.¹⁰⁸ Bu antlaşma ile Türkiye pes ettirilmeye çalışılmış fakat Türk halkı birlik ve beraberlik içinde Milli Mücadeleye daha büyük şevk ve güçle dahil olmuştur.

¹⁰⁴a. g. e., 33.

¹⁰⁵Aybars, 183.

¹⁰⁶Kocabaş, 136-139.

¹⁰⁷Erim, 544.

¹⁰⁸Helmreich, 236-237

İngiltere Sevr Antlaşması'nın hükümlerini İtilaf Devletlerine kabul ettirmişse de imzacı devletlerden olan Fransa, antlaşma hükümlerinden rahatsız olmuştur. Fransız gazetecileri İngiltere aleyhine yazılar kaleme almış ve İngilizlerin Sevr Antlaşması ile boğazları ele geçirme amacıyla olduklarını belirterek durumdan rahatsız olduklarını bu şekilde ifade etmişlerdir.¹⁰⁹

10 Ağustos 1920 tarihinde kabul edilen Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren fakat Osmanlı Devleti temsilcilerinin katılmadığı görüşmeler sonrasında imzalanarak karara bağlanmış bir antlaşma olarak tarihe geçmiştir. Türk heyetinin San Remo Konferansı'nda söz hakkı olmadığı ve daha sonra Osmanlı Hükümeti temsilcisi olarak Paris'e çağrılan eski sadrazam Tefik Paşa'ya koşulların dikte edildiği anlaşılmıştır. Son derece ağır hükümler taşıyan antlaşmanın yumuşatılması için Türk heyetinin itirazları olmuşsa dahi durum İtilaf Devletleri tarafından kabul görmemiş ve Anadolu'daki Yunan işgalinin genişlemesi karşısında Damat Ferit Hükümeti tarafından başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri'nin öfkesine ve aleyhte politikalarına yol açmamak için antlaşma kabul edilmiştir. Sevr Antlaşması; Birinci Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi ve Anadolu işgallerinin ortak bir sonucu olarak meydana getirilmiştir.¹¹⁰

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, İngiltere ile ilişkilerinde oldukça ölçülü davranmış İstanbul'un işgali ve Sevr Antlaşması gibi düşmanca tutum ve eylemlerine rağmen her fırsatta basın aracılığıyla Misak-i Milli üzerinde İngiltere ve diğer işgalci güçlere TBMM'nin düşünce ve isteklerini açık bir şekilde beyan etmiştir. 1921 yılından itibaren İngiltere'nin Türkiye'ye karşı olan tavrında bir yumuşama görülmüştür. Türkiye politikası konusunda İngiltere Hükümeti ve kamuoyunda yaşanan görüş ayrılıkları ve milli hareketin giderek güç kazanması bu yumuşama sürecinin yaşanmasına ortam hazırlayan etmenler olmuştur. Belirtilmeli ki 1920 sonlarında Ermeniler ile imzalanan Gümrü Antlaşması ve 1921 başlarında Türklerin

¹⁰⁹Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 94.

¹¹⁰Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Anlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 58, 2016, 24-25.

galibiyeti ile sonuçlanan Birinci İnönü Savaşı, artık Yunanistan kullanılarak Anadolu’da herhangi bir başarı kazanılamayacağını İngiltere’ye göstermiştir.¹¹¹

Milli Mücadele ruhu Sevr Antlaşmasını reddetmiş ve Misak-i Milli’ye sıkı sıkıya bağlı olan bir tavır yaratmıştır. Bu durum işgalci kuvvetler ile Milli Mücadele yanlıları arasında Lozan Antlaşması’nın imzalanmasına kadar mücadelelerin sürmesine yol açmıştır. Nitekim bunun en açık örneği; işgal kuvvetlerinin kazanılan Sakarya Muharebesi’nde ki Türk zaferinden sonra bile Ankara Hükümeti ile olan görüşmelerinde Sevr Antlaşması’nı hala gündeme getirmeleri olmuştur.¹¹²

2.5. 1921 Moskova Antlaşması

TBMM, 1921 anayasası için görüşmelerini ilk olarak 19 Kasım 1920 tarihinde gerçekleştirmiştir. TBMM’nin yapmış olduğu ilk anayasa, 20 Ocak 1921 tarihinde mecliste oybirliği ile kabul edilerek milli egemenlik ilkesine dayalı olarak yürürlüğe girmiştir. 1921 anayasası ile birlikte egemenlik koşulsuz millete verilmiş, yasama ve yürütme yetkileri milletin tek temsilcisi konumunda olan TBMM’ye verilmiş ve güçler birliği hususu benimsenmiştir. Bu anayasa ile birlikte herhangi bir şahsa devlet başkanlığı görevi verilmemiş ve bireylerin hakları düzenlenmeyerek bu kısımlar anayasada eksik kalmıştır.¹¹³

Kurtuluş Savaşı devam ederken 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması, boğazların devletlerarası durumunu belirleyen ilk belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşmanın beşinci maddesi boğazlar ile ilgili düzenlemeyi içermiştir. Boğazların tüm ticaret gemilerine açılması, geçiş serbestliğinin sağlanması, Karadeniz ve boğazların bağlı olacağı rejimin detaylarının kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşacak şekilde daha sonra yapılacak olan konferansa bırakılması hususu karara bağlanmıştır. Bu konferansta alınacak olan kararların Türkiye’nin ve İstanbul’un egemenliğine aykırı unsurlar barındırmaması

¹¹¹Cihat Göktepe, “Milli Mücadele’de Türk İngiliz İlişkileri (1919-1921),” haz., H. Aytuğ Tokur 90. *Yılında Milli Mücadele*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, 195-197.

¹¹²Fahir Armaoğlu, “Tarihi Perspektif İçinde Misak-i Milli’nin Değerlendirilmesi,” haz., Berna Türkdoğan, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, 69.

¹¹³Anayasal Gelenek ve Parlamenter Yaşam, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1996, 10.

gerekmektedir, ifadesi ek olarak anlaşmada yer almıştır. Ayrıca iki ulus arasında daha önce imzalanmış olan anlaşmaların her iki devlet çıkarları içinde uygun olmadığı yönünde görüş birliğine varılmıştır. Bu anlaşma genelinde geçen Türkiye kelimesi ile 28 Kasım 1920’de toplanan Meclisi-i Mebusan tarafından beyan edilen Misak-i Millinin kapsadığı sınırlar kastedilmiştir.¹¹⁴Türkiye için Sovyetlerin bu anlaşma ile vermeyi taahhüt ettiği diplomatik ve askeri yardımlar stratejik ve önemli bir dayanak oluşturmuştur.

İstanbul Hükümeti 1921 yılı süresince ekonomik sıkıntılar ile boğuşmuş ve siyasi açıdan nerdeyse hiçbir rol üstlenmemiştir. 23 Nisan 1920 tarihi itibari ile ağırlık merkezi Ankara Hükümeti olmuştur. İstanbul Hükümeti padişah ve hilafetin haklarını korumaya çalışmış bunun yanında da Ankara Hükümeti’ni gözlemlemeye devam etmiştir. Yıl boyunca padişah otoritesi sönük kalmış ve aktif bir rol alamamıştır.¹¹⁵

2.6. 1922 Mudanya Antlaşması

1920-1922 yılları arası siyasi ve askeri alanda büyük adımların atıldığı süreçtir. Doğu Cephesi’nde Ermenistan’a karşı, Güney’de Fransa’ya karşı zaferler kazanılmış ve İtalya Anadolu’dan çekilmiştir. Batı Cephesi’nde I. İnönü, II. İnönü Savaşları ve özellikle Sakarya Savaşı’nın kazanılması, Anadolu’da askeri gücün açıkça ortaya konmasını sağlamıştır. Sırayla kazanılan bu zaferler Anadolu’nun diplomatik durumunu da güçlendirmiştir. İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması’nın ağır şartlarında yumuşamaya razı bir görüntü çizmeye başlamışlardır.¹¹⁶

1920’de Yunanistan Kralı Aleksandr’ın ölümü üzerine yapılan seçimlerde İngiltere’nin desteklediği Venizelos’un seçimleri kaybetmesi ve Kral Konstantin’in yönetime gelmesi İngiliz-Yunan ilişkilerinde bozulmaları beraberinde getirmiş ve aynı yıl meydana gelen Türk-Yunan Savaşı’nda İngiltere tarafsızlığını açıkça belirtmiştir. Lord George’un Türkiye’ye karşı politikası Parlamento üyeleri tarafından eleştiriye maruz kalmış ve üyeler Türkiye ile ayrı bir anlaşmaya neden varılmadığı hususunda

¹¹⁴Soysal, 32-34.

¹¹⁵Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, çev.,Sevtap Demirci (İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2011), 17-21.

¹¹⁶Mehmet Gönlübol, Ömer Kürçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, haz., Berna Türkdoğan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2. Baskı, Ankara, 2010, 9.

Lord George Hükümetini eleştirmişlerdir. Son olarak II. İnönü Savaşı'nın kazanılması İngiltere'nin Anadolu'ya olan bakış açısını değiştirmesinde dönüm noktası olmuş ve İngiltere Yunanistan tarafından hayal kırıklığına uğratılmıştır.¹¹⁷

Mustafa Kemal ve İngiliz General Harrington'un görüşmeleri sonucunda karar verilen ateşkes anlaşmasını düzenleyecek olan Mudanya Konferansı görüşmeleri 3 Ekim 1922 tarihinde başlamıştır. Türk tarafını Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa temsil ederken; Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Monbellitemsil etmiştir. Taraf olan Yunanistan'ı temsil için General Mazarakis ve Albay Sariyanis görevlendirilmiş fakat konferansa doğrudan bu kişiler katılmamış, Yunanistan'ı İngiltere temsil etmiştir. Ayrıca Fevzi Paşa ve Refet Paşa birlikte Mudanya'ya gelerek görüşmeler süresinde İsmet Paşa'ya yardımcı olmuşlardır.¹¹⁸

Mudanya Ateşkesi, Mondros Mütarekesi'nin yerine geçerken aynı zamanda 1920 yılında İstanbul Hükümeti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması'nın hükümsüz olduğunun Müttefik Devletlerce kabul edildiği anlamına gelmiştir. Türkiye'ye karşı haksız politikalar uygulanmasının baş mimarı olan İngiltere Başkanı Lloyd Georges'un çekilmesine neden olmuştur. Trakya sınırının TBMM Hükümeti'nin isteği doğrultusunda çizilmesi gerekliliğinin de Müttefiklerce kabul edilmesi Lozan Barış görüşmelerinde Türkiye lehine toprak sorunlarının hızlıca çözülmesine imkân sağlayacaktır. Trakya sınırını, Ege Denizi'nin ağız kısmından başlayarak Bulgaristan-Trakya sınırının kesiştiği noktaya kadar Meriç'in sol tarafı oluşturacaktır. İstanbul ile Boğazlar Bölgesi'nin boşaltılması, barış antlaşmasından sonraya bırakılarak Lozan Antlaşması sürecinde gerçekleşmiştir.¹¹⁹

Türk Kurtuluş Savaşı'nın askeri safhasını bitiren Mudanya Ateşkesi, mazlum milletlerin haklı direnişinin hukuki zaferi olarak değerlendirilmiş ve emperyalizme karşı olan mücadelelere emsal teşkil etmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine yakın kadroyu ne kadar iyi tanıdığını ve Paşa'yı temsilci olarak göndermesinin ne kadar doğru bir karar olduğunu göstermiştir. Türk Devleti'nin

¹¹⁷Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, 1978), No:412, 138-149.

¹¹⁸Halil İbrahim İnal, *Milli Mücadele Tarihi*, (İstanbul, Melisa Matbaası), 385.

¹¹⁹Soysal, 69-72.

diplomatik temelleri Mudanya'daki görüşmelerde atılmış ve İsmet Paşa burada kendisini kanıtlama fırsatını bulmuştur.¹²⁰

2.7. 1923 Lozan Barış Antlaşması Sürecinde Boğazlar Meselesi

TBMM Hükümeti konferans öncesinde hazırlıklarını yapmış ve Misak-i Milli ilkeleri doğrultusunda politikalarını belirlemiştir. Türkiye, boğazlar konusunda kesinlikle bu bölgede yabancı askerlerin bulundurulmamasına ve boğazlardan geçişin kendi güvenliğinin sağlanması ile mümkün olabileceği hususuna sıkı sıkıya bağlanmıştır. Fakat boğazların o sırada İtilaf Devletleri kontrolünde olması ve Çanakkale Savaşı'nda bu devletlerin yaşadıkları acı tecrübe boğazlar ile ilgili konuların konferans boyunca sıkıntı yaratacağının ve üzerinde kolay anlaşmaya varılamayacağına sinyallerini vermiştir.¹²¹

Konferansa gidilen süreçte Türkiye özellikle Sovyet Rusya'nın konferansa katılması hususunu ısrarla istemiştir. Çünkü boğazlar ile ilgili Sovyet tezinin Türkiye'nin tezleri ile benzerlik gösterdiği görülmüş ve bu sebepten dolayı konferans boyunca Sovyet Rusya'dan yardım ve müttefik güçlere karşı baskı yapması beklenilmiştir.¹²² Sovyetler Birliği'nin sadece boğazlar meselesi ile ilgili görüşmelere katılması fikri ortaya atılmış fakat müttefik devletler boğazların Ortadoğu meselesinden ayrı ele alınamayacağı gerekçesini öne sürülerek tek bir konferansın toplanması konusunda anlaşarak; Sovyet Rusya'yı konferansa davet etmişlerdir.¹²³

TBMM Hükümeti Mudanya Ateşkesinin görüşmeleri devam ederken Avrupa Devletleri'ne nota vererek barış konferansının İzmir'de 20 Ekim 1922'de toplanmasını teklif etmiş fakat bu teklif müttefik devletlerce kabul görmemiş ve müttefik devletlerin kararı doğrultusunda tarafsız bir ülke olan İsviçre'nin Lozan kentinde konferansın yapılması söz konusu olmuştur.

¹²⁰Türkan Başyigit, "Anılarda Mudanya Ateşkes Anlaşması," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 14,2007, 184.

¹²¹Abdurrahman Bozkurt, *Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık), 2014, 83-84.

¹²²Kocabaş, 147.

¹²³*Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö*, (İstanbul: Aydınlık Yayınları No:33, Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-I, İstanbul, 1977), 34.

28 Ekim 1922 tarihinde müttefik devletler Türkiye'yi Lozan'da yapılacak olan barış konferansına davet etmişlerdir. Yusuf Kemal Bey'in yerine Dış İşleri Bakanlığı'na getirilen İsmet Paşa heyetin başında konferansa katılmıştır. Bu konferansın amacı Türkiye ile Avrupa devletlerinin ilişkilerini yeniden düzenlemek olmuştur.¹²⁴ Konferansa çağırılan dört devlet konumunda da olan Rusya, İngiltere, Fransa, Japonya; belirli konulara ve hükümlere katılan Belçika ve Portekiz; Boğazlar rejimi ile ilgili görüşmelere katılan Sovyet Rusya hem boğazlar rejimine ilişkin hem de Trakya sınırına ilişkin görüşmelere katılan Bulgaristan; tüm görüşmelere katılan Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, Romanya, Türkiye ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti konferansta yer almıştır.¹²⁵

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri üç ayrı komisyon oluşturulmasının ardından çalışmalarına başlamıştır. Birinci komisyon askerlik ve boğazların statüsünü belirlemek amacıyla oluşturulmuş, başkanlığına İngiltere'nin temsilcisi Lord Curzon getirilmiştir. Ekonomik sorunların çözüme kavuşturulması için ikinci komisyon Fransız M.Barare başkanlığında toplanmış, üçüncü komisyon ise İtalyan Garroni başkanlığında, azınlık ve hukuki konularla ilgilenecek komisyon olarak belirlenmiştir.¹²⁶

Boğazlar rejimini belirlemek maksadı ile oluşturulan alt komisyon, 4 Aralık 1922 tarihinde Ouchy Şatosu'nda saat 11.00'da Lord Curzon başkanlığında oturumunu açmıştır. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan, Fransa, Bulgaristan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Rusya, Gürcistan, Ukrayna, Japonya, Türkiye, İtalya ve Romanya oturumda hazır bulunan devletler olmuşlardır. Lord Curzon konferansın en önemli meselelerinden birinin boğazlar sorunu olduğunu dile getirmiş ve boğazların tüm dünyayı ilgilendiren bir statüsünün olduğunu vurgulamıştır.¹²⁷

Konferansın ilk aşamalarından itibaren İsmet Paşa Amerika ile yakın ilişkiler kurmaya çalışarak Avrupa'ya karşı Amerika'yı yanına çekme arzusunda olmuştur.

¹²⁴Erkin, 55.

¹²⁵Soysal, 77.

¹²⁶Yakup Kaya, Görkem Ozan Özalp, "Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti ile Fransa Arasındaki İlişkilerin Gelişimi ve İngiltere'nin Sürece Tepkisi", haz., İsmail Şahin, Ersin Müezzinoğlu, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası II*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018, 173-174

¹²⁷*Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Önsöz: İsmet İnönü, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 291, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, çev., Seha L. Meray, 128-129.

Amerika ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için çabalayan İsmet Paşa bu konuda Amerika'ya bazı tavizler verileceğini söylemekten çekinmemiştir. Türkiye'nin girişeceği ekonomik faaliyetlerde Amerikan girişimlerine ayrıcalık tanınacağı ve Musul'un geri alınması durumunda petrol işletilmesi için Amerika'nın tercih edileceği bildirilmiştir. Fakat bu söylemlerden hiçbiri işe yaramamış ve gözlemci olmasına rağmen Amerika temsilcisi müttefik cepheden ayrılmaya sıcak bakmamış ve İsmet Paşa'ya sorunların öncelikle Müttefik Devletler ile çözülmesi gerekliliğini hatırlatılarak barışın öncelikle İtalya-Fransa-İngiltere ile yapılması durumunu dile getirmiştir.¹²⁸ Amerikan temsilcisi, savaş ya da barış zamanı ayrımı gözetilmeksizin boğazların açıklığı prensibini savunmuş ve boğazların coğrafi ayrıcalık ile belirlenecek bir statüsünün olamayacağını ifade etmiştir. Sonrasında Japonya temsilcisi ve Sırbistan temsilcisi de Amerikan temsilci ile aynı görüşte olduklarını açıklamıştır. Japonya ve Sırbistan'ın Akdeniz'de ticaret yapması boğazların açıklığını istemelerinde önemli rol oynamıştır.¹²⁹

Boğazlar sorununun görüşmeye başlandığı esnada İsmet Paşa, Boğazları dünya ticaretine açık bulundurmak için varılacak ortak bir anlaşamaya Türkiye'nin hazır olduğunu ve şimdilik bu konuyla ilgili fazla bir şey söylemeyeceğini ve diğer temsilcileri dinleyeceğini söylemiştir.¹³⁰

İsmet Paşa, Çiçerin ile Lord Curzon arasında münakaşaların sık sık yaşandığını ve Çiçerin'in boğazların Türklerden başka tüm devletlere kapalı olmasını talep etmesiyle tartışmaların ile hat safhaya ulaştığını dile getirmiştir. Konferansta, Çiçerin'in ardından Romanya ve Bulgaristan heyetleri söz almıştır. Romanya, herhangi bir kısıtlama söz konusu olmadan savaş ve ticaret gemisi ayrımı yapılmaksızın geçiş serbestliğini ve boğazlarda uluslararası bir komisyonun kurularak boğazların böylelikle güvenliğin sağlanacağını ileri sürmüş ve Ege Denizi ile Karadeniz arasında bulunan Türk sahillerinin askerden arındırılması gerekliliğinin üzerinde durmuştur. Bulgaristan heyeti ise savaş ya da barış durumu gözetilmeksizin boğazların sadece ticaret gemilerine açık olması gerektiği görüşünü savunmuştur. İngiltere görüşünü dile getiren

¹²⁸Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri," haz., Berna Türkdoğan, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, 292.

¹²⁹T.C Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl LOZAN (1922-1923)*, Cilt:2, Ankara, 1973, 51-52.

¹³⁰Sonyel, 312.

Lord Curzon, barış zamanında savaş gemilerinin boğazlardan geçiş serbestisini talep etmiştir. Bununla birlikte, boğazların her türlü askeri korunmadan temizlenmesini istemiştir. Ayrıca her devlete Karadeniz’de bulunan en güçlü donanma kadar bir donanmayı Karadeniz’e geçirme hakkının verilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Boğazlar rejiminin güvencesi olarak da her devletin temsilcilerinin bulunduğu bir komisyonun oluşturulmasını gerekli görmüş ve bu komisyonu boğazlardan geçişin ve askerlikten arındırılmış bölgelerin asayişinisağlamak açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Lord Curzon’dan sonra söz alan Fransa temsilcisi, İngiltere’nin bu isteklerine onay vermiştir. Daha sonrasında söz alan İtalyan temsilcileri de bu görüşlere katıldıklarını açıklamışlardır.¹³¹ Yunanistan adına söz alan Venizelos, Türkiye’nin ulusal egemenlik açısından boğazlar meselesine aşırı titiz davrandığını ve bu derece titiz davranılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Venizelos, Bulgaristan’ın Ege Denizi’nde ticari çıkışı garanti altına almak maksatlı Batı Trakya’da Meriç şeridinin silahtan arındırılmasını talep ederek, yapılması düşünülen limanında güvenliği için oluşturulacak komisyonun kurulmasına razı olduğunu söylemiştir.¹³²

Tekrar söz alan Çiçerinortaya atılan görüşlere karşı çıkmıştır. Bu taleplerin Türkler için tehlikeli durumlar ortaya çıkaracağını ve Çarlık devrinde düşünülen boğazlar planının şimdi müttefik devletlerce hayata geçirilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Sovyet Rusya’nın boğazlar ya da farklı bir meselede herhangi bir hakkı çığnemeyeceğini söylemiştir. Lord Curzon, Çiçerin’in söylediklerine cevap vermeye çalışmış ve Türklerden tüm bu taleplere cevap verilmesini istemiştir. Boğazlar konusunda Türk heyetinin daha sonra fikir beyan edeceği üzerinde görüş birliğine varılmış ve boğazlar meselesi hususunda erteleme kararı alınmıştır.¹³³ Belirtmeli ki İtilaf Devletleri temsilcileri konferans boyunca; oturumlara başkanlık etmişler, oturum tarihlerini belirlemişler ve oturumları kendileri idare etmişlerdir. TBMM Hükümeti’nin talepleri pek dikkate alınmamış ve bu durum Türk Hükümeti’ne dezavantaj yaratmıştır. Curzon, sadece boğazlar konusunda Türkiye’nin biraz daha zaman istemesi talebine olumlu yanıt vermiştir.¹³⁴

¹³¹İsmet İnönü, *İsmet İnönü’nün Hatıraları Lozan Anlaşması I*, (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998), 97-98.

¹³²Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım: 1, Cilt: 1, Kitap: 1, s. 133-135.

¹³³İsmet İnönü, *İsmet İnönü’nün Hatıraları Lozan Anlaşması I*, 98-99.

¹³⁴Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3.Baskı, 1992), 76.

İsmet Paşa boğazlar hususunda, önerilen isteklerin egemenlik haklarına uygunluğunu incelemek istemiş ve tekliflerin değerlendirilme sürecinden geçmeden boğazlar ile ilgili ayrıntılı açıklama yapmaktan geri durmuştur. Komisyona sunulmuş olan çeşitli görüşlerden haberdar olan İsmet Paşa bu görüşlerden Rusya temsilcilerinin sunmuş olduğu görüşün Türk temsilci heyetinin görüşüne uyduğunu tekrar dile getirerek Türkiye'nin tam bağımsızlık kriteri ile hareket etme yönündeki isteğini yeniden vurgulamıştır. Lord Curzon, İsmet Paşa'nın verdiği bu cevabı Türk temsilci heyetinin kendi kararını komisyona bildirmek istemediği yönünde yorumlamıştır. Bu şartlar altında konferansın Türk temsilci heyeti tarafından ciddiye alınmadığını, çeşitli sorunların çözümü için uğraşıldığını söyleyen Curzon, görüşmelerin bu şekilde devam edemeyeceğini müttefik devletler ile birlikte karara bağlamıştır. Komisyonun yeniden ne zaman başlayacağını Lord Curzon'un temsilci heyetlerine bildireceği kararı alınmıştır.¹³⁵

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin kesilmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 5 Şubat 1923'de Akhisar'da yaptığı konuşmada; konferansın ekonomik kesilmesini ekonomik nedenlere bağlamıştır. Ayrıca, Türk Temsilci Heyeti'nin konferans sırasındaki tutumunu desteklediğini, onayladığını Türk ve dünya kamuoyuna göstermiştir.¹³⁶

“Nation” adlı İngiliz gazetesi, boğazları konu edindiği bir yazısında, boğazların açılması hususunun çok sayıda insanın hayatını tehdit ettiğini ve savaş sebebi olduğunu belirterek bu durumun iki nedenden kaynaklandığını açıklamıştır. Bunlardan biri, Sovyet Rusya ile İngiltere arasında olası bir savaşın meydana gelmesi durumu iken diğeri, petrolün neden olduğu huzursuzluk ortamı olmuştur. Ayrıca boğazların açılması talebinin, Karadeniz'e savaş gemilerini gönderme sürecini ortaya çıkaracağı bu şartlarında öncelikle İngiltere'nin savaş gemilerini gönderme arzusunu doğuracağı ifade edilmiştir. Yazıda ortaya konan bu fikirler, İngiltere için boğazlardaki mücadelenin ne anlama geldiğini göstermiştir.¹³⁷

23 Nisan 1923'de tekrar toplanan Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa, İngiltere'nin Sör HorasRambold tarafından temsil edildiğini görmüştür. Konferansın

¹³⁵Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım: 1, Cilt: 1, Kitap: 1, 137-138.

¹³⁶Uçarol, 756-757.

¹³⁷*Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö*, 21-22.

bu ikinci safhasında siyasi konuların çözümünde ilerleme kaydedilirken; iktisadi konular tartışmalara yol açmıştır.¹³⁸

Lozan görüşmelerinin bitmesi ile imza gününün arasında İsmet Paşa oldukça sıkıntılı bir süreç geçirmiştir. İmza için gereken yetkide gecikme yaşanmış ve İsmet Paşa derhal Mustafa Kemal Paşa'ya 18 Temmuz 1923 tarihinde telgraf çekerek durumun izahında bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, zaman kaybetmeden ertesi gün telgrafa cevap vermiş ve hükümette tereddüt olmadığını ve Lozan'da tüm yetkinin onda olduğunu ifade etmiştir. İsmet Paşa 20 Temmuz 1923 tarihli cevap telgrafında rahatlamış bir vaziyette; memnuniyetini dile getirerek Mustafa Kemal'e bağlılığının bir kat daha arttığını ve her zaman yanında olduğu için ona karşı minnettarlığını yazmıştır.¹³⁹

Boğazlar rejimine ilişkin olarak 24 Temmuz 1923 tarihinde bir sözleşme imzalanmıştır. İngiltere, İtalya, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, Japonya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Rusya ve Türkiye bu sözleşmede yer almıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın 23. maddesinde bu sözleşmeye atıfta bulunulmuştur. Buna göre; boğazlarda bütün devletlerin gemileri için Karadeniz ve Akdeniz arası geçiş serbestisini sağlamak amacıyla, bu serbestinin devamlılığı genel barış ve dünya ticareti yönünden gerekli olduğundan bu sözleşmeye ihtiyaç duyulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni Dışişleri Bakanı ve Edirne Milletvekili İsmet Paşa'nın yanı sıra Sağlık İşleri ve Sosyal Yardım Bakanı Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur, Eski Bakan Trabzon Milletvekili Hasan Bey (Saka) temsil etmişlerdir.¹⁴⁰

Lozan Boğazlar Sözleşmesinin maddeleri özetle şu şekildedir:

Madde 1:Boğazlar terimi kapsamına giren, Çanakkale ve Karadeniz Boğazı ile Marmara Denizi'nde geçiş serbestliği ilkesi kabul edilmiş ve ilan için görüş birliğine varılmıştır.

¹³⁸Aybars, 352.

¹³⁹İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Anlaşması II*, (İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998), 123-124.

¹⁴⁰*Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları çev.,Seha L. Meray, Cilt:2, Takım:2, Sayı:8, 54-55.

Madde 2: Boğazlardan savaş ve barış zamanlarında ticaret gemi ve uçakları ile savaş gemi ve uçaklarının geçişine ilişkin kurallar “Ek” hükümler doğrultusunda düzenlenmiştir.¹⁴¹

Ek Hükümler 1: Hastane gemileri, gezinti ve balıkçı gemileri ile askeri özellikte olmayan uçakları da kapsayan ticaret gemileri hususunda; barış zamanında, bayrak ve yükü ne olursa olsun hiçbir vergi alınmaksızın, Türk Hükümeti tarafından ayrıcalık verilen devletlerin yararlandıkları hakları zarar görmeyecek şekilde gece gündüz geçiş serbestliği verilmesi onaylanmıştır. Bu gemiler boğazları kullanırken Türk Hükümeti tarafından belirlenecek yere isim, tonaj, uyruk ve gittikleri yeri söyleyeceklerdir. Savaş zamanında Türkiye tarafsız olur ise; yukarıda bahsi geçen şartlar aynı şekilde geçerli olacak ve bu şartlar altında Türkiye'nin herhangi bir tedbir alması yönünde beyanatta bulunulmayacaktır. Savaş koşulları geçerli ise ve Türkiye savaşa taraf bir ülke konumunda ise; tarafsız gemiler ve askeri nitelikte olmayan tarafsız uçaklar geçiş serbestliğine sahi olacaktır. Türkiye bu süre zarfında bu gemileri denetleme hakkına sahip olacak ve Türkiye'nin göstereceği herhangi bir bölgeye konumlanmakla yükümlü olacaklardır. Düşman gemilerinin boğazları kullanma teşebbüsüne karşı Türkiye her türlü tedbiri alabilecek fakat bu durum tarafsız gemilerin geçiş serbestliğine etki edecek şekilde olmayacaktır.

Ek Hükümler 2: Askeri uçakları da kapsayan savaş gemilerinin geçişi hususunda; barış zamanında, taşıdığı bayrak ne olursa olsun aşağıda açıklanacak kısıtlamalar dâhilinde gece ve gündüz olmak üzere tam geçiş serbestliğine sahip olacaktır. Herhangi bir ülkenin Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlardan geçirebileceği maksimum kuvvet, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden donanması en kuvvetli olanın donanmasından büyük olmayacaktır. Ayrıca devletler Karadeniz'e her şartta on bin tonu geçmeyen üç gemi gönderme hakkını saklı tutmaktadırlar. Boğazlardan geçen gemilerin sayısı için Türkiye'ye sorumluluk yüklenmeyecektir. Bu kuralın uygulanması için Boğazlar Komisyonu Karadeniz'e kıyısı bulunan her devletin 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde denizaltılarının, deniz uçaklarının, kruvazörlerinin, uçak gemilerinin ve savaş kruvazörlerinin sayısının bildirilmesini isteyecektir. Boğazlardan Karadeniz'e gidecek kuvvetlerin hesaplanmasında yalnız faaliyette olan savaş gemileri dikkate alınacaktır. Savaş zamanından Türkiye tarafsız ise; bayrağı ne olursa olsun

¹⁴¹Soysal, 149.

yukarıdaki kısıtlamalar geçerli olmak üzere tam geçiş serbestliği söz konusu olacaktır. Kısıtlamalar Karadeniz’de savaşı devlet işlerliğine zarar verecek şekilde olmayacaktır. Savaş halinde olan devletlerin, boğazlar bölgesini kullanarak herhangi bir yakalama girişimleri ya da düşmanca davranışları yasak olacaktır. Savaş gemilerine yiyecek alınması ve savaş gemilerinin onarımı hususunda Deniz Savaşı’nda Tarafsızlığa İlişkin 1907 tarihli on üçüncü La Haye Sözleşmesi hükümleri geçerli olacaktır. Uçakların tarafsızlık kurallarına ilişkin herhangi bir sözleşme söz konusu olana kadar askeri uçaklara Boğazlar bölgesinde La Haye Sözleşmesi’nin işlemlerine benzer işlemler uygulanacaktır. Savaş zamanında Türkiye savaşa dâhil bir konumda ise; tarafsız savaş gemileri için geçiş serbestliği sağlanacaktır. Düşman gemi ve uçaklarının boğazları kullanmaması için alınacak tedbirler tarafsız gemi ve uçakların geçişine zarar vermeyecek şekilde olacaktır. Türkiye bu amaç doğrultusunda tarafsız gemilere kılavuz ve yönerge sağlamak ile yükümlüdür. Tarafsız askeri uçaklar, boğazlarda karşılaşılabilecekleri tehlikeleri göz önünde bulundurarak boğazlardan geçebileceklerdir. Herhangi bir tehlike anında bu uçaklar Türkiye’nin göstereceği kara ya da denize inmekle yükümlü olacaktır.¹⁴²

Ek Hükümler 3: Türkiye ile barış durumunda bulunan ülkeler, denizaltılarını sadece su yüzünden geçirebileceklerdir. Akdeniz ya da Karadeniz sularından geçen yabancı bir deniz kuvvetinin komutanı, gemilerinin sayısını ve adlarını Çanakkale ya da Karadeniz Boğazı’nın ağız kısmında yer alan bir işaret istasyonuna, durmaksızın bildirmek ile yükümlü olacaktır. Türkiye bu işaret istasyonlarını belirleyene kadar boğazlardan geçiş serbestisi uygulanmaya başlanacak ve gemiler gecikmeye uğratılmayacaktır. Askeri olan ya da olmayan uçaklar ile ilgili olarak; zorunlu bir iniş söz konusu olduğunda bu uçaklar Türkiye’ye ait kıyı ya da karasularına inme serbestliğine sahiptir. Bahsi geçen gemilere Boğazların dar kesimleri üzerinden uçuş izni on beş kilometreye kadar serbesttir.¹⁴³

Ek Hükümler 4: Savaş gemileri geçişleri için gereken vakit haricinde Boğazlarda duramayacaklardır.

Ek Hükümler 5: Türk limanları ve hava alanları ziyareti söz konusu olacak ise, savaş gemileri ile asker özellikte olan uçakların sayısı ve kalma vakitleri konusunda

¹⁴²a. g. e., 151-153.

¹⁴³a. g. e. , 153.

Türkiye'nin belirli şartlar dahilinde yönetmelik yapma ve uygulama hakkı göz ardı edilmeyecektir. Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler de kendi liman ve hava alanları için aynı hakka sahip olacaklardır.

Ek Hükümler 6: Sağlık bakımından veba, kolera ve tifüs durumları oluşan savaş gemileri boğazlardan karantinalı olarak geçebilecek ve boğazlara bulaşma olanağını kesinlikle ortadan kaldırarak gereken bütün tedbirler gemideki tüm olanaklar kullanılarak sağlanacaktır. İçlerinde doktor bulunan ticaret gemileri de söz konusu durumda aynı vaziyet ile boğazlardan geçebileceklerdir. İçlerinde doktor bulunmayan ticaret gemileri, boğazlarda durmayacak olsalar bile uluslararası sağlık hükümlerini yerine getirmekle yükümlü olacaklardır. Boğazlarda herhangi bir limana uğrayan savaş ya da ticaret gemileri bu limanda uygulanabilir uluslararası sağlık koşullarına bağlı kalmakla yükümlüdürler.¹⁴⁴

Madde 3: Boğazlardan geçiş işlemini serbest kılmak maksadı ile bahsi geçen tedbirler boğazların sularına, kıyılarına, adalarına ve boğazlara yakın bulunan adalara uygulanacaktır.

Madde 4: Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının belirlenen sınırları boyunca iki kıyısı askerlikten arındırılacaktır. Tüm Marmara Denizi adaları Emir-i Ali Adası dahil olmayacak şekilde ve Ege Denizi'nde Limni, İmroz, Semadirek, Tavşan ve Bozcaada askerlikten arındırılacaktır.

Madde 5: Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetlerine ait birer temsilci bir araya gelerek Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının iki kıyısının askerlikten arındırıldığı bölgeleri yerinde belirleyeceklerdir. Komisyon temsilcilerinin ödenekleri devletleri tarafından ödenecektir.¹⁴⁵

Madde 6: Askerlikten arındırılan bölge ve adalarda sabit olarak hiçbir askeri araç ve malzeme bulundurulmayacaktır. Bahsi geçen yerlerde polis ve jandarma kuvvetleri dışında herhangi bir silahlı kuvvetin bulunmasına müsaade edilmeyecektir. Askerlikten arındırılmış bölgelerin ve adaların karasularında deniz altı gemisi haricinde hiçbir araç bulunmayacaktır. Türkiye bu yerlere ait karasularında silahlı kuvvetleri geçirme hakkına sahip olacaktır. Ayrıca Türkiye deniz yüzünü ve dibini

¹⁴⁴a. g. e. , 150-154.

¹⁴⁵a. g. e. , 154-155.

gözetleme hakkına sahip olacaktır. Bu bölgelerde silah altına alınacaklar için Türkiye ve Yunanistan devletleri dışarıdan personel getirmeye ve götürmeye yetkili olacaklardır. Türkiye ve Yunanistan askerlikten arındırılmış bölgeleri için haberleşme sistemi kurabileceklerdir. Yunanistan askerlikten arındırdığı adalarına ait karasularından donanmasına geçirme hakkına sahip olabilecek fakat buraları Türkiye'ye karşı olacak hiçbir şekilde kullanmayacaktır.

Madde 7: Marmara Denizi'ne denizaltı gemileri hariç denizaltından işleyen özellikte olan hiçbir araç konulmayacaktır. Karadeniz Boğazı'ndan Darıca'ya kadar hiçbir şekilde torpil ya da top bataryası yerleştiremeyecektir.

Madde 8: İstanbul, Adalar, Galata, Beyoğlu ve dolaylarını kapsamak üzere İstanbul ve dolaylarında en çok 12.000 kişilik askeri bölge bulunabilecek ve Türkiye'nin İstanbul'da bir deniz üssü ve bir tersane bulundurma hakkı olacaktır.

Madde 9: Savaş anında Türkiye ve Yunanistan Devletleri askerlikten arındırma hususunda değişiklik yapacak olursa, barış ile birlikte bu sözleşmede geçerli olan rejimi yürürlüğe tekrar koymakla sorumludur.

Madde 10: İstanbul'da uluslararası nitelikte olan bir komisyon kurulacak ve bu komisyon "Boğazlar Komisyonu" olarak adlandırılacaktır.

Madde 11: Boğazlar Komisyonu yetkilerini boğazların suları üzerinde kullanacaktır.

Madde 12: Bir Türk temsilcinin başkanlığını yapacağı Boğazlar Komisyonu İngiltere, İtalya, Fransa, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Japonya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti temsilcilerinden oluşacaktır. Amerika Birleşik Devletleri bu sözleşmeye dâhil olursa komisyonda temsilci bulundurabilecektir. Amerika Birleşik Devletleri için geçerli olan husus Karadeniz'e kıyısı olan diğer bağımsız devletler için de geçerli olacaktır.

Madde 13: Boğazlar Komisyonu'nda temsilcisi olan ülkeler temsilcilerine ödeneklerini kendileri verecekler ve Komisyonun her türlü giderleri temsilci bulunduran ülkeler arasında pay edilecektir.

Madde 14: Boğazlar Komisyonu, askeri uçakların ve savaş gemilerinin geçişleri ile ilgili olarak oluşturulan şartlara uyulup uyulmadığının denetimiyle sorumlu olacaktır.

Madde 15: Komisyon görevinin gereklerini Milletler Cemiyeti güvencesi altında yapacak, her yıl rapor hazırlayıp Milletler Cemiyeti'ne sunacak ve ticaret hususunda gemiler ile ilgili bilgileri komisyona sunacaktır. Komisyon Türk Hükümeti ile irtibat halinde olacaktır.

Madde 16: Boğazlar Komisyonu görevi itibari ile kendi yönetmeliğini yapmakla yükümlü olacaktır.

Madde 17: Bu sözleşmenin hükümleri Türk Devleti donanmasının boğazlarda serbestçe dolaşması hakkına zarar vermeyecektir.

Madde 18: Geçiş serbestliği ya da askerlikten arındırılmış bölgeler hususunda herhangi bir zamanda herhangi bir şartta sıkıntılı bir durum ortaya çıkarsa, Milletler Cemiyeti'nin kararlaştırmış olduğu tüm tedbirler göz önünde bulundurularak sıkıntılı durum ortadan kaldırılacaktır. Bu sıkıntı durumu ortadan kaldırıldığında sözleşme gerekleri yeniden uygulamaya konulacaktır.¹⁴⁶

Madde 19: Sözleşmeyi imzalayan taraflar, sözleşmede imzası bulunmayan devletlerin sözleşmeyi imzalamaları için gereken çabayı göstereceklerdir. Bu imza işlemi diplomasi yolu ile Fransa Hükümetine bildirilerek gerçekleştirilecek Fransa'da bu işlemi diğer katılımcı devletlere ilan edecektir. Bu katılım Fransa'nın bildirim tarihinden itibaren geçerli olacaktır.

Madde 20: Bu sözleşme onaylanacak ve en kısa sürede Paris şehrinde sunulacaktır. Sözleşmeyi imzalamayan devletler için barış antlaşması ile aynı tarihte yürürlüğe girecektir. Boğazlar Sözleşmesi, Fransa Cumhuriyeti tarafından diğer ilgili devletlere bildirilecek ve onama belgelerini sundukça yürürlüğe dâhil edilecektir.¹⁴⁷

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi, bir kopya olarak düzenlenmiştir. Fransa devletinin arşivlerinde saklanacak olan

¹⁴⁶a. g. e. , 155-158.

¹⁴⁷a. g. e. , 158.

antlaşma için Fransa Cumhuriyeti tarafından muhatap devletlere birer kopya dağıtılması şeklinde karar alınmıştır.¹⁴⁸

Lozan Antlaşması'nın 23. maddesi ile kabul edilmiş olan serbest geçiş ilkesi ve ulaşım ilkesini detaylandırmak maksadıyla “Lozan Boğazlar Sözleşmesi” kabul edilmiştir. Sözleşme ile birlikte boğazlardan geçiş hususları, ticaret gemileri ile savaş gemileri ayrımı yapılmış; barış zamanı, Türkiye'nin taraf olduğu ve olmadığı zamanlar göz önünde bulundurulacak şekilde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Marmara Denizi, Karadeniz ve Çanakkale Boğazı'ndan ulaşım hususu ve uçuş serbestisi savaş ya da ticaret ayrımı gözetmediği gibi sivil ya da askeri uçak farkı da gözetmeyerek kabul edilmiştir. Sözleşmeye göre ticaret gemilerinin geçişleri sırasında herhangi bir kılavuz almaları kendi isteklerine bağlı iken; Türkiye savaş halinde iken tarafsız olan savaş gemilerinin boğazlardan geçişi için kılavuzluk hizmeti vermek ile yükümlüdür. Türkiye'nin savaş halinde iken boğazlar için alacağı güvenlik tedbirleri, tarafsız devletlerin gemilerinin boğazlardan geçişini engelleyecek nitelikte olmamalı ve bu gemilere zarar vermemelidir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi, barış zamanında boğazlardan geçişte herhangi bir kısıtlama getirmemiş yalnızca savaş gemilerinin Karadeniz geçişi için tonaj sınırlaması koymuştur. Türkiye herhangi bir savaşa dahil olmadığı süreçte tarafsız olmasından ötürü sahip olduğu hakları savaş halinde olan devletin Karadeniz'e geçişini engelleyecek şekilde kullanmamalıdır. Türkiye'nin tarafsız olduğu zamanlar ulaşım ve geçişler için barış zamanı belirlenen koşullar uygulanacaktır. 13 yıl yürürlükte kalan Lozan Boğazlar Sözleşmesi, bu süre içerisinde boğazlardan geçişi ve ulaşımı düzenleyen bir belge niteliğinde olmuştur.¹⁴⁹

Bu maddelerden de görüleceği üzere, Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan “Lozan Boğazlar Sözleşmesi” ile boğazların statüsü yeniden düzenlenmiş, boğazlardan geçiş serbest hale getirilmiş, ayrıca bir “Boğazlar Komisyonu” kurularak Türkiye'nin boğazlar üzerinde bulunan hak ve özgürlükleri kısıtlanmıştır.¹⁵⁰ Bununla birlikte, Boğazlar bölgesinin güvenliğinden Milletler Cemiyeti sorumlu hale

¹⁴⁸a. g. e. , 159.

¹⁴⁹Ali Kurumahmut, *Montrö Sözleşmesi, Türk Boğazları ve Karadeniz*, (İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, Yayın No: 26, 2006), 28-32.

¹⁵⁰Bülent Şener, “Türk Boğazlarının Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü,” *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt:7, Sayı:17, İzmir, 2014, 467.

gelmiştir.¹⁵¹ 1923 yılında imzalan Lozan Boğazlar Sözleşmesi,1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanana dek yürürlükte kalmıştır.¹⁵²

Kurtuluş Savaşı süreci Sevr Antlaşması'nı fiilen ortadan kaldırırken 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ise zaten hukuki açıdan sorunlu olan Sevr Antlaşması'nı bu yönüyle de ortadan kaldırmıştır. Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin varlığı kabul edilmiş, katiyet kazanmıştır. Bu antlaşma ile yabancı devletlere verilen idari, hukuki ve adli nitelikteki ayrıcalıklar ortadan kaldırılmış ve yabancı devletlerin Türkiye üzerindeki yaptırım süreci, vesayet gücü sona ermiştir. Lozan Antlaşması ile birlikte batılı devletlerin “Şark Meselesi” yaklaşımı ve durumu da ortadan kaldırılmıştır.¹⁵³

Lozan Barış Antlaşması öncesinde Türkiye'nin barış taraftarı olmadığı yönündeki düşünceler Batı kanadında hâkim olmuş, özellikle İngiliz basını Lozan görüşmeleri sırasında bu tavrına ısrarla devam etmiş iken bu anlayış Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla değişmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Türkiye'yi geri kalmışlıktan ileriye taşıyan bir lider olarak değerlendirilirken Türkiye de akıllıca hareket eden devlet şeklinde nitelendirilmiştir.¹⁵⁴

2.8. Sevr ve Lozan Antlaşmaları ile Boğazlar Meselesi

Sevr Antlaşması ile boğazların idaresi bir komisyona verilmiş ve komisyon boğazlardan serbest geçişin kontrolünü yapmakla kalmayarak, kendisine idari birtakım yetkiler tanınmıştır. Geçiş serbestliği müttefik devletlerin teminatı altına alınmış ve komisyon bu serbestliğin bozulduğunu görürse müttefik devletleri haberdar etmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca müttefik devletler Boğazların serbestliğini bozacak herhangi bir durumla karşılaştıklarında hava ve kara kuvvetlerini Boğazlar bölgesinde bulundurma hakkına sahip olacaklardır. Boğazlar Komisyonunun bir diğer yetkisi ise,

¹⁵¹Eyüp Zengin, “Türk Boğazları'nda Geçiş Rejimi ve Türkiye'nin Boğazlardan Geçiş Düzenleme Yetkisi,” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2013, 41. Türkiye'nin boğazlar ile ilgili güvenlik endişesi bu şekilde giderilmeye çalışılmıştır.

¹⁵²Şule Güneş, “Türk Boğazları,” *Ortaoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Sayı:34, Ankara, 2007, 217.

¹⁵³Turgut Özbay, *Lozan'dan Sevr'e Türkiye*, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2005), 2. Baskı, 81-82.

¹⁵⁴Mustafa Yılmaz, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938),” haz., Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 1066.

Boğazlar görevinin zabıta yetkisini üstlenmek olmuştur. Boğazlar Komisyonu, Boğazlar ve Adalar bölgesinde bulunan halktan oluşturulacak kuvvete yabancı polis ve subayları yönlendirecek ve Boğazlar bölgesinin zabıta işleri bu kuvvete verilecektir. Görüldüğü üzere, komisyon geniş karar ve takdir yetkisine sahip olmuştur. Belirtilmeli ki, antlaşmada Türkiye'nin savaş halinde olduğu zamanki hak ve görevlerini içeren hükümler oldukça azdır.¹⁵⁵Savaş ve barış durumunda boğazların açıklığı, boğazlar bölgesinin müttefik devletler tarafından silahlandırılması gibi hükümlerin antlaşmada yer alması ile Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki söz hakkı elinden alınmıştır.

Sevr Antlaşması tasarısı sırasında, Meclis-i Mebusan'ın İtilaf Devletine ait kuvvetlerce kapalı tutulması sebebiyle bürokratik açıdan Sevr Antlaşması yürürlüğe girmemiştir. Sevr Antlaşması ile belirlenemeyen Boğazların statüsü 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile belirlenmiştir.

Lozan Boğazlar Sözleşmesinde; Türkiye geçiş serbestliğini kabul etmiş ve bu serbestliği kontrol etmek amacıyla Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne bağlı bir komisyon görevlendirilmiştir. Bir Türk'ün başkanlık edeceği bu komisyona herhangi bir idare ve uygulama görevi verilmemiştir. Komisyonun başlıca görevi, geçiş serbestliğine uyulup uyulmadığını kontrol etmek ve uyulmadığı takdirde Cemiyet-i Akvam Meclisine haber vermektir. Ayrıca Komisyon her yıl bu meclise görevini yerine nasıl getirdiği ile ilgili rapor yazmak ile yükümlü olmuştur. Savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi bir düzen altına alınmıştır. Boğazlar bölgesinde geçiş serbestliğini sağlamak ve herhangi bir çatışmayı önlemek amacıyla bu düzene ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca boğazlar askersiz hale getirilmiştir.¹⁵⁶Gayri askeri hale getirilen bölgenin güvenliği Milletler Cemiyetinin teminatı altına alınmıştır. Türkiye 1923 yılında genel olarak silahsızlanmaya gidileceği umuduyla Boğazlar bölgesinde, egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁵Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 114.

¹⁵⁶Akşin, 118.

¹⁵⁷*Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)*,

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ SÜRECİ VE BOĞAZLARIN STATÜSÜ

3.1. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Öncesi Türkiye

23 Nisan 1920 tarihinde işgale karşı çıkmak maksatlı kurulan yeni Türk Devleti siyasi yapısını oluşturmak için üç ana siyasi inkılâp gerçekleştirmiştir. Saltanatın ve halifeliğin kaldırılması ile Cumhuriyet'in ilanı gibi girişimler Türk Halkını hür insan hür vatandaş statüsüne kavuşturmak amaçlı yapılmıştır. Başka bir ifade ile demokratik sistem Türk topraklarına bu girişimler ile yerleşmeye başlamıştır.¹⁵⁸ 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiş, ilan edilen Cumhuriyet'in ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmuştur. Cumhuriyet'in ilk başvekilliğine ise İsmet Paşa (İnönü) getirilmiştir.¹⁵⁹ Lozan Antlaşmasından sonra, 1923-1927 yılları arasında İkinci Dönem Meclisi görevini yerine getirmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmiş ve devletin yönetim şekli belirlenmiştir. 3 Mart 1924'te hilafet kaldırılmış, Tevhidi Tedrisat Kanunları kabul edilmiş, medreseler kapatılmış ve tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığı'nın bünyesine dahil edilmiştir. Şer'iyye Mahkemeleri kaldırılmış ve 8 Nisan 1924'te mahkemeler birleştirilmiştir. 20 Nisan 1924 tarihindeki anayasanın kabulü ile birlikte devlete yeni bir düzen verilmiştir. 1925 yılında Aşar Vergisi kaldırılmış ve Şapka Kanunu çıkarılmıştır. 1926 yılında Medeni Kanun kabul edilerek kadının hukuki statüsü düzenlenmiştir. İktisadi kurumlarda Türkçe Kullanılması Kanunu ve Kabotaj Kanunu bu yılda kabul edilmiştir. 1927 yılında Sanayi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. 1927-1931 yılları Üçüncü TBMM döneminin faaliyetlerini kapsamıştır. 1928 yılında laiklik Anayasa'ya dahil ettirilmiş ve kurumlar laiklik sürecine girmiştir. Yine bu yılda Latin harfleri kabul edilmiştir. 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı ve seçilme hakları verilmiştir. 1931-1935 yıllarında Dördüncü Dönem TBMM şu faaliyetlerde bulunmuştur: 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu. 1933 yılında Üniversite Islahat Kanunu, 1934'de Soyadı ve Lakap ile Unvanların Kaldırılması Kanunu çıkarılmıştır. 5 Aralık 1934'te kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika

¹⁵⁸*Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2009, 87-88.

¹⁵⁹Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 28. Baskı, çev., Yasemin Saner, 248.

ilkesi kurulduğu an itibari ile “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesine uygun olarak yürütülmüştür.¹⁶⁰

Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesine dayanarak çeşitli devletlere ticaret ve dostluk anlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye 1926 yılı itibari ile dünyaya kendini yeni ve güçlü bir ülke olarak tanıtmaya başlamıştır. Suriye, Meksika, Roma, Suudi Arabistan ve Brezilya ile TBMM’nin kararları neticesinde “Dostluk Anlaşmaları” imzalanmıştır. Akabinde Finlandiya, Çekoslovakya, Macaristan, Federal Almanya, İsveç, Bulgaristan, Belçika-Lüksemburg, Hollanda, Estonya ve Amerika ile “Ticaret Anlaşmaları” imzalanmıştır. 5 Haziran 1926 tarihinde İngiltere-Türkiye ve Irak devletleri arasında Türk Irak sınırının tespitini öngören anlaşmayı TBMM 7 Haziran 1926’da onaylamıştır. 1927’de İsviçre ile “İkamet Sözleşmesi” imzalanmış, TBMM Ocak 1928’de bu anlaşmayı onaylamıştır. TBMM 29 Kasım 1928 tarihinde Türkiye-İran Dostluk Anlaşması’nın ek protokolünü, Sovyet Rusya ile Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması’nın uzatılması protokolünü 20 Şubat 1930’da ve Türkiye ile Bulgaristan arasındaki Suçluların İadesi Anlaşması’nı 26 Mayıs 1930 tarihinde onaylamıştır. 17 Eylül 1930’da Türkiye ile Litvanya arasında “Dostluk Anlaşması” ve 28 Ekim 1931’de ABD ile “İkamet Sözleşmesi” imzalanmıştır. İlerleyen süreçlerde de barış siyaseti varlık göstermiş ve çeşitli devletlerle anlaşmalar yapılmaya devam edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti İkinci Dünya Savaşı sürecine dâhil olmayarak “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesinden ayrılmadığını göstermiştir.¹⁶¹

3.2. Montrö Boğazlar Sözleşmesine Ortam Hazırlayan Gelişmeler

Milletler Cemiyeti, ABD başkanı Wilson’un çabalarıyla kolektif güvenliği sağlamak, uluslararası barışı muhafaza etmek ve uluslararası anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözmek amacıyla 1919 yılında oluşturulmuştur.¹⁶² Türkiye, 1932 yılına gelinceye dek Milletler Cemiyeti üyeliğine pek sıcak bakmamıştır. İngiltere’nin

¹⁶⁰Tolga Uslubaş, *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi Geçmişten Günümüze Dünya*, (İstanbul: Venedik Yayınları, 2013), 342.343.

¹⁶¹Yücel Özkaya, “Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılâpları,” *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 8, Ankara, 2002, 491.492.

¹⁶²Stephen j. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, 4. Baskı, çev., Savaş Aktur, (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2014), 263.

Milletler Cemiyetine egemen olduğu düşüncesi, “Musul Sorunu”¹⁶³ sırasında cemiyetin İngiltere lehine karar çıkarması ve Türkiye’nin Sovyet Rusya ile ilişkilerin yakın olması bu cemiyete karşı mesafeli olunmasına sebep olmuştur.¹⁶⁴ Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, Silahsızlanma Konferansı’nın 13 Nisan 1932 tarihli oturumunda Türkiye’nin Milletler Cemiyeti ile iş birliği yapmaya hazır olduğunun beyanında bulununca, Milletler Cemiyeti Konseyi Temmuz 1932’de, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girişini onaylamıştır.¹⁶⁵

1932 Mayıs’ında İngiltere Hükümeti adına “Çanakkale Zaferi’nin Resmi Tarihçesi” adlı iki ciltlik eseri Gazi Mustafa Kemal’e sunan İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi Sir George Clerk yaptığı bu tavrıyla ve özellikle kitabın ithaf kısmında yer verdiği şu cümle “Majesteleri Hükümeti’nce Büyük bir Generalin, cesur bir düşmanın, cömert bir dostun şerefine Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’e takdim edilmiştir” ile Türkiye Cumhurbaşkanı’nın memnuniyetini kazanmıştır. Büyükelçiden İngiliz Hükümeti’ne teşekkürlerini iletmesini istemiştir. Bu olay Türk Hükümeti tarafından iki ülke arasındaki dostluğun olumlu bir sürece girmeye başladığının göstergesi olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁶

1930’lu yıllarda Birinci Dünya Savaşı sonrasında başta Versay Antlaşması olmak üzere barış tesis etmeye ve sürdürmeye yönelik düzenlemeler ihlal edilmeye başlanmıştır. 1933 yılında Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı’nda boğazlar rejiminin değiştirilmesi teklifini ilk kez dile getiren Türkiye’nin bu isteğikonferans ile ilgili olmadığı gerekçesiyle dikkate alınmamıştır.¹⁶⁷ Versay Antlaşmasının hükümleri çerçevesinde kurulan Avrupa siyasi yapısı çözümlenme süreci

¹⁶³I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde bulunan Musul, burada var olan petrol sebebi ile İngiltere, Fransa ve Almanya arasında rekabet oluşturmuştur. 1916 yılında imzalanan Sykes Picot Anlaşması ile Fransa’ya verilen Musul, 1920 San Remo Konferansı’nda İngiltere’ye bırakılmıştır. Lozan Konferansı sırasında Türk-İran sınırının belirlenmesi durumu ortaya çıkınca Türkiye buradaki halkın çoğunluğunun Türk olması sebebiyle Türk sınırlarının içine katılmasını istemiş fakat Irak adına mandater devlet olan İngiltere bu duruma karşı çıkmıştır. Lozan Anlaşmasının 3. maddesi gereği meselenin çözümü dokuz ay içerisinde bu görüşmeler Türk-İngiliz görüşmelerine bırakılmıştır. Türk-İngiliz Hükümetleri arasında 19 Mayıs 1924’te İstanbul’da başlayan görüşmeler 5 Haziran 1924’e kadar devam etmiş fakat tarafların görüşlerinde herhangi bir değişiklik olmaması gerekçesiyle karara bağlanamamıştır. Konu Milletler Cemiyetine havale edilmiş ve Milletler Cemiyeti hazırladığı rapor ile Musul’un Irak’a katılmasını uygun bulmuştur. Bknz: Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, 1995.

¹⁶⁴Uyar, 166-167.

¹⁶⁵Armaoğlu, a.g.e., 415.

¹⁶⁶Uyar, 168.

¹⁶⁷Kocabaş, 153

yaşamıştır. Silahsızlanma konferanslarının başarılı olamaması, Hitlerin iktidara gelmesi, Almanya'nın yeniden silahlanmaya başlaması siyasi düzeninsarsılmasına sebep olmuştur. Japonya'nın Milletler Cemiyeti üyeliğinden ayrılması, silahsızlandırılmış Ren Bölgesi'nin Almanya tarafından işgal edilmesi, İtalya tarafından Habeşistan işgali ve sonucunda Akdeniz'de ortaya çıkan güvensizlik durumu boğazlar meselesinin Türk yöneticiler için tekrar gündeme alınmasına yol açmıştır. Milletler Cemiyeti bütün bu barışı ihlal eden girişimler karşısında kendisinden beklenilene veremeyen ve barışı korumakta aciz kalan Milletler Cemiyeti'nin durumu boğazların güvenliği noktasında da bir zaaf yarattığı için Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için haklı sebepleri olmuştur. Almanya'nın Ren Bölgesi'ni işgalinin ele alındığı Milletler Cemiyeti Konsey toplantısında Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras sözleşmenin değiştirilmesini tekrar dile getirmiştir. Boğazların statüsünün tekrar gözden geçirilmesinin ve silahsızlandırılmaması gerekliliğinin Türkiye'nin güvenliği açısından oldukça önemli bir mesele olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸

İngiltere, Japonya'nın Mançurya işgaline, Almanya'nın Ren Bölgesi işgaline ve İtalya'nın Habeşistan işgaline herhangi bir müdahalede bulunmamış ve bu durum İngiltere'nin eleştirilmesine yol açmıştır. İngiltere ise bahsi geçen bölgelerde hayati çıkarlarının olmamasından ötürü yaşanan sorunlara müdahil olmamış ve müdahalesinin zorunlu olmadığı savunmasını yapmıştır.¹⁶⁹

1934 yılında Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya bir araya gelerek Balkan Antantı'nı imzalamışlardır. Bölgesel barışı ve statükonun devamını amaçlayan bu anlaşmanın en sadık ve en aktif üyesi Türkiye olmuştur.¹⁷⁰ Atatürk'ün Balkan Antantı ile İtalya'ya karşı bölgesel bir güç oluşturmayı ve Bulgaristan'ın olası bir taarruzunu engelleme amacı güttüğü ileri sürülmüştür. Fakat bu beklentiler tam olarak gerçekleşmemiştir. Zira Balkan Antantı, İtalya ve Bulgaristan'ın yayılmacı politikasına bir süreliğine de olsa engel olmayı başarmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁸Erkin, 62-64.

¹⁶⁹Merve Özkan Borsa, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi," *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 54, 2016, 97.

¹⁷⁰Karakuş, 120.

¹⁷¹Esra S. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paketi," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2008, 128.

7 Mart 1934 tarihinde Akşam Gazetesi; “Balkan Misakı Bir Kardeşlik Devrinin Açılma Vesikasıdır.” başlığı adı altında Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in konuşmasına yer vermiştir. Tevfik Rüştü Bey açıklamasında; bu anlaşmanın herhangi bir devletin aleyhine olmadığını ve Bulgaristan’ın katılım göstermediğinden ötürü üzüntüsünü dile getirmiştir. Bulgaristan ile iyi komşuluğun devam etmesi yönündeki isteğini ifade etmiştir. Ayrıca konuşmasında bu anlaşmanın Sovyet Rusya ve diğer dost devletler ile mevcut dostluklarını etkilemeyeceğini belirten Tevfik Rüştü Bey, bu anlaşma vesilesi ile Macaristan, İtalya, Fransa ve İngiltere’ye bu anlaşmaya olan ılımlı tavırlarından dolayı, komşu olmayan diğer devletlere ise teşvikleri için teşekkür etmiştir.¹⁷²

Türkiye Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin değiştirilmesi yönündeki isteğini daha sonra Mayıs 1935’te Balkan Antantı toplantısında ve Eylül 1935’te Milletler Cemiyeti Genel Kurulunda gündeme getirmiş fakat bu girişimlerde de herhangi bir sonuç almayı başaramamıştır. Her girişiminde görüşünü güçlü bir şekilde savunan Türkiye, sözleşmenin barışçıl yollarla ele alınmasını istemiştir. Kasım 1935’te İtalya’nın Habeşistan’a saldırısı gerekçesiyle İtalya’ya karşı önlemler almak amacıyla yapılan Milletler Cemiyeti toplantıları esnasında boğazlar ile ilgili talebini tekrarlayan Türkiye, bu isteği için olumlu bir atmosfer yaratmıştır.¹⁷³ Japonya, Almanya ve İtalya’nın uluslararası nitelikteki anlaşmaları çiğneyerek istediğini kazanma politikası gibi bir yol izlemeyen Türkiye, uluslararası hukuka uygun bir şekilde boğazlar hususundaki talebini kabul ettirmeye çalışmış ve bu isteğini uluslararası toplantı ve görüşmelerde dile getirerek barışçıl bir yol izlemeyi tercih etmiştir.

İtalya’nın saldırgan tutumu Türk-İngiliz ilişkilerinde olumlu etkiler yaratmış ve iki devletin yakınlaşma sürecini hızlandırmıştır. İtalya’nın Habeşistan’a saldırması ve Akdeniz bölgesinde tehdit olarak ortaya çıkmasından en çok Türkiye ve İngiltere rahatsızlık duymuştur. İtalya’nın bu tutumu, İngiltere’nin Türkiye ile iş birliği yapmasına sebep olmuştur. İngiltere, İtalya tehdidine karşı ilk olarak Fransa’ya daha sonrasında İspanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye’ye garantiler vermiş ve bu

¹⁷²“Balkan Misakı Bir Kardeşlik Devrinin Açılma Vesikasıdır.”, Akşam, No: 5535, 07.03.1934.

¹⁷³Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, Cilt:1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s.371.

garantiler İspanya dışındaki tüm devletler tarafından kabul edilmiştir.¹⁷⁴ Akdeniz Pakti (1936) olarak adlandırılan bu yapılanma sonrasında Türkiye'nin İngiltere ile ilişkileri oldukça gelişmiş aksine İtalya ile arası açılmıştır. Türk-İtalyan ilişkileri açısından bir kırılma noktası olan Akdeniz Pakti İtalya'nın, Türkiye'ye karşı tepkilerinin başlamasına yol açmıştır.¹⁷⁵

3.3. 11 Nisan 1936 Tarihli Nota

Türkiye, egemenliğini sınırlayan Lozan Boğazlar Sözleşmesini o günkü şartlar içerisinde istemeyerek kabul etmiştir. Milletler Cemiyetinin kolektif güvenlik sistemi, anlaşmaları çiğneyen ve saldırgan tutumlar sergileyen devletlere karşı başarılı bir şekilde uygulanamamıştır.¹⁷⁶

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ile birlikte İngiltere Dışişleri Bakanı B. Eden'i ziyaret eden Tevfik Rüştü Aras, Eden'in Türkiye'ye ve kendisine öteden beri dostça tavırlar sergilediğini ifade etmiştir. Ayrıca görüşmede boğazlar meselesini gündeme getiren Aras, İngiltere Dışişleri Bakanından bu konu ile ilgili eğilimin olumlu olduğunu görmüştür. Ankara'ya dönen Aras, konuyu derhal İsmet İnönü ve sonrasında Atatürk ile görüşmüştür.¹⁷⁷

Kasım 1935'te boğazlar ile ilgili talebinde olumlu bir hava yakalayan Türkiye, bu an itibari ile diplomatik girişimlerine hız vererek bu konu ile ilgili çalışmalarını hızlandırmıştır.¹⁷⁸ Türkiye boğazlar sözleşmesinin tekrar incelemesi için imzacı devletlerin bir konferansa davet edilmesine karar vermiş ve Tevfik Rüştü Aras, o sırada Hariciye Vekâleti Genel Sekreteri olarak görev yapan Numan Menemencioğlu'ndan belirlenen esaslarda nota hazırlamasını rica edilmiştir.¹⁷⁹ Türkiye, 11 Nisan 1936 tarihinde taraf olan devletlere birer nota göndererek devletleri toplantıya çağırmıştır. Verdiği notada Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde boğazlar için verilmiş olan garantinin işlemez hale geldiğini ve kendi

¹⁷⁴Uyar, 179.

¹⁷⁵Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 91, Ankara, 2015, 113.

¹⁷⁶Uçarol, 820.

¹⁷⁷Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, 2. Baskı (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), 102-103.

¹⁷⁸Kazım Ökten, *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008, 65.

¹⁷⁹Aras, 103.

egemenlik haklarının korunması için boğazların statüsünün değiştirilmesi gerektiğini savunarak boğazların askerileştirilmesi yönündeki isteğini bir de bu şekilde göstermiştir. Türkiye'nin bu barışçıl teşebbüsüne ilk olumlu cevap İngiltere'den gelmiş daha sonrasında Sovyet Rusya Türkiye'nin bu isteğine olumlu yaklaşan ikinci devlet olmuştur. Habeşistan'ın işgalinden sonra Milletler Cemiyeti kararıyla kendisine yaptırım kararı uygulanan İtalya haricindeki diğer Avrupa devletleri de Türkiye'nin bu isteğini olumlu karşılamış ve kabul etmişlerdir.¹⁸⁰

Ocak 1936'da İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Türk-İngiliz dostluğuna ilişkin bir nota hazırlamıştır. Bu nota, Türk Devleti'nin Ortadoğu ve bulunduğu kıtadaki stratejik öneminden kaynaklanmıştır. İtalya'nın Akdeniz Bölgesi'ndeki varlığı ve On İki Ada'da bulunan İtalyan donanması İngiltere'yi son derece rahatsız etmiştir. İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, olası bir Türk-İngiliz iş birliğinin, Türk topraklarında İngiliz donanma ve hava üssü oluşturma sürecini kolaylaştıracağını düşünmüştür. Türk-İngiliz anlaşması Almanya'nın Avrupa'daki egemenliğine engel olabilir, İngilizlerin Türkleri desteklemesi sonucunda Almanların Balkanları elde etme eğilimi kontrol edilebilir düşüncesi İngilizler tarafından tasarlanan bir başka durum olmuştur. Türkiye'nin İngiltere ile iyi ilişkiler içerisinde olması Türk-Sovyet işbirliğini de önleyecektir. İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Sovyet Rusya'nın Akdeniz'de bulunan İngiliz ulaşım hattına herhangi bir eylemde bulunamayacağını ve Türkiye onay vermeden Irak'taki mevcut çıkarlarını tehdit edemeyeceğini öngörmektedir. İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Sovyet akınlarına karşı boğazları korumak için silahlandırma sürecini destekleyerek Türk dostluğunun kazanılmasını tavsiye etmiştir.¹⁸¹

Türkiye'nin boğazlar rejimini yeniden düzenleme talebini çoğu Balkan ülkesi de onaylamıştır. Herhangi bir taraf olmamasına rağmen Yugoslavya, Türkiye'yi bu konuda desteklediğini açıklamıştır. Yunanistan boğazların savunma gerekliliğinin haklı bir gerekçe olduğunu söyleyerek Türkiye'nin notasına olumlu cevap vermiştir. Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı'nda ordusu yok edildiğinden orduyu yenileme anlayışında olmasından dolayı notayı olumlu karşılayan devletlerden olmuştur. Balkan ülkelerinde yalnızca Romanya boğazlar rejiminin değiştirilmesi hususundan korkan

¹⁸⁰Armaoğlu, a.g.e., 423.424.

¹⁸¹Dilek Barlas, "Montreux Konferansı ve Sonrasında Çanakkale Boğazı ve Türkiye," *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Cilt: 6, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, 148.

devlet olmuştur. Çünkü Romanya, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz gücünü artırmasından çekinmiştir. Ayrıca bu korku komşu Macaristan'ın silahlandırma sürecine gidebileceği düşüncesinden de kaynaklanmıştır. Mayıs 1936'da Balkan Antantı toplantısı esnasında üye olan ülkeler genel bir anlaşmaya varmış ve Türkiye'nin talebini destekler nitelikte ortak bir bildiri yayınlamışlardır.¹⁸²

Fransa, İngiltere ile birlikte davet kabul etmiş ve Fransız Hükümeti Türkiye'nin tek taraflı davranarak anlaşmayı yenileme yoluna gitmediği için bu konuda Türkiye'yi takdir etmiştir. Ayrıca Fransa Sovyetler Birliği ile Dostluk Anlaşması imzaladığı için Sovyet Rusya'nın boğazlardan daha fazla hak iddia etmesine karşı çıkmaktan kaçınmıştır. Almanya konferansa davet edilmemesine rağmen Türklerin girişimini uygun bulduğunu açıklamıştır. Almanya Başbakanı, boğazlardaki Türk egemenliği ile birlikte, Türkiye'nin SSCB'ye karşı büyük bir bağımsızlık kazanacağını Balkan Antantının etkisinin artacağı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Japonya, bazı tereddütlerden sonra müzakere sürecine katılmaya karar vermiştir. Amacı Sovyet Rusya'nın kendi topraklarında artan etkisini önlemektir. Japonlar konferans öncesinde savaş gemilerinin boğazlardan tamamen serbestçe geçişinin oldukça önemli olduğuna İngiltere'yi ikna etmeye çalışmışlardır. İtalya, Türkiye'nin talebine rıza göstermeyen tek devlet olmuştur. Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve kendi haklarının Türkiye'ye verilmesi İtalya'nın Akdeniz'deki çıkarlarına ters düşeceğinden Türkiye tarafından teklif edilen savaş gemilerinin boğazlardan geçişini sınırlandırma işlemine onay vermemiştir. İtalya Hükümeti Balkan Antantında İtalya'ya karşı onay yetkisinin kaldırılması önerisinin veto edilmesinden Türkiye'yi sorumlu tutmuştur.¹⁸³

Türk Hükümeti siyasal şartların değişmesi durumunda hükümlerinde değişmesi gerekliliği ilkesinden yola çıkarak hazırladığı notasında özellikle şu noktalar ileri sürülmüştür:

“1923 yılında Lozan'da imzalanan sözleşme esnasında Avrupa'nın askeri ve siyasi durumu şimdiki durumundan oldukça farklı bir görüntü oluşturmuştur. Silahların azaltılması yönünde genel bir eğilim söz konusu olmuştur.”

¹⁸²Barlas, 148-149.

¹⁸³a. g. e. , 149.

“Türkiye, Boğazlar Sözleşmesinin sınırlayıcı hükümlerini, Milletler Cemiyeti yasasının 10.maddesinin güvencesine ek olarak Boğazların savunulması durumunda imzacı devletlerin özellikle dört büyük devlet İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya ile birlikte Milletler Cemiyeti Konseyince belirlenecek tüm araçlar ile birlikte katılma hükmünü içeren 18.maddenin güvencesini göz önünde bulundurarak kabul etmiştir.”

“Sözleşmenin imzalanmasından itibaren Karadeniz’de durum barış havası içerisinde olmuş fakat Akdeniz’de kararsızlık hakim olmuştur. Deniz Konferanslarında silahlanma yönünde gelişmeler yaşanmış ve gemi tezgâhlarının çok kısa bir zamanda büyük güçte savaş gemileri çıkaracağı gözlemlenmiştir. Hava kuvvetleri gitgide güçlenmiş, kıtalar ve adalardaki silahlanma artmıştır.”

“Yetkili Devletlerin uyuşmazlık tehlikesi hususunda açıklamaları mevcut iken Türkiye, bu uyuşmazlık için herhangi bir önlemi olmadığından bu uyuşmazlık Türkiye’nin büyük tehlikeler ile karşılaşmasına sebep olmuştur.”

“Boğazların güvenliğinin gerektiği gibi sağlandığı düşüncesi gerçekten uzaktır ve bu durum sebebiyle herhangi bir karışıklık ortamında Türkiye’nin bu hususta ilgisiz kalması beklenemez.”

“Lozan Boğazlar Sözleşmesi, yalnız savaş ya da barış durumunu içeren hükümler getirdiği ve genel ya da özel bir savaş tehdidi ihtimalini öngörmediği için Türkiye’nin meşru savunmasını sağlama çabalarına fırsat vermemektedir. Savaşın ani bir şekilde çıkabileceğinden şüphe yoktur. Bu savunma eksikliği Türkiye için tehlike arz etmektedir.”

“Türk Hükümeti son on yıl içerisinde ortaya çıkan pek çok durumda uzlaşmacı ve barıştan yana olan tavrı ile hareket etmiştir. Türkiye başkalarına sağladığı güvenlik şartlarını kendi içinde isteme hakkına sahiptir.”

“Lozan Antlaşmasını imzalayan devletlerin istekleri dışında oluşan olumsuz durumlar iyi niyet ile oluşturulmuş olan anlaşma hükümlerini işlemez duruma getirmiştir. Bahsi geçen sorun Türkiye’nin güvenliğini sağlama açısından gerekli önlemleri alma ve milleti önünde kendi sorumluluğunu üstlenme görevini ortaya çıkarmıştır.”

“Yukarıda izahı yapılan durumlar ile Lozan Boğazlar Sözleşmesinin 18.maddesinin hükümlerinin işlemez hale geldiğinin ve Türkiye’yi dış tehditlere karşı koruyamayacağını düşünen Türk Hükümeti ülkesini saldırıdan koruyacak güvenlik koşulları içerisinde Akdeniz ve Karadeniz arasındaki ticaret ulaşımının her daim gelişimine yararlı olacak bir düşünce şekli ile boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesini amaçlayan anlaşmaların yapılması maksatlı görüşmelerin başlamasına hazır olduğunu belirtir ve Boğazlar Sözleşmesi görüşmelerine katılan devletlere bu durumu bildirmekten onur duyar.”¹⁸⁴

Dönemin gazetelerinden olan Ulus Gazetesi, Türkiye’nin 11 Nisan 1936 tarihindeki notasını başbakanlığın aşağıdaki bildirisi ile halka duyurmuştur.

“Arsulusal vaziyette husule gelen hukuki, siyasi ve askeri esaslı değişmeler karşısında boğazlar mukavelesinin bugünkü halinin Türkiye’nin emniyet ve müdafaası için esasından değişmesi lazım geldiğini müşahede eden Cumhuriyet Hükümeti vaktiyle boğazlar mukavelesini kendileri ile müzakere etmiş olduğu devletlere müracaata karar vermiştir. Türkiye Hariciye Vekâleti buna dair olan notayı alakadar devletlere ve makamlara tebliğ edilmek üzere icap edenlere bildirmiştir. Nota metni alakadarların eline vasıl olduğu anlaşıldıktan sonra neşrolunacaktır. O zamana kadar tahmine müstenit neşriyat ve tefsirat yapmamak lüzumunu yüksek matbuatımızın takdirinden bekleriz. Bir nokta şimdiden tasrih olunur ki, hükümetin teşebbüsü şimdiye kadar takip ettiği esas siyasetinin usullerine tamamen mutabık bir mahiyettir.”¹⁸⁵

Başbakanlık Bildirisi’nde de görüldüğü üzere Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin değiştirilmesi talebini uluslararası siyasete uygun gündeme getirmiştir. Uluslararası koşullarda köklü değişikliklerin olması ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin mevcut haliyle Türkiye’nin güvenliğini ve savunmasını sağlamada yetersiz kalması gerekçesi ileri sürülmüştür.

3.4. 1936 Montrö Konferansı

Montrö konferansı, İtalya dışında Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf olan devletlerin katılımı ile 22 Haziran 1936 tarihinde toplanmıştır. Ertesi gün bir sözleşme tasarısı Türk heyeti tarafından sunulmuştur. Türkiye’nin tasarısında; ticaret gemileri açısından Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nde yer alan benzer düzenlemeler istenmiş,

¹⁸⁴Soysal, 502-503.

¹⁸⁵“Boğazlar Hakkında Başvekâletin Tebliği”, Ulus, No: 5280, 11.04.1936.

savaş gemileriyle alakalı olarak ise Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelere bazı kısıtlamalar getirilmesi önerilmiştir. Kıyıdaş olmayan devletlere tonaj ve denizde bekleme süresi ile alakalı sınırlandırmalar istenmiştir. Ayrıca yakın bir savaş tehdidine karşı savaş gemilerinin geçişinin Türkiye'nin iznine bağlanması, Lozan'da kurulan Boğazlar Komisyonunun kaldırılması ve boğazlar bölgesinin silahlandırılması Türkiye'nin tasarısında yer alan diğer hususlar olmuştur.¹⁸⁶

Ardından İngiltere, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletlerin çıkarlarını dengelemek maksadı ile bir tasarı sunmuştur. Bu tasarı ile Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı çıkmıştır. Yakın bir savaş tehdidi karşısında Türkiye'nin uygulayacağı rejimi kabul etmiş fakat bu rejimin Milletler Cemiyeti tarafından haksız bulunması durumunda uygulanan rejimin Türkiye tarafından kaldırılması yükümlülüğünü getirmeyi istemiştir. İngiltere boğazlardan savaş gemilerinin geçişinde tam serbestlik ilkesini savunmuş ancak Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin tonaj sınırlandırılması durumuna karşı çıkmamıştır. Çünkü Karadeniz'e sınırsız geçiş isteği ilerleyen zamanda Akdeniz'e sınırsız geçiş isteğini gündeme getirebilecektir. Bununla birlikte sınırlamalardan kurtulan bir Sovyet donanmasının, Almanya'yı İngiltere ile yapılan deniz anlaşmasının iptali konusunda kışkırtmasından korkulmaktadır.¹⁸⁷

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme ve oluşturduğu ekler Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 31 Temmuz 1936 tarihinde onaylanmış ve 9 Kasım 1936'da yürürlüğe konmuştur. Boğazlar bölgesi anlaşma gereğince Türk Ordusu tarafından 15 Ağustos 1936 tarihinden itibaren askerileştirilmeye başlanmıştır. Montrö'de İtalya hariç tüm Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzacı devletlerinin onayı bulunmuştur. İtalya daha sonra 1938 yılında sözleşmeye dahil olurken Japonya 1951 yılında imzalayacağı San Francisco Anlaşması ile sözleşmeden çekilecektir.¹⁸⁸

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 5 kesim ve 29 maddede oluşmuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁶Oran, 372-373.

¹⁸⁷a. g. e. , 373-374.

¹⁸⁸Oran, 374.

¹⁸⁹Erkin, 100.

Kısım I: Ticaret gemilerinin geçişi ile ilgili sağlık kontrolü, savaş anında Türk Devleti savaşa dahil durumda değil ise geçiş serbestliği; savaşa dahil ya da savaş tehlikesi altında ise ancak düşman olmayanların geçebileceği düzenlenmiştir.

Kısım II: Savaş gemilerinin barış anında ya da savaş anında geçiş rejimi, Karadeniz'e kıyısı olan yahut olmayan devletlere has olarak düzenlenmiştir. Kıyısı olanların 15.000 tondan çok dahi olsa önceden haber verilmesi koşulu ile barış zamanında geçmesi, kıyısı olmayan devletlerin barışta en çok 30.000 ton savaş gemisi bulundurabileceği ve Karadeniz'de 20 günden fazla duramayacağı belirtilmiştir. Türkiye'nin taraf olmadığı savaşta savaşan devletlerin savaş gemilerinin geçişi yasaklanmıştır. Bu yasağa iki istisna durum eklenmiştir: Milletler Cemiyeti yasası kapsamında bir devlete karşı yaptırımın söz konusu olması durumu ve yine bu yasa çerçevesinde Türkiye'yi ilgilendiren karşılıklı yardım anlaşması gereğince saldırıya uğrayan devlete yardım durumudur. Eğer Türkiye savaş esnasında savaşa dahil ise ya da kendini savaş tehlikesi altında görüyor ise yabancı devletlere ait savaş gemilerinin geçişini Türkiye istediği şekilde düzenleyebilecektir.

Kısım III: Uçakların geçişi ile ilgili olarak tek maddeden oluşmaktadır. Sivil uçakların gerek Karadeniz ya da Akdeniz arasındaki yollarını gerekse Asya ve Avrupa'da yasak bölgeler dışındaki yollarını Türkiye belirleyecektir.

Kısım IV: "Genel Hükümler" başlığı altında Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun yetki ve görevlerine ilişkindir.

Kısım V: "Son Hükümler" ile sözleşmenin onaylanması, yürürlüğe girmesi, sözleşmeye dahil olma hali, sözleşmeye değişiklik getirme durumu ve ortadan kaldırma koşulları düzenlenmiştir.¹⁹⁰

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin maddeleri özetle şu şekildedir:

Madde 1: Anlaşmaya varan devletler Boğazlarda denizden gidiş gelişlerin geçişlerin serbest olduğunu kabul eder ve bu durumu doğrularlar.

¹⁹⁰Soysal, 504-506.

Kısım I: Ticaret Gemileri

Madde 2: Barış sırasında ticaret gemileri taşıdıkları bayrakları ve yükleri ne olursa olsun gündüz ya da gece hiçbir işleme tabii olmadan boğazlardan serbest bir şekilde geçebileceklerdir.

Madde 3: Karadeniz ya da Ege Denizi'nden boğazlara girecek olan her gemi için Türk yasaları ile belirlenmiş sağlık denetiminden geçmek üzere Boğazların girişine yakın bir konumda sağlık merkezinde duracaklardır.

Madde 4: Savaş zamanında eğer Türkiye bu savaşa dahil değilse bayrağı ya da yükü ne olursa olsun ticaret gemileri boğazlardan geçiş serbestliğinden yararlanacaklardır.

Madde 5: Savaş esnasında Türkiye bu savaşta bir taraf ise Türkiye ile savaşan devletle alakalı olmayan ticaret gemileri düşman devlete yardım etmemek koşulu ile boğazlardan geçiş serbestliğinden yararlanacaktır. Bahsi geçen gemiler boğazlara gündüz girebilecek ve Türk Hükümetinin göstereceği yollardan geçebilecektir.

Madde 6: Türkiye kendisini yakın bir savaş tehdidi altında gördüğünde ikinci maddenin hükümleri uygulanacak ve boğazlara gündüz girilmesi ile Türk Hükümetinin yol göstermesi durumu bu şartta da uygulanacaktır.

Madde 7: Ticaret gemileri 2.kesim de yazılı bulunanların dışındaki tüm gemileri kapsamaktadır.

Kısım II: Savaş Gemileri

Madde 8: Savaş gemilerinin nitelikleri Ek II kısmında detaylı olarak verilmiştir. Bu detayda taşıdığı su ağırlığının ölçütü, sınıfları ve savaş ile uçak gemilerinin nitelikleri olması gereken şekilde anlatılmıştır.

Madde 9: Savaş donanmasına ait yakıt taşımak için görevlendirilmiş yardımcı gemileri tonaj hesabına girilmeden diğer geçiş koşulları savaş gemileri ile aynı olacaktır.

Madde 10: Barış esnasında hafif suüstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler Karadeniz'e kıyısı olan devletler ile alakalı olsunlar ya da olmasınlar

bayrakları ne olursa olsun boğazlardan geçiş serbestliğinden yararlanacaklardır. Boğazlara gündüz girmek şartı bu gemiler içinde uygulanacaktır.

Madde 11: Karadeniz'e kıyısı olan devletler belirlenen tonajdan yüksek tonajlı savaş hattı gemilerini boğazlardan tek tek ve en çok iki torpido ile geçirmek hakkına sahiptirler.

Madde 12: Karadeniz'e kıyısı olan devletler bu deniz dışında yaptıkları ya da satın aldıkları denizaltı gemilerini Türkiye'ye zamanında haber vermek koşulu ile boğazlardan geçirme hakkına sahiptirler.

Madde 13: Savaş gemilerinin boğazlardan geçme işlemi için Türkiye'ye diplomasi yolu ile ön bildirim yapılması gerekmektedir. Ön bildirim süresi Karadeniz'e kıyısı olan devletler için 8 gün, olmayan devletler için ise 15 gündür. Gidilecek yer, gemilerin adı, sayısı, türleri, gidiş geliş günleri bu bildirimde gösterilecektir. Geçiş esnasında Deniz Kuvveti Komutanı gemileri durdurmadan Çanakkale ya da Karadeniz'de bulunan bir işaret istasyonuna komutası altında bulunan kuvvetin açık ve net bileşimini bildirecektir.

Madde 14: Boğazlarda transit olarak bulunabilecek tüm yabancı deniz kuvvetlerinin tonajı 15.000 tonu geçmeyecektir.

Madde 15: Boğazlarda transit olarak bulunan savaş gemileri o an için taşıdıkları hava ulaşım araçlarını hiçbir şekilde kullanmayacaklardır.

Madde 16: Boğazlarda transit olarak bulunan savaş gemileri arıza durumları dışında geçişleri için verilen süre dışında boğazlarda kalamayacaklardır.

Madde 17: Herhangi bir deniz kuvvetinin Türk Hükümeti çağrısı ile boğazlardaki bir limana ziyarette bulunması hususu olasıdır ve bu ziyarete engel olunamaz.

Madde 18: Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletler barış zamanında gemilerinin tonajı 30.000 tonu aşmamalıdır.

Madde 19: Savaş zamanında Türkiye herhangi bir taraf değilse savaş gemileri belirlenen ilkeler dâhilinde boğazlardan geçiş serbestliğinden yararlanacaklardır.

Madde 20: Savaş zamanından Türkiye savaşan konumda ise savaş gemilerinin geçmesi tamamen Türk Hükümetinin inisiyatifinde olacaktır.

Madde 21: Türk Hükümeti yakın bir savaş tehdidine karşı 20. Maddedeki hükmü uygulama hakkına sahip olacaktır.

Madde 22: İçerisinde hastalık barından savaş gemileri boğazları karantina altında geçecekler ve boğazlara bulaştırmamak adına araçları ile gerekli önlemleri almak zorunda olacaklardır.

Kısım III: Hava Ulaşım Araçları

Madde 23: Sivil hava ulaşım araçlarının Akdeniz ve Karadeniz arasındaki geçiş sağlamak için Türk Hükümeti yol gösterecektir. Bu araçlar 3 gün öncesinde ön bildiriye bulunmalıdırlar.

Kısım IV: Genel Hükümler

Madde 24: Boğazlar rejimine ilişkin 1923 yılında Lozan'da kurulan Boğazlar Komisyonunun yetkileri Türkiye'ye geçirilmiştir.

Madde 25: Bu sözleşmenin hiçbir hükmü Türkiye ya da Milletler Cemiyeti üyeliği olan diğer devletler için Milletler Cemiyeti yasasından doğan hakları ve sorumlulukları zedelemes.

Kısım V: Son Hükümler

Madde 26: Bu sözleşme en kısa zamanda onaylanacaktır. Onay belgeleri Fransız Cumhuriyeti Hükümeti Arşiv Dairesine konulacaktır.

Madde 27: Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren bu sözleşme 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşmasının imzacısı olan her devletin katılımına açık olacaktır.

Madde 28: Bu anlaşma Yürürlüğe girmesi itibari ile 20 yıllık bir süreç için geçerli olacaktır.

Madde 29: Sözleşmenin yürürlüğe girmesi itibari ile her beş yılda, bir ya da birkaç hükmün değiştirilmesi hususunda imzacı devletler fikir beyan edebileceklerdir.¹⁹¹

24 Temmuz 1923 tarihinde boğazlar rejimi ile ilgili olarak yukarıda bahsi geçen sözleşmeye bir de üç maddelik protokol eklenmiştir. Bu protokolda Türkiye'nin Boğazlar bölgesini yeniden askerileştirebileceği, bu sözleşmenin 15 Ağustos 1936 tarihinden itibaren uygulamaya konacağı ve sözleşme tarihi itibari ile bu protokolün güvenilir olduğu ilkeleri yer almıştır.¹⁹²

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras antlaşma sonrasında yaptığı konuşmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin boğazlar ile ilgili sorunlarını barışçı yollarla çözmeye çalışmasının dünya devletleri için iyi bir örnek olduğunu söylemiştir. Aras, çözümü mümkün gözükmeyen sorunların bile diplomasi yolu çözüme kavuşturulacağını ve bu durumun örneğinin şu zaman zarfı içerisinde Türkiye Cumhuriyeti olduğunu ifade etmiştir.¹⁹³ Aras'ın ardından söz alan İngiltere temsilcisi LordStanley, Türkiye'nin böyle bir konferansı toplamaya vesile ve konferansın başarı ile sonuçlanmasında pay sahibi olduğunu içtenlikle dile getirmiştir. Milleti adına barış temennisinde bulunan Stanley, uluslararası meselelerin diplomasi yoluyla çözülebileceğinin bir kez daha altını çizmiştir.¹⁹⁴

Montrö Konferansının kapanışında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov bir konuşma yapmıştır. Konferansın, boğazlar üzerinde yüzyıllardır süregelen çatışmanın düzeltilmesine vesile olduğunu ve Lozan Konferansı sırasında imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Türk Hükümetine veremediği güven duygusunu verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Atatürk önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin umut verici bir şekilde emin adımlarla gelişme yolunda olduğunu kaydetmiştir.¹⁹⁵

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesinin yerine geçen oldukça önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Boğazlar Komisyonunun kaldırıldığı Montrö'de askerisizleştirilen bölgelerin

¹⁹¹a. g. e. , 511-519.

¹⁹²Resmi Gazete, Sayı: 3374, 05.08.1936.

¹⁹³Hakan Uzun, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi, Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 61,2017, 398.

¹⁹⁴Akşam Gazetesi, 21. 07. 1936.

¹⁹⁵*Boğazlar Meselesi, Lozan ve Montrö*, 114-115.

askerileştirilmesi kabul edilmiş, Türk Hükümeti boğazlar üzerinde savunma yapabilme hakkına kavuşmuştur. Boğazlardan geçiş süreci Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliğini sağlayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Ticaret gemileri için tam serbestlik sağlanırken bu serbestlik durumu ticaret uçakları için geçerli olmamıştır. Türk Hükümeti ülkesini çok yakın bir savaş tehdidi altında görmesi itibari ile bu süreçte hareket serbestliği hakkına sahip olmuştur.¹⁹⁶ Eski boğazlar rejiminde yakın bir savaş tehlike durumu ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmazken yeni sözleşmenin sağladığı en önemli yenilik “yakın savaş tehlikesi” kavramı olmuştur. Belirtilmeli ki bu kavrama Türk Hükümeti 11 Nisan 1936 tarihindeki notasında dikkat çekmiştir.¹⁹⁷

İngiltere, geleneksel boğazlar politikasından Montrö ile birlikte taviz vermiş ve geçmiş yıllara ait hükümsüz ilkelerin gerçeklerle mukayese edilemeyeceğini çabucak anlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti eski ve eylemsiz “Hasta Adam” profilinden oldukça uzaklaşmış bir profil çizmiş, genç ve kuvvetli Atatürk Türkiye'sini diğer devletlere göstermeyi başarmıştır. Konferans esnasında Türklerinve İngilizlerin rıza gösterdikleri tavizler neticesinde Ruslar belli başlı bütün hedeflerini kabul ettirmede başarılı olmuşlardır. Yeni sözleşme Ruslara savaş gemileri için Türkiye'nin güvenliğini gerçekleştirmesi şartı ile özel imtiyazlar tanınmıştır. Ayrıca Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere Boğazlar ve Karadeniz'de savaş gemileri için serbestlik tanınmadığından Rusların Akdeniz'de bulunan kuvvetleri herhangi bir tehlikeye sokulmamış, tamamen korunmuştur. Rusların yıllardır peşinde koştuğu arzuları Türklerin egemenlik haklarına zarar vermeden gerçekleşmiştir.¹⁹⁸

3.5. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Sonrasında Kamuoyu

Montrö Konferansı devam ederken Abidin Daver, Cumhuriyet Gazetesi'nde kaleme aldığı yazısında Türk Hükümetinin taleplerine karşılık İngiltere taleplerine değinmiş ve Türkiye'nin kapılarının kaplı olduğunu, istediği şartlarda isteği devletlere açılabilceğini yazısında belirtmiştir. İngiliz projesinin bazı maddelerinin ülkemizin emniyet ve müdafaasını düşünmeden oluşturulduğunu ifade eden Daver, İngiliz

¹⁹⁶Karakuş, 93-94.

¹⁹⁷Erkin, 103.

¹⁹⁸a. g. e., 120-121.

projesinin Türkiye Cumhuriyeti'ne zarar vereceğini dile getirmiştir. Türkiye'nin kararlı politikası bu şekilde manşetlere taşınmıştır.¹⁹⁹

Falih Rıfki Atay konferansın çekişmeli havasına gönderme niyeti ile kalem aldığı “Boğazlar” başlıklı yazısı ile Boğazların emniyetinin Türk Devleti tarafından sağlanması gerekliliğinin üzerinde durmuştur. Boğazlar konusunda emin olunmazsa hiçbir devletin kendini güvende hissetmeyeceğini söyleyen Atay, dost devletlerinde bu konudaki görüşlerinin aynı şekilde olduğunu yazmıştır.²⁰⁰

Cumhuriyet Gazetesi, İngiliz yayın organlarından Morning Post'un bir makalesine yer vererek konferansın sürüncemede kalması halinde Türk Hükümeti'nin olası bir boğazlar işgalinin haklı olacağı yönündeki yazısını manşetine taşımıştır. Cumhuriyet Gazetesi bu süreci taleplerimiz nihayet İngiliz Hükümeti tarafından haklı bulunmuştur, şeklinde bir haber ile duyurmuştur.²⁰¹

Ulus Gazetesi, Boğazlar Sözleşmesi imzalanacağı gece Ankara'da Ulus Meydanı'nda halkın toplanacağı duyurmuştur. Bu gazetede yer alan habere göre, Anadolu Ajansı, telgrafhaneler ve radyo istasyonları faaliyetlerde bulunacaklar, gelen telgraflar zaman kaybetmeden halka duyurulacaktır. Ayrıca imza atıldığına dair gelecek haber ile kutlama yapılması planlanmış ve kutlamalar için hazırlık yapılmaya başlanmıştır.²⁰²

Falih Rıfki Atay, Ulus Gazetesi'nde Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili olarak “İmzadan Sonra” başlıklı yazısını kaleme almıştır.Boğazları “Evimizin Deniz Kapısı” olarak nitelendiren Atay, boğazların güvenliğinin sağlanması hususunda gerekli gayretlerin gösterilmiş olmasının yerinde bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin boğazlar rejimi ile ilgili izlediği yolun doğruluğu kadar Montrö'ye davet edilen ve davete icabet eden devletlerin Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı tavırları da o kadar isabetli ve dürüst olmuştur. Yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası barışı korumak için her türlü yardımı yapacağını söylemiş, Türk silahının bulunduğu yerlerde herhangi bir tehlike olmayacağını aksine bu yerlerin sakinlik ortamına döneceğini belirtmiştir. Boğazların tam olarak Türkiye'nin hâkimiyetine

¹⁹⁹Abidin Daver, “Konferans Etrafında Tetkikler: İngiliz Tekliflerini Asla Kabul Etmeyiz,” Cumhuriyet, No: 4367, 11. 07. 1936.

²⁰⁰Falih Rıfki Atay, “Boğazlar,” Ulus, No: 5365, 05. 07. 1936.

²⁰¹“Hakikati Onlar da Anladılar!”, Cumhuriyet, No: 4369, 13. 07. 1936.

²⁰²Ulus, No: 5380, 20. 07. 1936.

girmesi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük bir tehlikeden kurtulduğunu da yazısında vurgulamıştır.²⁰³

Cumhuriyet Gazetesi Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imza edilmesini okurlarına Abidin Daver'in "13 Yıllık Bir Ayrılıktan Ebediyete Kadar Sürecek Bir Kavuşma" başlıklı yazısı ile duyurmuştur. Daver, sözleşmenin imzalanması ile Türk ordusu ile boğaz kıyılarının sözleşmenin imzalanması ile birbirlerine kavuştuklarını yazmıştır. Daver'e göre, 18 Mart 1915'te Çanakkale Savaşı'nı galibiyetle kapatan Türkler 8 sene sonra Lozan'da Boğazlar Sözleşmesi ile bu galibiyetten ötürü cezalandırılmış ve 13 sene sonra Montrö'de boğazların güvenliğinin tam olarak Türkler tarafından sağlanma hususunu kabul ederek bu cezayı ortadan kaldırmışlardır. Bu yazıyı yazarken önünde Çanakkale Boğazı'nın resimlerinin bulunduğunu söyleyen yazar, Lozan'a imzacı devletlerin Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile hata yaptıklarını ve bu hatalarını Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalayarak telafi ettiklerini söylemiştir.²⁰⁴ Türklerin tarihi bir zafere imza attıklarını ifade eden yazarın yazısı boyunca anlatımında coşkulu ifadeler yer verdiği, heyecanlı söylemleri ile okurları gururlandırmayı hedeflediği gözlemlenmektedir.

Montrö antlaşması imzalandıktan sonra da ülkenin dört bir yanında kutlamalar devam etmiş ve ülkede bayram havası yaşanmıştır. Taksim ve Bayezid meydanlarında mitingler ve fener alayları yapılmış ve tezahürlara devam edilmiştir. Milli zafer gece gündüz demeden epey büyük bir kalabalık ile kutlanmış ve halk bu zaferden oldukça memnun kalmıştır.²⁰⁵

Elde edilen başarıda Atatürk'ün rolünün önemine değinen Ulus Gazetesi yazarlarından Burhan Belge, iyi bir asker olan Atatürk'ün aynı zamanda barış yanlısı bir devlet adamı olmasının takdire şayan olduğunu vurgulamış, Türk Tarihine Anafartalar ile dahil olan Mustafa Kemal Atatürk'ün Montrö zaferi ile başarılarına başarı eklediğini dile getirmiştir.²⁰⁶

Anadolu Ajansı'nın Paris Muhabiri, "Fransa Popüler" Gazetesinin anlaşmayı memnuniyetle karşıladığını ifade eden yazılar kaleme aldığını ve itilaf bloğunun

²⁰³Falih Rıfki Atay, *İmzadan Sonra*, No: 5381, Ulus, 21. 07. 1936.

²⁰⁴Abidin Daver, *13 Yıllık Bir Ayrılıktan Ebediyete Kadar Sürecek Bir Kavuşma*, Cumhuriyet, No: 4377, 21. 07. 1936.

²⁰⁵Cumhuriyet, No: 4378, 22. 07. 1936.

²⁰⁶Burhan Belge, *Anafartalar dan Montreux 'ye*, No: 5381, 21. 07. 1936.

istinasız imzacı olmasının sevindirici olarak yorumlandığı şeklindeki düşüncelerin hâkim olduğunu bildirmiştir. “LeJournal” bu konu ile ilgili olarak; anlaşmanın özelliğinin Türkiye’ye boğazlar bölgesinde tam egemenlik vermesinden kaynaklandığı yorumunu yapmıştır. Moskova’da tüm gazetelerin baş sayfaları sözleşmeye ilişkin habere ayrılmıştır. Boğazlar ile ilgili olarak “İzvetiya”; Montrö’deki konferansta Sovyetler Birliği’nin sadece kendi menfaatleri için değil uluslararası barışın menfaatleri için de uğraştığını yazmıştır. Sovyetlerin konferanstaki ilk hedefinin Karadeniz’de barışı sağlamak, ikincisinin Karadeniz’de bulunan gemilerin diğer Sovyet limanlarına götürülmesini sağlamak ve üçüncüsüne boğazlar anlaşmasının Milletler Cemiyeti dahilinde gerçekleştirilmesi olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷

Son Posta Gazetesi, Sovyetler Birliği’nin “Pravda” isimli yarı resmi isimli gazetesinin Türkiye’nin siyasetini ve Türk girişimlerini eleştirdiği yazılar kaleme aldığını ifade ederek; bu gazetenin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Montrö Boğazlar Konferansı esnasında takındığı tavırları ile Sovyetler Birliği’ne dostça davranmadığı hususunu yazdığını belirtmiştir.²⁰⁸

Montrö’de bulunan devletlerin delegeleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin vesilesi ile büyük bir barışa imza atıldığını ifade etmişler ve Türk Devleti’nin siyasetinden övgüyle bahsetmişlerdir. Atatürk Türkiye’si zafer dolu tarihine Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanması ile birlikte yeni zaferi daha eklemiştir. Sözleşmenin imzalanması 28 dakika sürmüş ve Türk Ordusu Çanakkale’ye anlaşmanın imzalanmasının ardından 02.00’da girerken Karadeniz Boğazı’na tam olarak 03.00’da ayak basmıştır.²⁰⁹

Türk İngiliz ilişkilerinin ilerlemeye başladığı esnada 1936 yılının Eylül ayında İngiltere Kralı VIII. Edward Türkiye’yi ziyaret etmiş ve Atatürk ile görüşmüştür. Bu ziyaret sonrasında 1937 yılında Başbakan İsmet İnönü İngiltere kralının taç giyme törenine katılmıştır. Bu iyi gidişata rağmen İngiltere ile Türkiye arasında herhangi bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalanmamış bu anlaşmaların yapılması Atatürk vefatından sonra İkinci Dünya Savaşı öncesinde yapılmıştır. Türk İngiliz ilişkilerinin gelişmesi siyasi alan ile birlikte ekonomi alanına da yansımıştır. 1936 yılında

²⁰⁷Ulus, No: 5383, 23. 07. 1936,

²⁰⁸Son Posta, No: 2126, 03. 07. 1936.

²⁰⁹Son Posta, No: 2144, 21. 07. 1936.

Brassertsirketi ile Karabük demir-çelik işletmelerinin inşaatı için bir sözleşme imzalanmıştır. Bununla birlikte Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile sağlanan boğazların silahlandırılması işini de bir İngiliz şirket üstlenmiştir. Türk Donanması da Kasım 1936'da Malta'yı ziyaret ederek, Kral Edward ile bitlikte Türkiye'ye gelen İngiliz donanmasına ait olan gemilerin ziyaretine karşılık iade-i ziyarette bulunmuştur.²¹⁰

Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Yunus Nadi bu ziyaret ile ilgili olarak "İngiltere Kralı Türkiye Sularında" başlıklı yazısını kaleme almıştır. İngiltere Kralı'nın ziyaret edeceği ilk yerin Gelibolu Yarımadası olduğunu söylemiş ve kralın Türk Donanması'nın iki bölümü tarafından karşılanacağını da sözlerine eklemiştir. Seyahatine İstanbul ile devam edecek olan İngiliz Kralı'nın sevecen ve cana yakın tavırlarından bahseden Nadi, bu sevecen ve cana yakın tutumlarının neredeyse tüm dünya milletlerince bilindiğini, bu tavırlar ile takdir topladığını ifade etmiştir. İngiliz Kralı VIII. Edward Yunus Nadi tarafından barış dostu olarak adlandırılmıştır. Türk Milletinin de topyekûn Büyük Şef Atatürk'ün izinde barışın bekçisi olduğunu ve barışı devam ettirmek için her türlü fedakârlığın Türk Milleti tarafından göze alınacağı hususuna da yazısında gururla yer vermiştir. Nadi, Kral Edward ile Atatürk'ün buluşma hadisesinin karşılıklı hürmet ile gerçekleşeceğini ve tarihin heyecan verici hadiselerinden biri olacağını dile getirmiştir. Kralın ziyaretinin tüm ülkede sevinç ve şeref ile karşılandığını ifade ederek yazısını bitirmiştir.²¹¹

Falih Rıfki Atay, Kral Edward'ın Türkiye'yi ziyareti sebebiyle Ulus Gazetesi'nde kaleme aldığı "Asil Misafirimiz" başlıklı yazısında; Kralın İstanbul'da Türk Milleti'nin misafiri olduğunu söyleyen Atay, kendisinin Atatürk tarafından karşılandığını ve bu ziyaretin Türk Milleti açısından oldukça anlamlı olduğunu ifade etmiştir. Atay'a göre İngiliz ve Türk menfaatleri arasında hiçbir farklılık söz konusu değildir, her iki devlet de insani menfaatler söz konusu olduğunda bu noktada birleşmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin milli politikaları barışçıl niteliktedir. İngiltere de Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanması ile birlikte içeride ve dışarıda yürüttüğü politikaları ile anlaşma ve uzlaşma yolunda olduğunu kanıtlamış bir devlettir

²¹⁰Uyar, 199.

²¹¹Yunus Nadi, "İngiltere Kralı Türk Sularında," Cumhuriyet, No: 4421, 03. 09. 1936.

ve bu profilinden hiç taviz vermemiştir. Atay, Türk Milletinin bu ziyareti hafızasından silmeyeceğini ifade ederek yazısına son vermiştir.²¹²

Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasının ardından İngiltere Dışişleri Bakanı Monsieur Eden Avam Kamarasında bu sözleşme ile ilgili dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu sözleşme ile Türkiye'nin boğazların sağlamaştırılması hakkını tekrar kazandığını dile getiren Eden, boğazlardan barış halinde serbest geçişin ve Karadeniz'in uluslararası olma özelliğinin genel esaslar ile kabul edilerek sürdürüldüğünü aktararak boğazların uluslararası durumunun korunması için çabaladıklarını söylemiştir. Coğrafi sebeplerden dolayı Karadeniz devletleri ile diğer devletler arasında gereğinden fazla ayırım yapılmaması prensibinin devam etmesinin İngiltere açısından önemini ve bu sebeple durumun tekrar kabul edilmesinden oldukça memnun olduklarını ifade etmiştir²¹³

²¹²Falih Rıfki Atay, "Asil Misafirimiz", Ulus, No: 5426, 04. 09. 1936.

²¹³*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti, 14856, 8 Ağustos 1936.

SONUÇ

Türk Boğazları, jeopolitik konumu sebebi ile hem Türkiye'nin hem de Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliği açısından oldukça önem arz etmektedir. Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan tek suyunun Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi'nin oluşturduğu alan olması bu önemi daha da arttırmaktadır.

1453-1809 yılları arasında Türk hâkimiyeti dönemini yaşayan boğazlar, Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti ile yönetilmiştir. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası kapsamında boğazlar ayrı bir yere sahip olmuş ve Rusya boğazları ele geçirmeyi dış siyasetinin önemli bir prensibi haline getirmiştir. Rusların boğazları tehdit etmeye başlaması ile Avrupalı Devletler de kendi çıkarları doğrultusunda boğazlar üzerinde stratejiler geliştirmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti bu stratejik girişimler karşısında herhangi bir devletin üstünlüğünü istemeyerek boğazlar uygulamalarında denge siyasetine gitmeyi uygun görmüştür.

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi boğazlar üzerindeki denetimi güçleştirmeye başlamış ve çeşitli anlaşmalarla boğazlar ile ilgili olarak tavizler verilmeye başlanmıştır. 1809 yılında İngiltere ile imzalanan Kale-i Sultaniye Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki hâkimiyetini sona erdirmiştir. 1809-1841 yılları arasında iki taraflı anlaşmalar ile düzenlenen boğazlar, 1841'de ki Londra Boğazlar Sözleşmesi ile tarafsız hale getirilmeye çalışılmıştır. Milletlerarası antlaşma niteliğinde olan Londra Boğazlar Sözleşmesi ile birlikte boğazların savaş gemilerine kapalılığı ticaret gemilerine açıklığı hususu kabul edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Çanakkale ve İstanbul boğazları açılarak; boğazlar İtilaf Devletlerinin işgaline maruz kalmıştır. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi bu durum neticesi ile ortadan kalkmış ve boğazların kapalılığı hükmü geçerliliğini yitirmiştir. Daha sonraki süreçte 1923 yılında Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzalanmış; boğazlardan geçiş serbest hale getirilmiş ve başkanlığının bir Türk temsilci tarafından yürütüleceği kararlaştırılan boğazlar komisyonu kurularak boğazların denetim ve kontrolü bu komisyona bırakılmıştır. Boğazlar, 1841-1936 yılları arasındaki süreçte çok taraflı antlaşmalar ile düzenlenmiştir.

Değişen uluslararası konjonktürü kendi lehine çevirmeyi başaran Türkiye Cumhuriyeti Lozan Boğazlar Sözleşmesinin getirmiş olduğu kısıtlılık durumunu ortadan kaldıracak olan Montrö Sözleşmesine ortam hazırlamıştır. 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye boğazların yetki ve denetimini almış, silahsızlandırılan boğazlar tekrar silahlandırılmaya başlanmış ve LBS ile kurulan Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştır. Boğazlar ile ilgili daha detaylı maddeleri içeren Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türk Hükümeti'nin prestijini artırmıştır. Türkiye bu sözleşme ile birlikte büyük bir zafere imza atmıştır.

Boğazlarda Türk egemenliği üzerine kurulu uluslararası bir statü oluşturan Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonrası süreçte İtalya ve Almanya'nın yayılmacı politikaları sebebi ile İkinci Dünya Savaşı baş göstermiştir. Savaşın galiplerinden olan Rusya, yayılmacı bir siyasete başlamış ve Türkiye ile olan iyi ilişkilerini hiçe sayarak boğazlardan üst talep etmiş ve kriz yaratmaya çalışmıştır. Türkiye bu talebi reddetmiştir. İngiltere ve Amerika'dan bu konuda yardım isteyen Rusya istediği cevabı onlardan da alamamıştır. Boğazların kendisine açık olmasını isteyen Rusya, Türkiye'ye notalar göndermeye başlamıştır. Boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine ve tüm devletlerin ticaret gemilerine açık olmasını, boğazlar rejiminin Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesini istemiştir. Ayrıca boğazların güvenliğini sağlamak için Türkiye ve Rusya arasında ortak bir savunma düzeninin kurulması gerekliliğinin üzerinde durmuştur. Bu talepleri ile ilgili olarak Amerika ve İngiltere'ye de nota gönderen Rusya, bu notalara olumsuz dönüşler almıştır. Rusya'nın boğazlar rejimine ilişkin değişiklik talebi Türkiye'yi Amerika'ya yakınlaştırmış ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecini hızlandırmıştır. İngiltere ve Amerika'nın desteğini alan Türkiye, olası bir Rus müdahalesine bu şekilde engel olmuştur. İlerleyen süreçte, soğuk savaş döneminde (iki kutuplu yeni bir dünya düzeni) Türkiye Amerika'nın yanında yer alarak Rusların İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye üzerindeki emellerini açığa çıkararak kriz yaratma düşüncesini unutmamış ve Rusya'ya stratejik açıdan net bir şekilde cevap vermiştir.

Jeopolitik ve jeostratejik önemi sebebi ile boğazlar üzerinde egemenlik mücadeleleri Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli etmenlerden biri olurken; uluslararası politikada da bu önemli etmen geçerliliğini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAP

Akşin, Aptülâhat. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Aras, Tevfik Rüştü. Atatürk'ün Dış Politikası. 2. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.

Anayasal Gelenek ve Parlamenter Yaşam. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2.Baskı. Ankara, 1996.

Armaoğlu, Fahir. 20. yy. *Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2009.

Armaoğlu, Fahir. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*. Haz., Berna Türkdoğan. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler. Haz., Berna Türkdoğan. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

Avşar, Servet. *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*. Ankara, Kim Yayınları, 2004.

Aybars, Ergün. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1(Kuruluş)*. 7. Baskı. İzmir: Zeus Kitapevi, 2006.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

Beydilli Kemal. "Boğazlar Meselesi." *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 6, 1992.

Birsel, Cemil. *Türk Boğazları*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1948.

Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö. İstanbul: Aydınlık Yayınları, No:33, Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-I, İstanbul, 1977.

Bozkurt, Abdurrahman. *Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2014.

90.Yılında Milli Mücadele Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Haz., Aytuğ Tokur. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

Emanet, Hakan. *Deniz Hâkimiyetinden Dünya Hâkimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.

Engin, Vahdettin ve Muzaffer Albayrak. *Tarihin Akışını Değiştiren Savaş Çanakkale 1915*. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, 2016.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri(Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)*. Cilt:1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.

Erkin, Feridun Cemal. *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası, 1968.

Ertürk, M. Fatih. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Nokta Kitap: İstanbul, 2008.

Gedikli Berber, Şarika. *Siyaset, Güç ve Denge Bağlamında Türk Boğazları (1883-1998)*. Ankara: Berikan Yayınları, 2013.

GoryanofSergef. *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.

Helmreich, Paul C. *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*. Çev., Şerif Erol. İstanbul: Gençlik Yayınları, 1996.

İnal, Halil İbrahim. *Milli Mücadele Tarihi*. İstanbul: Melisa Matbaası, 2008.

İnan, Afet. *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. 4. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

İnönü, İsmet. *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Anlaşması I*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.

İnönü, İsmet. *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Anlaşması II*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.

Karaca, Mustafa. *Bir Ulusun Yaşam Savaşı Çanakkale*. Nokta Kitap: İstanbul, 2008.

Karakuş, Erdoğan. *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri*. 4. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 8, 1995.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı*. 2. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları Cilt: 9, 1999.

Karpat, Kemal H. *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Kent, Marian. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. Çev., Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Basım Yayıncılık, 2013.

Kocabaş, Süleyman. *Türkiye'nin Canı Boğazlar*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1994.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya XVIII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970.

Kurumahmut, Ali. *Montrö Sözleşmesi, Türk Boğazları ve Karadeniz*. İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, Yayın No: 26, 2006.

Kürkçüoğlu, Ömer. *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No:412, 1978.

Lee, Stephen J. *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*. 4. Baskı. Çev., Savaş Aktur. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2014.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler. Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, Çev.,SehaL.Meray. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 291, 1969.

Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler. Cilt:2, Takım:2, Çev.,SehaL.Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sayı:8.

Marmara Üniversitesi VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Montrö Antlaşması'nın 80. Yılında Türk Boğazları, Marmara Denizi ve İstanbul Tebliğler Kitabı, İstanbul Yayınları, 2016.

Nur, Rıza. *Lozan Hatıraları.* 3.Baskıİstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e.* Ankara: İmge Kitapevi, 2015.

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar.* Cilt: I 1919-1980. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Özbay, Turgut. *Lozan'dan Sevr'e Türkiye.* 2. Baskı.Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.

Özersay, Kudret. *Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi.* Ankara: Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları, 1999.

Ponting, Clive. *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*2. Baskı. Çev., Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2011.

Satan, Ali. *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921.* Çev.,Sevtap Demirci. İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2011.

Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II,* 3.Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1946).* Cilt: 1, 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

T.C Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl LOZAN (1922-1923),* Cilt:2, Ankara, 1973.

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*. Haz., Kemal Gurulkan, Ersin Kırca... Yayın No:130, İstanbul, 2013.

Tukin, Cemal. *Boğazlar Meselesi*. Haz., Bülent Aksoy. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayını, 1947.

Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet,2.Baskı. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009.

Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih (1789-2012)*. İstanbul: Der Yayınları, 2013.

Uslubaş, Tolga. *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi Geçmişten Günümüze Dünya*. İstanbul: Venedik Yayınları, 2013.

Uyar,Elif. *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri(1929-1936)*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007.

Yılmaz, Mustafa. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938).” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Haz., Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca.Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev., Yasemin Saner. 28. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

MAKALE

Alim Baran, Tülay. “Milli Mücadele’de Anadolu Ajansı.” *90.Yılında Milli Mücadele Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Haz., Aytuğ Tokur. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

Armaoğlu, Fahir. “Tarihi Perspektif İçinde Misak-i Milli'nin Değerlendirilmesi.” *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Haz., Berna Türkdoğan. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Armaoğlu, Fahir. “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri.” Haz., Berna Türkdoğan. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

AybetÜçel, Gülgün. “17. Yüzyılda İstanbul Limanı ve Marmara Denizi’nde Uluslararası ve Şehirlerarası Ulaşım ve Ticaret.” *Marmara Üniversitesi VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Montrö Antlaşması’nın 80. Yılında Türk Boğazları, Marmara Denizi ve İstanbul Tebliğler Kitabı*, İstanbul Yayınları, 2016.

Barlas, Dilek. “Montreux Konferansı ve Sonrasında Çanakkale Boğazı ve Türkiye.” *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Cilt: 6, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Başıyigit, Türkan. “Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 14, İzmir, 2007.

Borsa Özkan, Merve. “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi.” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 54, 2016.

Çelebi, Mevlüt. “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 91, Ankara, 2015.

Çeçen, Anıl. “Mısır Sorununda İngiliz Politikası.” *Seha L. Meray’a Armağan*, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Cilt:1, Ankara, 1981.

Çınar, Burak. “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü.” *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 15, Ankara, 2014.

Değerli, Esra S. “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paketi.” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2008.

Doğanay, Rahmi. “Misak-ı Millîye Göre Lozan.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, Elâzığ, 2001.

Dördüncü, Muharrem. “1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi.” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2001.

Ece, Jale Nur. “Tarihten Günümüze Türk Boğazlarının Geçiş Rejimi ve 80. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi.” *Marmara Üniversitesi VIII. Türk Deniz*

Ticaretî Tarihi Sempozyumu Montrö Antlaşması'nın 80. Yılında Türk Boğazları, Marmara Denizi ve İstanbul Tebliğler Kitabı. İstanbul Yayınları, 2016.

Ertan, Temuçin Faik. “Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme.” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 58, 2016.

Gedikli Berber, Şarika. “Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış.” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, 2006.

Göktepe, Cihat. “Millî Mücadele’de Türk İngiliz İlişkileri (1919-1921).” Haz., H. Aytuğ Tokur. *90. Yılında Millî Mücadele*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

Gönlübol Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bakış.” Haz. Berna Türkdoğan. 2. Baskı. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Güneş, Şule. “Türk Boğazları.” *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Sayı:34, Ankara, 2007.

Gürsel, Ali. “Saray-Hükümet, İngiltere, Mustafa Kemal ve Anadolu’ya Yolculuk.” *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Ankara, 2006.

Kaya Yakup ve Özalp, Görkem Ozan “Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti ile Fransa Arasındaki İlişkilerin Gelişimi ve İngiltere’nin Sürece Tepkisi”, haz., İsmail Şahin ve Ersin Müezzinoğlu, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası II*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Özkaya, Yücel. “Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılâpları.” *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 8, Ankara, 2002.

Soy, H. Bayram. “1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’ndan Nato Üyeliğine: Boğazlar Sorunu ve Türkiye’nin Batı İle İttifakı.” *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 45, Ankara, 2015.

Şener, Bülent. “Türk Boğazlarının Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü.” *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt:7, Sayı:17, İzmir, 2014.

Tahyani, İhsan. “Tarihte Türk Rus İlişkileri (1878-1923).” *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, İzmir, 2007.

Tuğluoğlu, Fatih. “Ali Naci Karacan’ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa.” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:53, 2013.

Uzun, Hakan. “Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin Yankıları.” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:61, 2017.

Yetim, Fahri. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler.” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, Konya, 2011.

Yurdusev, Esin. “İstanbul’dan Lozan’a İngiltere’nin Boğazlar Politikası 1915-1923.” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Cilt:71, Sayı: 11, 2016.

Zengin, Eyüp. “Türk Boğazları’nda Geçiş Rejimi ve Türkiye’nin Boğazlardan Geçiş Düzenleme Yetkisi.” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2013.

TEZ

Oran, Soner. *Çanakkale Savaşı’nda Türk Hava Harekâtı (Mart 1915-Ocak 1916)*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Ökten, Kazım. *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.

ARŞİV

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti,14856, 8 Ağustos 1936.

GAZETE

Akşam Gazetesi “07. 03. 1934”

Akşam Gazetesi “21. 07. 1936”

Cumhuriyet Gazetesi “11. 07. 1936”

Cumhuriyet Gazetesi “13. 07. 1936”

Cumhuriyet Gazetesi “21. 07. 1936”

Cumhuriyet Gazetesi “22. 07. 1936”

Cumhuriyet Gazetesi “03. 09. 1936”

Resmi Gazete “05.08.1936”

Ulus Gazetesi “11. 04. 1936”

Ulus Gazetesi “05. 07. 1936”

Ulus Gazetesi “20. 07. 1936”

Ulus Gazetesi “21. 07. 1936”

Ulus Gazetesi “23. 07. 1936”

Ulus Gazetesi “04. 09. 1936”

Son Posta Gazetesi “03. 07. 1936”

Son Posta Gazetesi “21. 07. 1936”

ÖZGEÇMİŞ

1990 yılında Karabük İlinde doğan Kübra Akyel, 2008 yılında Fevzi Çakmak Anadolu Lisesi'ni bitirmiştir. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olmuştur. 2014 yılında Karabük Belediyesi'nde çalışma hayatına başlamış ve halen Karabük Belediyesinde görev yapmaktadır.

